

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет „Львівська політехніка”

На правах рукопису

ТОМЮК ІГОР МИХАЙЛОВИЧ

УДК 947. 04 „1918 – 1920”

Галицька армія
у боротьбі за державність і соборність
України (1918 – 1920)

20.02.22 – Військова історія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Литвин Микола Романович -
доктор історичних наук,
професор

Львів – 2004

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	С.3
Вступ	С.5
 Розділ 1. Історіографічний та археографічний огляд проблеми	
1.1 Аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії	С.11
1.2 Джерельна база	С.22
 Розділ 2. Передумови створення Збройних сил Західно-Української Народної Республіки	
2.1 Військово-політична ситуація на західних землях наприкінці Першої світової війни	С.26
2.2 Формування Галицької армії у ході Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції	С.51
 Розділ 3. Протистояння польській та румунській агресії (листопад 1918 – липень 1919 рр.)	
3.1 Оборона столиці ЗУНР у листопаді 1918 р.	С.79
3.2 Бойові операції наприкінці 1918 – у першій половині 1919 рр.	С.119
 Розділ 4. Пошук військово-політичних союзників	
4.1 Причини та наслідки вимушеного об'єднання з Добровольчою армією А.Денікіна (листопад – грудень 1919 р.)	С.150
4.2 Передумови формування та розпаду Червоної Української Галицької Армії (січень-квітень 1920 р.)	С.166
Висновки	С.181
Список джерел та літератури	С.187
Додатки	С.211

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВНЗ – вищий військовий навчальний заклад

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ГА – Галицька армія

ДСВС – Державний Секретаріат військових справ (ЗУНР)

д-р – доктор

ЗОУНР – Західна область Української Народної Республіки

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ЗВУ – Залізнична військова управа

ім. – імені

км – кілометр

КЕА – Команда Етапу Армії

КП (б) У – Комуністична партія (більшовиків) України

КПСГ – Комуністична партія Східної Галичини

м. – місто

МЗС – Міністерство закордонних справ

млн. – мільйон

НКГА – Начальна команда Галицької армії

НКУВ – Начальна команда Українських військ

ОК – Окружна команда

ОВК – Окружний Військовий Командант

ПКН – Польський Комітет Народовий

ПЛК – Польська Ліквідаційна Комісія

Ревком – революційний комітет

р. – ріка

США – Сполучені Штати Америки

с. – село

стан. – станція

ст. – століття

тов. – товариш

тис. – тисяча

УГА – Українська Галицька армія

УНРада – Українська Національна Рада

УНР – Українська Народна Республіка

УСС – Українські січові стрільці

УЦР – Українська Центральна Рада

ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЧУГА – Червона Українська Галицька армія

чол. – чоловік

ШГО – Штаб Головного Отамана

ВСТУП

Історія Західно-Української Народної Республіки, та її Збройних сил – Галицької армії (ГА, згодом УГА) вже тривалий час привертає увагу вчених, політиків, військовиків. Однак протягом багатьох десятиліть в СРСР-УРСР збройна боротьба українців за державність і соборність показувалася у спотвореному вигляді; фаворизувався насамперед комуністичний рух і боротьба за владу Рад. Не минула ця тенденція й висвітлення бойового шляху збройних формувань Українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Пристосуванню до комуністичної ідеології того періоду підлягали лише окремі події з історії Галицької армії, зокрема, перебування її на початку 1920 р. у складі Червоної армії, що було прийнятим з позицій пануючої тоді тоталітарної влади.

На фоні відсутності в СРСР об'єктивних наукових досліджень історії Української революції 1917–1921 рр., проблема формування, та збройної боротьби Збройних сил України періоду національно-визвольних змагань народу за власну державу, досить плідно вивчалася вченими української діаспори в Канаді, США, Франції та інших країнах. Однак їх підхід до висвітлення теми „по гарячих слідах” мав певні недоліки, бо недавні комбатанти намагалися створити ідеалізований образ галицьких вояків та їхніх військово-політичних провідників. Такий підхід до висвітлення історії Галицької армії впливав з того, що переважна більшість авторів, які займалися вивченням цієї теми, були колишніми стрільцями і старшинами УГА, або безпосередніми очевидцями тих подій. Саме це заважало їм відкинути власні амбіції та об'єктивно підійти до дослідження складного вузла польсько-російсько-українських стосунків першої чверті ХХ ст.

Якісно новий період дослідження військово-політичної історії України розпочався після 1991 р., коли дослідники отримали можливість вивчати нові, раніше недоступні вітчизняні та зарубіжні архівні документи і матеріали. Вже у 1991–1994 рр. в Україні з'явилися перші неупереджені наукові роботи з цієї теми. Однак на фоні загальної ейфорії, пов'язаної з відновленням національної

державності, працям цього періоду притаманне бажання ідеалізувати історію захисників ЗУНР, надати їй певної політичної заангажованості.

Грунтовні наукові праці з історії Збройних сил України 1917–1921 рр. були оприлюднені у другій половині 90-х рр. ХХ ст. Передусім, це роботи В.Верстюка, В.Голубки, Л.Дещинського, А.Каляєва, Л.Кривизюка, С.Литвина, М.Литвина, С.Макарчука, О.Реєнта, О.Рубльова, А.Папкіяна, І.Срібняка, В.Солдатенка, Б.Якимовича [184, 190, 199-201, 383, 384, 246, 242-245, 261, 293, 275, 305, 304, 346]. Однак, навіть поява спеціальних праць не могла забезпечити всебічне висвітлення складної і багатопланової теми – історії виникнення, формування, і збройної боротьби Галицької армії за державність і соборність України. Науковці, як правило, досліджували окремі аспекти, здебільшого політичні або дипломатичні, цієї багатогранної теми. Однак не можна говорити про всебічне розкриття теми боротьби за українську державність у 1918–1920 рр. Тому дослідження проблем формування і реорганізації Галицької армії, її збройної боротьби проти іноземної агресії має наукову актуальність і суспільно практичне значення. Саме цим і визначається **актуальність** дисертаційної роботи.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах планів наукової роботи Науково – дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України, науково – дослідних робіт кафедри історії України, науки і техніки Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету „Львівська політехніка”, а також згідно з навчальними програмами Військового інституту Національного університету „Львівська політехніка”.

Виходячи з актуальності та недостатньої розробки проблеми, дисертант поставив **мету**: на основі всебічного історичного аналізу, використовуючи опубліковані та неопубліковані джерела, здійснити комплексне дослідження історії формування Галицької армії та її збройну боротьбу за українську державність, а також вивчити й узагальнити досвід державного та військового керівництва ЗУНР в умовах українсько-польської та українсько-більшовицької воєн 1918–1920 рр.

Вивчаючи цю складну і багатопланову тему дослідник поставив перед собою **завдання** дослідити:

- військово – політичну ситуацію в Центрально-Східній Європі, зокрема Східній Галичині, наприкінці Першої світової війни та її вплив на процес розпаду цісарської армії і формування Збройних сил Західно-Української Народної Республіки;

- воєнну політику Національної Ради і Ради Держсекретарів ЗУНР у період українсько-польської війни 1918–1919 рр;

- організаційну структуру, чисельність та – бойовий склад Збройних сил ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 рр.);

- стратегію і особливості тактики ведення збройної боротьби УГА на різних етапах українсько-польської та українсько-більшовицької воєн, особливості і прийоми застосування тактичних груп, корпусів і бригад;

- роль Начальної Команди та окремих старшин в організації оборони міст і сіл ЗУНР в умовах польсько-румунської-угорської агресії;

- причини та наслідки вимушеного об'єднання УГА з Добровольчою армією уряду Півдня Росії восени 1919 р.;

- політичні передумови та причини виникнення і розпаду Червоної Української Галицької армії;

У процесі реалізації поставлених мети і завдань дисертантом зроблені відповідні узагальнення, сформульовані висновки теоретичного характеру і практичні рекомендації.

Об'єкт дослідження – Галицька армія у листопаді 1918 – квітні 1920 рр.

Предмет дослідження – історичні і воєнно-політичні аспекти формування регулярних Збройних сил Західно-Української Народної Республіки, її боротьба проти іноземної агресії.

Методи дослідження – описовий, порівняльно – історичний, проблемно – аналітичний. За допомогою цих методів вдалося, спираючись на значну джерельну базу, деталізувати історію виникнення і збройної боротьби УГА за

українську державність. Хронологічно-проблемний виклад дозволив дотриматися розгляду проблеми, обраної для дослідження, відповідно до послідовності подій.

Хронологічні рамки дослідження – 1918–1920 рр. – обґрунтовані ходом військово – історичних подій. Проголошення самостійності УНР створило сприятливу ситуацію для піднесення національно-визвольної боротьби в Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатті. Тож найголовнішим чинником у боротьбі за українську державність повинні були стати національні Збройні сили, передумови створення яких об'єктивно назріли у зв'язку з завершенням світової війни і укріплення окремих частин австро-угорської армії. Завершення дослідження обґрунтовано тим, що саме у квітні 1920 р. Українська Галицька армія, після тривалої і жорстокої боротьби за українську державу, під тиском воєнно-історичних і політичних обставин була інтернована у таборах Чехословаччини і де-юре перестала існувати як державотворчий чинник окупованої ЗУНР.

Територіальні межі дослідження охоплюють західні етнічні українські землі, Правобережжя України, на яких УГА проводила бойові операції проти Польської і Червоної армій, а також територію, підконтрольну Добровольчій армії уряду Півдня Росії.

Наукова новизна дисертації полягає, передусім, у комплексному дослідженні важливої наукової проблеми – історії виникнення, формування, становлення УГА, її збройної боротьби за державність і соборність України. Дисертант виокремив цю тему у самостійну з важливої для військово-історичної науки теми Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., застосувавши для її дослідження нові концептуальні підходи і джерельну базу. При цьому уточнюється кількісний і якісний склад УГА, з'ясовуються причини її тимчасового переходу на бік Добровольчої армії Півдня Росії та спростовуються існуючі в історичній літературі окремі усталені стереотипи щодо постаті генерала М.Тарнавського. Новим підходом відрізняється визначення динаміки воєнних дій у період оборони Львова 1-22 листопада 1918 р., виявлення суб'єктивних факторів, які впливали на прийняття непопулярних рішень українським

військовим командуванням. Повніше та глибше, ніж це було зроблено раніше, висвітлюється роль Ради Держсекретарів, зокрема військового міністерства, в організації оборони ЗУНР від польсько-румунської-угорської агресії. Залучення до наукового обігу нових і маловідомих документів і матеріалів дало змогу переглянути існуючі погляди, узагальнити доробок сучасної вітчизняної та зарубіжної, головню польської, історіографії. Введення у науковий обіг нової конкретно – історичної інформації дозволило сформулювати ряд принципових висновків про перебіг історичних подій у період переходу Галицьких бригад на бік Добровольчої армії уряду Півдня Росії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наявний у дослідженні фактичний і теоретичний матеріал, конкретно – історичні висновки можуть бути використані для написання спеціальних праць з військової історії України та її Збройних сил. Матеріали дисертації стануть важливим підґрунтям при підготовці лекційних курсів і навчально-методичних посібників у військових вузах країни. Загалом можна виділити такі аспекти використання результатів дослідження:

– *науковий* – науковцями при подальшому уточненні, систематизації та узагальненні історії Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр.;

– *навчальний* – науково-педагогічними працівниками у процесі вивчення окремих дисциплін у ВНЗ та ВВНЗ з новітньої історії України та проблем боротьби національних Збройних сил за українську державність у першій половині ХХ ст.;

– *прикладний* – у роботі військових музеїв, Будинків офіцерів, клубів військових частин, військових бібліотек, а також у виховній і культурно-просвітницькій діяльності з особовим складом Збройних сил та Міністерства внутрішніх справ України.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що обрані для дослідження маловідомі аспекти літопису Української національно-демократичної революції в контексті з поєднанням нових архівних матеріалів і висвітленням раніше

маловідомих сторінок її історії на рівні наукового дослідження розглядаються вперше. Дисертант проаналізував і дав власну оцінку бойовим операціям, подіям, фактам і явищам, які впливали на формування і збройну боротьбу УГА за державність і соборність.

Методологічна основа дисертації – принцип об'єктивності у висвітленні даної проблеми, позиція історичної правди, врахування принципів історизму, науковий підхід до аналізу історичних фактів та подій.

Результати дослідження апробовано на засіданнях кафедри історії України, науки і техніки Національного університету „Львівська політехніка”, наукових публікаціях та виступах на міжвузівській науковій конференції і семінарі, зокрема: „Збройні сили України: політичні, соціально-економічні проблеми розвитку”, (Львів, 2002), „Доба гетьмана Петра Сагайдачного та її значення в історії військового будівництва в Україні (матеріали міжвузівського наукового семінару)”, (Львів, 2003).

Основні теоретичні положення та конкретно-історичний матеріал дисертації викладені в трьох статтях у фахових виданнях і двох тезах виступів на науковій конференції і семінарі. В системі гуманітарної підготовки прочитано лекції для офіцерів, прапорщиків і курсантів Львівського військового ордена Червоної Зірки інституту імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету „Львівська політехніка” та особового складу Західного оперативного командування. Конкретно-історичні матеріали дослідження використовувались також у практиці проведення гуманітарної підготовки з особовим складом Збройних сил України.

Структура дисертації визначена темою і завданням дослідження та складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків.

Розглядувана тема має велике виховне значення для сучасного молодого покоління, адже проблема відродження національних Збройних сил, її участь державотворенні повинна стати важливою ланкою військово-патріотичної роботи, спрямованої на підготовку юнацтва до захисту своєї Батьківщини.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТА АРХЕОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

1.1 Аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії

Історія українського суспільно – політичного руху на західних землях у першій чверті ХХ ст., його військові формування та праворадикальні сили однобічно висвітлювалися як радянською, так і зарубіжною, насамперед польською, історіографією. Автори тогочасних „наукових” публікацій, окремі політики і військовики – учасники того історичного періоду – приділяли недостатню увагу аналізу суспільних протиріч і особливостей, обходячи складні й суперечливі проблеми військової історії УНР–ЗУНР, розстановку суспільно-політичних сил у соборній УНР, їх взаємодію або протистояння, що безпосередньо впливало на характер, стратегію і тактику боротьби ліво – і праворадикальних політичних сил у ході Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. на західних теренах України.

Одна з таких драматичних сторінок вітчизняної історії – вибух Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції, перша світова війна, розпад Російської та Австро-Угорської імперій, які протягом століть поневолювали східні і західні землі України.

Зрозуміло, що самостійна соборна держава – широке й багатогранне поняття, об’єктивна соціально-політична форма, сутність існування нації в цивілізованому демократичному світі. Без неї конкретні соціум чи нація набувають аморфних, незахищених форм, їм загрожує швидша етнополітична деградація. Бо національна держава – це символ надійного захисту народу, що є формою політичної зрілості будь-якого суспільства, формою його етнокультурного самозбереження і поступу. Водночас, це – засіб внутрішньої організованості, забезпечення певного порядку, організації внутрішнього життя, врегулювання соціально-економічних, політичних та інших відносин, передусім правових. Історія людства засвідчує: щойно певний народ чи нація самовизначилися, досягли певного рівня соціального розвитку, військової організації та

національної свідомості, вони створюють суверенну національну (інколи поліетнічну) державу.

Отож, на сучасному етапі державотворення надзвичайної ваги набуває питання глибокого аналізу державно-історичного процесу в Україні ХХ ст., узагальнення поразок та уроків цієї історії.

Як уже зазначалося, восени 1918 р. у результаті революційних подій в Центральній та Східній Європі під натиском національно-визвольного руху Габсбурська монархія розпадається на ряд незалежних держав. 19 жовтня було проголошено, а 1 листопада фактично створено Західно-Українську Народну Республіку. Головною ударною силою збройного руху у столиці Східної Галичини та в регіоні стали вояки-українці українізованих частин австрійської армії та полк Українських Січових Стрільців, на базі якого сформовано Збройні сили ЗУНР – Галицьку Армію (з осені 1919 р. – УГА).

Становлення її армії, роль у державотворенні в Україні були постійно в полі уваги відомих державних і політичних діячів, українських істориків уже в першій половині двадцятого століття. Зокрема, це знайшло своє втілення в роботах М.Грушевського, В.Винниченка, Є.Коновальця, П.Скоропадського, І.Мазепи, С.Петлюри та ін. [191, 176, 151, 301, 260, 282]. Найбільше дискусій викликало питання про ставлення Центральної Ради Української Народної Республіки до формування регулярних Збройних сил та їх участі у державотворчому процесі. Дискусія, передусім, точилася навколо того, чи правильною була військова політика лідерів Центральної Ради щодо ролі народної міліції та армії у захисті суверенітету УНР від більшовицької агресії у 1917–1918 рр. Зокрема, М.Грушевський та В.Винниченко зосереджували увагу на тому, що регулярна армія тоді була непотрібною молодій державі, вважаючи доцільність формування міліцейських загонів за регіональним принципом, що на їх думку, мало бути достатнім для захисту суверенітету незалежної держави.

Виходячи з такого неоднозначного ставлення до питання організації захисту України, соціалістичні лідери Центральної Ради недооцінювали значення регулярних Збройних сил у державному будівництві. Відтак ставку було зроблено

на створення загонів народної міліції, які мали забезпечити захист Української Народної Республіки. Однак навіть у такій несприятливій геополітичній ситуації становлення національних Збройних сил таки відбувалося, національні збройні формування стали важливою силою у визвольній боротьбі українського народу проти більшовицької агресії наприкінці 1917 – початку 1918 рр.

Проблеми військового будівництва в УНР-ЗУНР активно досліджувалися в 20-30-х рр. ХХ ст. У цей час з'являються праці чільних діячів Визвольних змагань Д.Дорошенка, О.Доценка, В.Петріва, Д.Паліїва, З.Стефаніва, М.Омеляновича-Павленка та ін. [202, 204, 282, 271, 308, 153-157]. Безпосередні учасники тих подій розкрили і показали значення власних Збройних сил у державотворенні в Україні, стихійне прагнення солдатів-українців російської армії до укранізації та до об'єднання в національні військові формування. Чимало уваги вони приділяли участі у Визвольних змаганнях західних українців, які восени 1918 р. проголосили ЗУНР і створили боєздатну Галицьку армію – одну з кращих у Східній Європі. Проте названі вчені, учасники тих подій, писали свої праці на початку ХХ століття, і, зрозуміло, що з позиції сьогодення не з усіма їх думками щодо висвітлення історії українського війська можна погодитися.

Поряд із загальними працями з'являються спеціальні студії, присвячені історії ЗУНР та українсько-польській війні 1918–1919 рр. Ця тема була доволі популярною серед українських істориків діаспори, чим й обумовлюється доволі велика кількість військово-мемуарних праць безпосередніх учасників тих подій, у яких висвітлюється роль військового фактору у державному будівництві Західно-Української Народної Республіки. Найяскравішими з них є праці старшин і стрільців Галицької армії В.Кучабського „Січові стрільці: їх історія і характер”, М.Безручка „Січові стрільці в боротьбі за державність”, О.Кузьми „Листопадові дні 1918”, О.Думіна (А.Крезуб) „Нарис історії українсько-польської війни”, а також М.Тарнавського, С.Шухевича, А.Кравса [237, 136, 230, 225, 273, 168, 220]. Серед перших вагомих еміграційних робіт з історії боротьби Збройних сил Української Народної Республіки є монографія О.Удовиченка „Україна у війні за державність” і книги Л.Шанковського „Українська Армія у боротьбі за

державність” та „Українська Галицька Армія” [317, 167, 335], в яких використано маловідомі архіви уряду та Начальної команди армії, що потрапили в США і Канаду. Ці роботи писалися впродовж тривалого часу, мають добрий науково-довідковий апарат, оригінальні картосхеми і до цього часу є актуальними для сучасних військово-історичних студій. Багатою й творчою є спадщина про Листопадову національно-демократичну революцію ЗУНР, керівників Національної Ради і Ради Держсекретарів ЗУНР – К.Левицького, М.Лозинського, І.Макуха, А.Артимовича, О.Назарука, С.Голубовича та інших. Зрозуміло, що ці праці віддзеркалюють, передусім, суб’єктивний погляд авторів на події того часу, адже їх автори були безпосередніми учасниками національно-визвольних змагань, й не завжди мали однакові політичні уподобання, а тому після окупації УНР–ЗУНР опинилися в орбіті різних еміграційних центрів: еміграційного уряду ЗУНР (Відень-Берлін), Державного центру УНР (Тарнів-Варшава), монархічного уряду П.Скоропадського (Берлін) [247, 258, 152].

Зрозуміло, що безпосередня особиста участь багатьох авторів цих праць у військово-політичних подіях того часу певним чином вплинула й на характер висвітлення історії Української Галицької армії: її образ став здебільшого ідеалізованим, далеким від складних історичних реалій 1918–1921 рр.

Огляд історіографії буде не повний, якщо хоча б коротко не подати загальної характеристики публікацій радянської історіографії. Як відомо, дослідженню української військової історії в СРСР–УРСР майже не приділялося уваги, адже це не відповідало інтересам тодішнього керівництва. Праці офіційних істориків та їхні наукові „концепції” будувалися відповідно до вимог комуністичного тоталітарного режиму і захисту його ідейних постулатів, а також мали чіткий обрис класової заангажованості. Тому всіляко заохочувалися кон’юктурні „дослідження” щодо викриття „українського буржуазного націоналізму” та „маріонеткової” ЗУНР (В.Маланчук, В.Масловський та ін). Радянський режим упродовж свого більш ніж сімдесятилітнього існування доклав зусиль, щоб спотворити образ борців за самостійну незалежну Україну і загалом вирвати цей процес з контексту розвитку боротьби народів Центрально-Східної Європи за

національно-державне самовизначення. Тому дослідження української військової історії велось в основному за кордоном, де були організовані спеціальні наукові установи, які працювали над її вивченням, видавали окремі монографії, статті, збірники документів, спеціальні військово-історичні журнали.

Однак не можна заперечити факт, що в УРСР, хоч і в дуже обмеженій кількості, але все ж таки виходили окремі публікації (О.Карпенко, Л.Дещинський, Ю.Сливка та ін.), яких у певній мірі знаходили висвітлення питання української військової історії першої половини ХХ ст. [215, 201, 302]. Очевидно, що в основному ці публікації відображали офіційну точку зору на події 1917–1923 рр., однак на цьому політичному фоні можна було прослідкувати й історію боротьби українського народу проти іноземної агресії, усвідомити ту велику роль, яку відіграла армія у революційних подіях 1917–1918 рр.

Зрозуміло, що повна і об'єктивна історія боротьби українських Збройних сил періоду національно-визвольних змагань українського народу 1914–1921 рр. не була об'єктом дослідження радянської науки. Розробляли лише окремі її частини, які були прийнятними з позицій комуністичної ідеології та „пролетарського інтернаціоналізму”. Зокрема, певна увага приділялась дослідженню так званого „червоного періоду” в історії Української Галицької армії. Цьому, зокрема, присвячені праці І.Сірка і В.Лапшина., В.Криволапова [298, 222], де акцент зроблений на самому факті тимчасового переходу окремих галицьких бригад на бік Червоної армії, який подається як прояв глибокої політичної свідомості галицьких стрільців, їх щирого прагнення до боротьби за радянську Україну. Однак автори цих робіт (як правило галичани, члени КП(б)У, КПСГ) свідомо уникають глибокого аналізу передумов і причин цього факту, розгляду реальних історичних обставин, що вплинули на перехід певної частини УГА на радянський бік, чим фальсифікують історичну правду та надають своїм роботам політичної заангажованості. Боротьба за соборність кваліфікувалася у вказаних роботах як рух за воз'єднання з УРСР.

Отже, радянська історіографія намагалась повністю відкинути дослідження літопису українського війська 1914–1921 рр. та замінити її висвітленням історії

боротьби Червоної Армії за встановлення Радянської влади в Україні. Як правило, українська армія змальовувалась у формі бандитських загонів самостійників (Симона Петлюри, Нестора Махна, Павла Скоропадського, Євгена Коновальця), які заважали утвердженню Радянської влади. Зрозуміло, що ці праці не могли претендувати на об'єктивність у висвітленні Українських визвольних змагань першої чверті ХХ ст.

Загалом суб'єктивними є також підходи до висвітлення галицької проблематики у польській історіографії: від одіозно негативних оцінок (В.Гуперт, Ч.Партач та ін.) [360, 373] до розуміння природних прав українців у боротьбі за національну свободу і власну державність (М.Клімецький, С.Степень) [362, 380].

Існує декілька поглядів польських істориків на характер польсько-українського воєнно-політичного протиборства 1918–1920 рр. Більшість українських військово-історичних праць характеризують конфлікт 1918–1919 рр. як національно-визвольну боротьбу західних українців проти агресії Польщі на захист незалежності суверенної ЗУНР, що стала правонаступницею державницьких традицій Київської Русі і Галицько-Волинської держави на цих теренах (М.Литвин, С.Макарчук, А.Каляєв, Л.Кривизюк, О.Рубльов, О.Реєнт).

Цим пояснюють її народний характер, участь у ній на боці Галицької армії національних меншин: німців, євреїв, угорців, чехів, навіть поляків, частина яких визнали громадянство української держави. Досить багато місця відведено ролі українських визвольних змагань першої чверті ХХ ст. в працях Міхала Клімецького (Інститут воєнної історії Польщі) [362-364]. та Тадеуша Ольшанського [372]. Однак і вони не позбавлені фактологічних неточностей, і термінологічних недоречностей („креси”, „Малопольща” та ін.).

Зрозуміло, що проголошення ЗУНР і українсько-польська війна відчутно вплинули на розвиток національної свідомості галичан, дали могутній поштовх зростанню патріотизму серед широкого загалу українського суспільства, а надто серед молоді. Подвиг УГА, відображений пізніше в численних творах літератури (П.Франко, А.Крушельницький, А.Чайковський та ін.) і мистецтва (О.Курилас,

О.Сорохтей, Л.Перфецький та ін.), став могутнім засобом виховання наступних поколінь борців за незалежність і соборність України.

Маловідомі для широкого загалу українців сюжети війни описуються в польській воєнно-мемуарній літературі, зокрема у споминах Ю.Галлера, Б.Рої, В.Гуперта, Ю.Сопотницького, Е.Ромера, Ч.Мончинського. Відзначимо також сучасне трьохтомне видання „Obrona Lwowa: Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie 1918–1920. Relacje uczestników”, в якому публікуються десятки споминів польських військовиків та воєнно-статистичні матеріали. Цю велику роботу впорядкувало у міжвоєнний період „Товариство вивчення історії оборони Львова і південно-східних воєводств” [376, 360, 381, 378, 368, 371].

Польські історики міжвоєнного часу вважають українсько-польську війну 1918–1919 рр. конфліктом двох народів, що спільно заселяли поліетнічну територію Галичини. Українці, на їх думку, мали на своєму боці більшість населення, а за поляками стояла сильніша господарська, стратегічна і культурна традиція. Значним фактологічним матеріалом є спадщина польських мемуаристів та істориків про „орлят” та „оборонців” Львова 1918–1919 рр., що стосується боротьби двох сусідніх народів на теренах Східної Галичини. Вони вважають, що, то була братовбивча війна, яка завдала великих втрат обом народам-сусідам. Але переважна більшість польських історичних праць стверджують: Польща та її збройні сили обстоювали історично польські „креси”, „Східну Малопольщу” і що перемогла у тій війні „історична справедливість”. Зрозуміло, що з такими „аргументами” наших опонентів важко погодитися.

Збереглося чимало документованих мемуарів, доповідей і виступів, що містять спроби проаналізувати політичні здобутки та помилки, так би мовити, „зі свіжої пам’яті” про події в міжвоєнній Центрально-Східній Європі, їх автори – політичні, державні і військові діячі Польщі (І.Дашинський, В.Дем’янчук, Р.Дмовський, Ю.Пілсудський) [354, 355, 356-358, 374]. Вони значно інформативніше від радянських авторів 60-70-х років висвітлювати процес відродження польської і української державності у 1918–1920 рр. Однак не

можемо не зауважити, що ці автори здебільшого також хибували на суб'єктивність у трактуванні окремих сюжетів і характеру польсько-українсько-російського протистояння, зокрема безпідставно стверджували про нібито прихильне ставлення цісарської адміністрації до „українського повстання”, і пробільшовицькі симпатії провідників ЗУНР.

Генезу польсько-українського конфлікту у період розпаду Австро-Угорської імперії неможливо проаналізувати без залучення офіційної документалістики тогочасної австрійської адміністрації, яка опублікована у багатотомному виданні Східно-європейського дослідного інституту ім. В.Липинського (упорядник Т.Горникевич) „Ereignisse in der Ukraine. 1914–1922” (Philadelphia, 1966–1969). Не менш цінним є двотомник воєнно-дипломатичних матеріалів „Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922” (New York; Paris; Sydney; Toronto, 1983. Vol.1-2) під редакцією Тараса Гунчака [359], а також інші документальні збірники, упорядковані в діаспорі, зокрема п'ятитомник „Українська Галицька Армія”, „Денник Начальної Команди Галицької армії” та ін. [87, 86].

Важливим штрихом до розуміння суперечливості тогочасної геополітичної ситуації є аналіз опублікованих документів Паризької конференції 1919 р. Цей форум, як зрештою і Ризький мир, загалом не зміг забезпечити тривалий мир і безпеку на континенті: механізм підкомітетів та комісій конференції був надто громіздкий; її офіційні учасники (делегація ЗУНР брала участь неофіційно) приймали суперечливі ухвали, що не завжди спиралися на фахову думку керівництва делегацій і їх політично заангажованих місіонерів-інформаторів (Р.Лорда, Ж.Нуланса, Г.Вейда, Ю.Бартелемі, ін.). Про такі факти свідчать офіційні документальні збірники матеріалів та монографії, що стосуються міжнародних відносин і зовнішньої політики США, Великобританії, Франції, Польщі, СРСР-Росії.

Зросла зацікавленість німецької історіографії до військової історії УНР-ЗУНР. При цьому особлива увага звернена на воєнні події 1918–1919 рр., українсько-польську боротьбу на тлі польсько-німецьких відносин у першій чверті ХХ ст. [23].

Важливий джерельний матеріал почерпнуто також із військової і цивільної періодики – зокрема часописів „Діло”, „Український голос”, „Стрілець”, „Українське слово”, а також повоєнного „Літопису Червоної калини”, що у 1929–1938 рр. виходив за участю комбатантів у Львові [103, 128, 125-126, 130, 113]. З відновленням Української незалежної держави розпочався якісно новий етап національної військової історіографії. Зокрема знову привертає велику зацікавленість науковців літопис Українських визвольних змагань 1914–1921 рр.

Однією з перших публікацій в українській історіографії, що присвячена Збройним силам доби Центральної Ради, є стаття Л.Гарчевої „Збройні сили Центральної Ради в лютому-квітні 1918 р.” [186, с.102-108], яка написана на основі маловідомих архівних матеріалів. У ній автор досліджує становлення Збройних сил доби Центральної Ради, робить спробу визначити кількісний склад армії УНР навесні 1918 р.

Збройні сили УНР також аналізує Л.Дещинський у праці „Збройні сили УНР доби Центральної Ради” [201]. Дослідження позначене новими підходами в розкритті проблеми національного будівництва та висвітленні ролі регулярної української армії у державотворчому процесі в Україні. У цій праці регулярна українська армія розглядається вже не тільки як мілітарна сила, що вела боротьбу за утвердження держави, а як носій самої національної державності. Однак такий підхід до висвітлення ролі армії у державотворчому процесі УНР–ЗУНР не став характерним для більшості наукових робіт і публікацій інших авторів. Перевага продовжує надаватись історико-хронікальному висвітленню подій без їх комплексного аналізу і узагальнення. Винятком із цього правила стала монографія В.Голубка „Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу” [190], в якій стверджується, що саме регулярні українські Збройні сили УНР були гарантом незалежності держави. Власне нові методологічні підходи істориків В.Верстюка, В.Голубка, Л.Дещинського, С.Литвина й були використані здобувачем при розгляді дисертаційної проблеми [199-201, 190, 183-184, 246].

Значна увага дослідників була спрямована й на дослідження історії – Галицької Армії. Однією з перших наукових робіт, у якій досліджуються маловідомі сторінки воєнної історії західних земель є книга М.Литвина і К.Науменка „Історія галицького стрілецтва” [244], в якій показано зародження сокільсько-стрілецького руху в Галичині на початку ХХ ст., найважливіші бої легіону УСС в 1914–1919 рр., а також Галицької армії у 1918–1920 рр.

Певною мірою проблеми, пов’язані з військовим будівництвом Директорії УНР, знайшли відображення у статті А.Папкіяна „Проблеми військового будівництва в діяльності Директорії Української Народної Республіки” [276]. На основі вивчення архівних матеріалів у статті узагальнюється досвід військового будівництва доби Директорії УНР, показуються помилки у творенні національної армії та акцентується увага на визначальній ролі регулярних Збройних сил у державотворчому процесі. Активно і плідно досліджував проблему С.Макарчук у книзі „Українська Республіка галичан. Нарис про ЗУНР” [261], відзначивши як позитивні, так і негативні сторони формування Збройних сил ЗУНР. З найновіших студій відзначимо монографію київських науковців О.Рубльова та О.Рєнта „Українські визвольні змагання 1917–1921 рр” (Київ, 1999), в якій узагальнено найважливіші етапи державно-соборницького процесу першої чверті ХХ ст. [293]. О.Рубльов також віддавна досліджує трагічні долі стрілецтва в УРСР.

Щодо українських зарубіжних дослідників, то вони при значно більшому об’єктивізмі та добросовісності не мали доступу до закритих радянських спецфондів, до переховуваних у них документів, тому теж не могли претендувати на вичерпну і всебічну наукову оцінку існування, діяльності УНР, ЗУНР та ін. Однак не можна не згадати глибоких і фундаментальних праць таких зарубіжних діаспорних дослідників, як Н.Полонська-Василенко, В.Верига, О.Субтельний, А.Жуковський, І.Нагаєвський, Т.Гунчак, А.Хома та ін. [288, 182, 309, 209, 266, 193, 324].

Огляд вітчизняної і зарубіжної історіографії підтверджує необхідність нових археографічних студій і наукових узагальнень цілого спектру боротьби Галицької армії за державність і соборність України у 1918–1920 рр. Це ще раз підтверджує

актуальність пропонованого дослідження, яке є складовою на шляху до відтворення драматичного літопису визвольних змагань українців у ХХ ст.

1.1 Джерельна база

Важливим джерелом для висвітлення проблеми є неопубліковані та опубліковані документи Національної Ради і Держсекретаріату ЗУНР, Начальної команди Галицької армії та її структурних підрозділів, праці державно-політичних і військових діячів УНР–ЗУНР і Польщі, матеріали тогочасної цивільної та військової періодики, мемуари вояків УГА, польської та Червоної армій.

Насамперед виділимо неопубліковані документи з центральних державних архівів України, де знаходиться велика кількість не введених до наукового обігу матеріалів військових штабів, стратегічних планів, різноманітних наказів, звітів, рапортів і донесень командування УГА та супротивних військ.

Зокрема в дисертаційному дослідженні використано документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) [Ф.1073, 3696, 4465 та ін.] і Центрального державного архіву громадських об'єднань України м. Києва (ЦДАГО України) [Ф.1, 6, 57], які по новому відображають бойовий шлях окремих українських та супротивних військових формувань у 1918–1920 рр. На жаль, частина архівної збірки УГА, що донедавно була засекречена, ще не повністю описана.

У Центральному історичному архіві України у Львові (ЦІА у Львові) та Державному архіві Львівської області (ДАЛО) [Ф.557, 570, 1259], зосереджені окремі матеріали про діяльність урядів та армій Західно-Української Народної Республіки, Української Народної Республіки, фонди членів Національної Ради, низки громадських і політичних діячів (В.Старосольського [Ф.360], А.Крушельницького [Ф.361], С.Горука [Ф.385] та ін.), що висвітлюють події національно-визвольної боротьби українського народу 1918–1920 рр. Суттєвою їх перевагою є наявність матеріалу про суспільно-політичне становище Східної Галичини [Ф.146, 211, 462], статистичні дані про кількісний і якісний склад військових частин УНР і Західно-Української Народної Республіки, а також Польщі [Ф.316, 359, 581 та ін.].

У Російському державному військовому архіві зберігаються доволі цінні матеріали про українське військове будівництво 1917–1921 рр. [Ф.102, 199, 472], що дає змогу простежити масштаби українського військового руху, політичні настрої його учасників, ставлення та плани російського командування до українізації армії і створення українських Збройних сил. Там є також послужні списки багатьох майбутніх командирів Галицької та Дієвої армії УНР, які до сих пір не опрацьовані дослідниками.

Особливу цінність містять особисті фонди діячів ЗУНР, УНР у відділі рукописів та стародруків Бібліотеки народової у Варшаві. Зокрема не введено до наукового обігу архів Наукового Товариства ім. Шевченка, який під час Другої світової війни потрапив до Польщі. Власне у пропонованому дисертаційному дослідженні проаналізовано низку неопублікованих протоколів засідань та нарад Державного секретаріату ЗУНР [м/ф 87299, 87520, 92037], його військового міністерства [м/ф 87300, 92254, 92256], матеріали командування окремих частин УГА, військові хроніки галицьких частин, мемуари стрільців і старшин, картосхеми боїв та організації корпусів, накази і розпорядження командування Начальної команди Галицької армії та Війська польського [м/ф 87260, 87500, 92257 та ін.].

Значну джерельну базу дослідження становить українська військово-мемуарна література 20-80-х рр. ХХ ст. Вона дає змогу виявити чимало малопомітних фактів, а головне – відчутти суто етнопсихологічні мотиви, якими керувалися військовики та політики, розв'язуючи конкретні завдання, що їх висувала тогочасна геополітична ситуація. Зокрема, це стосується, передусім, дискусій у середовищі Національної Ради і уряду ЗУНР щодо військового будівництва і ролі армії у державотворчому процесі (спогади військових і державних діячів та учасників тих подій, щоденники, записи, листи, кореспонденція). Особливий інтерес для дослідження національного військового будівництва становлять праці уже згаданих С.Петлюри, В.Винниченка, Д.Дорошенка, З.Стефаніва, М.Омелянвича-Павленка, С.Шухевича, В.Курмановича, О.Думіна, П.Франка та багатьох старшин і стрільців УГА [281,

158, 147, 308, 156, 168, 236, 207, 320]. Їх хвилюючі роздуми особливо цікаві й повчальні тим, що відображають особисті погляди тогочасних політиків і загалом громадян УНР і ЗУНР на складні реалії воєнної доби, військових фахівців того часу.

Серед історико-мемуарних праць особливо вирізняються воєнно-історичні нариси старшини УГА Лева Шанковського, який згодом став одним із організаторів української воєнно-історичної науки у Канаді та США. Зрештою, цим займалися й старшини Дмитро Микитюк, Володимир Галан, в активі яких упорядкування п'ятитомної збірки документів і матеріалів „Українська Галицька Армія”, що видана у 60-70-і роки в Канаді [87; 335].

Немало історико-мемуарних розвідок старшин побачили світ також у Чехо-Словаччині, де в таборах Ліберці, Йозефів, Німецьке Яблонне була інтернована Галицька армія. Зокрема, 1929 р. у Празі з'явилося найкраще мемуарно-аналітичне дослідження командувача УГА М.Омеляновича-Павленка „Українсько-польська війна”. Однак невеликий обсяг книги не дозволив генералові детально висвітлити весь спектр бойових дій, особливо влітку 1919 р. Грунтовними є „Спогади” військового команданта Львова і 4-ї бригади Галицької армії С.Шухевича. У своїх мемуарах він детально, без перебільшень і прикрас, дає характеристику Галицькій армії під час бойових дій проти Червоної армії влітку 1919 р., порівнює бойові якості супротивника, вказує на тактичні помилки, які були допущені у боротьбі з більшовиками та білою армією Денікіна [154; 343]. Втім, окремі його характеристики командирів є суб'єктивними.

Посильну спробу висвітлити складні й неоднозначні процеси державотворення в Україні у 1918–1920 рр. зробив і сам дисертант, Йдеться про широке, комплексне висвітлення цього процесу на землях Східної Галичини і Надніпрянської України загалом, боротьби УГА у боротьбі за державність і соборність України 1918–1920 рр. Звісно, розкрити всі аспекти, особливо тактико-стратегічні здобутки в дисертаційному дослідженні неможливо.

Важливим джерелом послужили також періодичні видання, офіційні урядові і військові видання політичних партій. Тогочасні газети регулярно друкували

кореспонденції та матеріали, присвячені бойовим і побутовим умовам фронтового життя стрілецтва, а також повідомлення та розпорядження вищого командування УГА [93-101, 103, 104, 106-113, 115-121, 123-131]. Необхідно також зауважити, що практично вся періодика дуже схематично зображала реалії, інколи носила надто упереджений характер у висвітленні тогочасних воєнно-політичних подій [Ф.311, 320, 328, 329].

Найбільші колекції української та польської періодики 1918–1920 рр. зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАН України, Науковій бібліотеці Львівського Національного університету ім. І.Франка, Державних архівах Львівської та Вінницької областей, а також у Центральному військовому архіві Польщі.

Огляд історичної та джерельної бази дисертаційного дослідження підтверджує необхідність комплексного дослідження Українських визвольних змагань першої половини ХХ ст. зокрема бойового шляху УГА, трагічної долі її військовиків у Польщі, УРСР, ряді інших держав. Отож, використовуючи нову джерельну базу і досягнення попередніх дослідників, у цьому дослідженні зроблено спробу комплексного висвітлення процесу воєнного будівництва ЗУНР, а також боротьби її Збройних сил за суверенність і соборність України. Зрозуміло, що не всі поставлені завдання дисертанту вдалося у повній мірі висвітлити. Це потребує нових археографічних пошуків і наукових студій не одного покоління вітчизняних дослідників.

РОЗДІЛ 2.

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

2.1. Військово-політична ситуація на західних землях наприкінці Першої світової війни

Кінець XIX і особливо початок XX століть стали переломними у формуванні самостійницько-соборницьких ідей українства, на засадах яких швидко міцнів український національно-визвольний рух в Австро-Угорській та Російській імперіях. Напередодні та особливо у ході Першої світової війни ідея державної незалежності дедалі глибше поглинала етносвідомість українців, набувала програмних ознак у діяльності більшості політичних партій по обидва береги Збруча.

Воєнні битви в Галичині та Північній Буковині, а головню політичні наслідки світової війни докорінно змінили національно-політичну ситуацію для українців, які опинилися між двома воюючими блоками. Втім, галичани, як і наддніпрянці, задекларували свою лояльність до „своїх” держав, під пануванням яких вони перебували, і це на деякий час розкидало їх у супротивні табори. Лютнева демократична революція 1917 р. у Росії створила передумови для активізації національно-визвольного руху українців за незалежність та створення власної національної держави. Однак це неможливо було здійснити без національних збройних сил, зародком яких могли стати українські полки російської та австрійської армій, де служило більше двох мільйонів українців.

Падіння царизму і прихід до влади Тимчасового уряду викликали піднесення національного духу і патріотизму українців й актуалізували дискусію про автономію і навіть державну самостійність українських земель, з якими не бажав розлучатися спочатку „демократичний”, а згодом і більшовицький уряд Російської республіки. Першим кроком стало створення у березні 1917 р. за ініціативою Товариства Українських поступовців (ТУП) Української Центральної Ради (УЦР), головою якої обрали 51-річного професора історії Михайла Грушевського, недавнього голову Наукового товариства ім. Шевченка у Львові,

автора численних праць з історії та культури України [243, с.35]. Роз'яснюючи необхідність створення революційного парламенту, М.Грушевський зазначав: “Треба було забезпечити волю України, відновити її старе народовластя, право народу правити самому всіма своїми справами. Для цього, як упав старий режим, українці всіх партій і напрямків постановили об'єднатися у спільній однострій політичної організації на весь час, поки буде досягнена спільна широка національно-територіальна автономія України в федеративній республіці російській” [34, оп.1, спр.4, арк.2-3; 135, с.34]. Ще на початку діяльності ЦР М.Грушевський стояв на позиції впровадження національної автономії України, наголошуючи на тому, що „українці не мають намір відривати Україну від Росії .., а хочуть тільки, щоб вона не обмежувала їх свободи і самостійного національного життя” [191, с.18]. У квітні УЦР організувала велику маніфестацію, в якій взяли участь і галичани – військовополоненні та біженці, під час якої професор М.Грушевський виголосив велику промову, починаючи її відомими словами: „Народе України! Впали вікові пута, настав час і Твоєї волі”, і привів народ до присяги на вірність України [268, с.179].

На відміну від своїх колег – росіян, українські соціал-демократи, лідерами яких стали В.Винниченко та С.Петлюра, були майже аналогом Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків). Вони традиційно вимагали впровадження національної автономії України. Дещо пізніше В.Винниченко, який схилився все більше до націонал-комунізму, під натиском Антанти відколовся від Директорії УНР і через територію ЗУНР виїхав за кордон, як згадував у своїй роботі начальник Генерального штабу генерал-хорунжий М.Капустянський, „щоб у холодочку затишного кабінету зорити за гарячими подіями на Україні і гостро, злісно-талановито їх критикувати, а також своїми творами підготовляти собі шляхи на советську Україну” [213, с.31].

Була ще одна впливова партія, яка панувала в УЦР – Українська партія соціалістів-революціонерів (есерів), до якої невдовзі примкнув М.Грушевський. Програмною метою соціалістів-революціонерів була конфіскація поміщицьких земель і роздача їх селянам [38, оп.1, спр.17, арк.1]. Есери також виступали за

національну автономію України, що викликало обурення у радикально настроєних солдатських мас та вільного козацтва [200]. Дослідниця історії України Н.Полонська-Василенко, характеризуючи неоднозначну політичну ситуацію на Наддніпрянщині того періоду, писала: “Трагедія України полягала в тому, що ніде більшовизм не мав рішучого впливу. Центральна Рада, у більшості соціалістична, не приховувала своїх пробільшовицьких настроїв. Один з її впливових діячів прилюдно заявив: “Якщо Україна не буде соціалістичною, нам не треба ніякої”. Соціалістичні керівники УЦР зі своїми ілюзорними поглядами на майбутнє України уявляли собі керівництво, за словами дослідниці, як безперервні мітинги з виголошенням промов [288, т.2, с.459-461].

Центральна Рада, яка складалася головно з представників соціалістичних партій, відкидала необхідність створення Збройних сил, вважаючи, що після ліквідації класових антагонізмів необхідність в них відпаде. Переважна більшість соціалістів, членів УЦР не розуміла значення відродження, національної української армії. Тому доцільним буде, не розглядаючи відомих фактів з історії виникнення, суспільно-політичної, державної діяльності Центральної Ради, акцентувати увагу на її військовій діяльності, яка здійснювалася з великими помилками і призвела до її поразки та невдовзі втрати української державності.

Великою помилкою керівництва УЦР, яка мала трагічні наслідки і призвела до окупації території УНР, було те, що політики УЦР, зокрема, М.Грушевський і В.Винниченко, недооцінювали ролі Збройних сил у державотворчому процесі. Так, М.Грушевський помилково зосереджував увагу на тому, що нормальною формою охорони української держави є міліція; регулярна армія не потрібна демократичній державі [114].

Голова Генерального секретаріату соціал-демократ В.Винниченко, відстоюючи аналогічні погляди, доводив: “Не своєї армії нам, соціал-демократам і всім щирим демократам, треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати! Українського мілітаризму не було і не повинно бути!” [200; 196, с.15]. І це він говорив у той час, коли в державі розгорнувся масовий військовий рух, що привів до укріплення колишньої

імперської армії. У полоні власних соціалістичних ілюзій керівництво УЦР досить пізно зрозуміло, чим є для повнокровної держави боєздатна регулярна армія. На жаль, це сталося тоді, коли час було згаяно і змінити кардинально ситуацію вже було неможливо – більшовицьке військо контролювало більшість української території. Однак навіть у такій несприятливій ситуації становлення національних Збройних сил відбувалося. Саме вони стали найголовнішою силою у визвольній боротьбі українського народу на цьому етапі історичного розвитку.

Не приділивши належної уваги військово-організаційним чинникам, не виявивши належної турботи про збройного гаранта національної державності, українські соціалісти – головна політична сила УЦР, а згодом і Директорія УНР, по суті “провалили” багато в чому стихійний процес укранізації армії, що і привело до падіння авторитету УЦР і втрати національної державності. Такі дії соціалістичного парламенту деморалізували національні військові формування, солдатські маси втрачали віру в соціалістичних провідників. До того ж це відбувалося в період вирішальних боїв з більшовицькою армією. Власне події кінця 1917 – початку 1918 рр. стали логічним завершенням деструктивного розвитку революційного процесу, невирішеності соціально-політичних, економічних і військових проблем. Однак подолати більшість із зазначених перепон, як це не прикро зазначати, виявилось не під силу керманічам молодого УНР [318, т.1, с.124; 190, с.210-212].

Національно-державне відродження українців в Галичині, Північній Буковині та Закарпатті, які входили до складу Австро-Угорщини, відбувалося спершу відокремлено, але загалом під впливом Української національно-демократичної революції. Складне зовнішньо-політичне та внутрішнє становище східних і західних земель України вимагало негайного проголошення незалежності УНР і продовження боротьби за соборність поневолених земель. Проголошення IV Універсалом УЦР у січні 1918 р. „самостійної і незалежної України” стало правовим підґрунтям існування суверенної української держави [38, оп.1, спр.9, арк.6]. Після укладення миру із супротивником планувалося розпустити армію й створити міліцію; далі неоднозначно наголошувалося:

“Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народню міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств” [38, оп.1, спр.9, арк.9]. Втім знаменний політичний акт таки відбувся: відроджено Українську суверенну державу. Але тогочасні вожді українського народу, М.Грушевський, В.Винниченко продовжили ухвалювати двоякі документи. Як і попередні універсали, четвертий не прагнув розв’язати питання про федеративні відносини із сусідніми республіками [25, оп.1, спр.54, арк.1-9].

Зрозуміло, що проголошення незалежної УНР радо зустріла галицько-буковинська громадськість. Як відомо, національно-державницькі ідеї в Галичині сягають середини ХІХ ст., а саме „весни народів” 1848–1849 рр., коли західні українці, створивши Головну Руську Раду та півсотні місцевих „Руських” рад, вперше стали суб’єктом політичного життя. Однак тодішні галицькі провідники – депутати Галицького сейму (1861–1918), лідери перших українських партій – формувалися на повазі до законів волі „доброго цісаря”, переконанні домагатися реформ від Відня шляхом демократичних виборів, інших правових механізмів. Такою була галицько-буковинська національно-політична думка аж до жовтня 1918 р. [25, оп.1, спр.54, арк.45]. З моменту активного піднесення національно-визвольної боротьби пригноблених Австро-Угорщиною народів, провідником самостійницько-соборницького політичного курсу прикарпатського українства стали галицькі націонал-демократи, радикали і соціал-демократи, представники сокільсько-стрілецького і просвітнянського руху, які сприйняли Українську національно-демократичну революцію як сигнал здійснення найвищого ідеалу поневоленого народу – здобуття державної незалежності й соборності України.

Сотні українських часописів, тисячі книжок і брошур, що поширювалися серед наддніпрянців, галичан і буковинців, які прагнули якнайшвидше самоусвідомити себе національною цілістю і тому з жадібністю поглинали все, що стосувалося їх історії, духовності, культури, чи не найяскравіше засвідчували якісні зрушення в національно-політичному житті по обидва береги Збруча. А

українізація війська, зусилля окремих політиків щодо формування національних Збройних сил привело до найгостріших конфліктів між УЦР і Тимчасовим урядом, Раднаркомом Радянської Росії. Все це спричинило політичну конфронтацію Росії з Україною в 1918 р., яка переросла у відкриту війну між ними. Поряд з цим, коли на межі 1917–1918 рр. більшовицька Росія розв'язала першу збройну агресію проти Української Народної Республіки (УНР), київський уряд намагався заручитися підтримкою польських військових формувань. І не безуспішно. Практично всі вони обрали позицію дружнього нейтралітету щодо українства, а деякі польські армійські частини навіть надали Центральній Раді допомогу в обороні Києва від більшовицького війська [196, т.1, с.283].

Слід зазначити, що в той час, коли в Бересті проходили переговори, вороже кільце навколо Києва стрімко звужувалося. Більшовицька армія під командуванням Володимира Антонова-Овсієнка з півночі почала наступ і, впродовж січня 1918 р., окупувала Лівобережжя, загрожуючи столиці України. 23 січня (5 лютого) 1918 р. більшовицькі загони під проводом Михайла Муравйова розпочали артобстріл Києва. Протягом п'яти днів 330 легких і 10 важких гармат, бомбардували шістсоттисячне місто, сіючи в ньому смерть українців [196, т.1, с.67; 197, с.122].

Зрозуміло, що більшовицька агресія змушувала провід УНР негайно шукати союзників. Єдиним порятунком від московського наступу було укладення мирного договору між УНР і країнами Четверного блоку: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією, що й відбулося в ніч з 8 на 9 лютого 1918 р. у Бресті-Литовському [119]. Висилаючи через Львів делегацію до Бреста, М.Грушевський дав їй чіткі інструкції: домагатися включення до складу України Східної Галичини, Буковини, Холмщини й Підляшшя. Якщо б це не вдавалося, то домагатися від Австро-Угорщини об'єднання українських земель під її володінням і створення з них окремого коронного краю з широкою автономією [47, арк.15]. З цією метою провід УНР прагнув використати прихильний збіг обставин (продовольча криза в Німеччині та Австро-Угорщині), конфлікти між Берліном і Віднем щодо кордонів майбутньої Польської держави.

Варто зауважити, що після Лютневої революції Німеччина не вдавалася до якихось військових чи політичних дій щодо України. Напередодні мирних переговорів у Бресті німецький уряд, а також військові кола не мали конкретних планів, щоби в якийсь спосіб підпорядкувати собі житницю Європи. Німецька політика в той час зводилася, по суті, до одного: за сприятливих геополітичних і воєних умов відірвати чорноземну Наддніпрянщину від Росії і зробити її як найдоступнішою для німецького капіталу.

Проти цього досить рішуче виступив Генеральний секретар військових справ Симон Петлюра, наполягаючи на дотриманні союзницьких зобов'язань щодо Антанти, перевага якої у війні ставала все відчутнішою [281, с.233]. Врешті-решт українська делегація добилася блискучих результатів: союз чотирьох країн таки визнав суверенність УНР. Українська делегація домоглася включення до складу УНР теренів Холмщини і Підляшшя, де здавна компактно проживало українське населення. Крім того, згідно з окремим таємним протоколом, передбачалося приєднання української частини Східної Галичини і Буковини з переважною більшістю українського населення і створення так званого Коронного краю, який би мав автономію у складі Австро-Угорщини [47, арк.14-15; 190, с.179]. Мирний договір за Україну підписали: Олександр Севрюк, Микола Любинський і Микола Левитський, а за Центральні Держави – їх уповноважені представники за Цісарсько-Німецьке Правительство – державний секретар заграничного уряду, Цісарський Дійсний Радник-Пан Ріхард фон Кільман; за Спільне Австрійсько-Угорське Правительство – Міністр Цісарського і Королівського Дому і справ заграничних його Апостольського Величства Тайний Радник Оттокар граф Черні фон Худеміц; за Королівсько-Болгарське Правительство – президент міністрів – Василь Радославов, посол Пан Андрій Тошев, посол Іван Стоянович, військовий представник полковник Петро Ганчев, Теодор Анастасов; за Цісарсько-Оттоманське Правительство – його Величність Великий Візир Талат Паша, міністр закордонних справ Агмед Нессімі Бей, Й. В. Ібрагім Гаккі Паша, генерал кавалерії Агмед Іццет Паша [47, арк.14; 119].

Тоді ж у західноукраїнському політикумі існували два підходи до питання про національне самовизначення галичан, буковинців і закарпатців:

- створення з українських земель (після перетворення Австрії на союз держав) національно – культурної автономної одиниці;
- возз'єднання краю із східною Україною в одну соборну державу.

Власне у цей переломний час одна із віденських газет писала: “Першим народом, який має щастя вийти з міжнародних битв, є давня і славна, з великою історичною традицією українська нація... Народи Австро-Угорщини сердечно вітають український народ, першим ділом котрого було відновлення славної минувшини, самостійності, державності” [202, т.1, с.324]. Тодішній американський президент В. Вільсон на засіданні сенату 22 січня 1917 р. у так званих „14 пунктах” проголосив ідею післявоєної перебудови Європи, в якій зазначалося: „Кожний народ має бути вільний і рівний, паном на своїй землі! Один народ не сміє вже панувати над другим” [67, оп.1, спр.81, арк.13]. В її основу було покладено право кожної нації на створення незалежної держави, тобто принцип самовизначення нації. Але події, пов'язані з підписанням таємного додатку між Україною та Австро-Угорщиною, з Брестською угодою, стали відомі дипломатам і призвели до протестів польських політиків та легіоністів.

Прагнучи зупинити більшовицьку агресію і не маючи власних військових сил, українська делегація була змушена неофіційно звернутися до німецького генерала Гофмана з проханням про надання Україні збройної допомоги [193, с.130-131]. Отримавши нечітку і неясну відповідь, українці звернулися з тим самим проханням до цісаря. Зацікавлена в послабленні німецького впливу серед українських політичних кіл, Австро-Угорщина мала намір допомогти Україні. Однак вона не поспішала з реальною фінансовою чи військово-технічною допомогою. 12 лютого 1918 р. українська делегація в Бресті від імені українського уряду видала наказ до всіх співвітчизників: полоненим негайно ставати до лав української армії “для оборони нашої держави від нападу грабуючих Рідний Край чужинців” [95, с.151; 203, т.3, с.694]. Заклик підтримало тисячі галичан, що саме поверталися з полону (Поволжя, Середня Азія).

16 лютого 1918 р. провід УНР знову звернувся до німецького уряду по військову допомогу, а 18 лютого отримав згоду. Через два тижні до Німеччини приєдналася Австро-Угорщина. Треба зазначити, що ініціатива військової допомоги на цей раз належала не українському урядові, а німецьким та австро-угорським військовим діячам [193, с.130; 266, с.107]. Берлін погодився надати Україні фінансову допомогу загальною сумою один мільярд марок й озброїти дві українські дивізії, що формувалися з військовополонених [266, с.108]. Центральна Рада наполягала, щоб проти більшовиків були вислані частини, організовані в таборах Німеччини з українських бранців. Вже 13 лютого 1918 р. генерал В.Зелінський розпочав організацію з полонених українців відділу з 300 старшин і 6000 козаків-солдатів. В околицях Ковеля було запряжено українську дивізію “сірожупанників” [197, с.19; 38, оп.1, спр.35, арк.3; 95, с.130]. В Австрії також йшло формування українського військового загону. Кайзер Вільгельм II наказав генералу Людендорфу сповістити український народ, що сорок старшин і вісімсот вояків виїхали в Україну боротися з більшовиками; а згодом вирушить і німецька армія [266, с.108].

У цей драматичний час Голова Генерального секретаріату В.Винниченко зробив невтішний висновок: „Це була війна впливів. Ні більшовики, ні ми не мали регулярного дисциплінованого війська... Наш вплив був менший. Він був настільки малий, що ми з великими труднощами могли скласти невеличкі більш менш дисципліновані частини й висилати їх проти більшовиків. Більшовики, правда, теж не мали великих дисциплінованих частин, але їхня перевага була в тому, що всі наші широкі маси солдатства не ставили їм ніякого опору або навіть переходили на їх бік, що, словом, величезна більшість самого українського населення була проти нас... Я під той час уже не вірив у особливу прихильність народу до Центральної Ради. Але я ніколи не думав, що могла бути в йому така ненависть. Особливо серед солдатів. І особливо серед тих, які не могли говорити по – руськи, а тільки по українськи, які були не латишами й не руськими, а своїми, українцями, з якою зневагою і люттю вони говорили про Центральну

Раду, Генеральних секретарів, про їхню політику” [176, т.1, с.281]. Таким чином, наведені міркування загалом відбивають причини січневої трагедії 1918 р.

Могутній січневий страйк у центрі Європи викликав піднесення визвольної боротьби не лише поневолених народів імперії Габсбургів, але й інших європейських країн, зокрема Німеччини. Ще на Брестських мирних переговорах делегація УНР вимагала від Австро-Угорщини надати до 31 липня 1918 р. західним українцям право на національну автономію. Реакція галицьких українців не забарилася: в березні 1918 р. на поклик українського проводу відбулися народні протестаційні маніфестації у Львові, Станиславові, Дрогобичі та інших містах і містечках регіону. Голод і повоєнні злидні, що панували в містах Східної Галичини і Північної Буковини, стали причиною неодноразових голодних бунтів і заворушень. У березні 1918 р. відбувся масовий виступ робітників у Коломиї. В квітні розпочався виступ залізничників Львова, підтриманий робітниками інших підприємств [215, т.1, с.64]. 17 травня повстали львівські друкарі, до яких приєдналися колеги з інших міст краю. 7 червня відбулися нові заворушення голодуючих у Львові, в ході яких натовпи знедолених нападали на продовольчі склади і розбирали борошно, сіль, сірники та інші запаси. Для наведення порядку в міські органи влади мобілізували поліцію і військо, були проведені масові арешти підозрілих [58, оп.2, спр.4918, арк. 29]. Але ні арешти, ні політичний терор не змогли призупинити робітничий виступ. Лише на другий день, 8 червня, коли населення міста Львова напало на склади по вулицях Валувій, Зеленій, на площі Бернардинів, з допомогою поліції і війська заворушення були придушені. В липні 1918 р. включилися в боротьбу нафтовики Печеніжина до них приєдналися робітники Надвірни, Космача, Слободи Рунгурської й інших населених пунктів. Нафтовики вимагали підвищення зарплати на 50%, забезпечення хлібом, паливом, освітленням. У серпні виступили робітники Дрогобицько-Бориславського басейну, протестуючи проти 12-годинного робочого дня [215, т.1, с.65]. Внаслідок такого протистояння працюючі таки домоглися задоволення деяких соціально-економічних вимог. Незадоволення охопило й селянські маси, які виступали проти відробітків на поміщицьких землях. Важливою формою боротьби

селянської бідноти у 1918 р. був самовільний розподіл поміщицьких земель польських фільварків [110].

Селянський рух у Східній Галичині мав і національно-визвольний характер, бо переважна більшість поміщиків, проти яких боролися селяни, належала до польської нації, що володарювала в Східній Галичині. Загальний недолік визвольної боротьби селян полягав в їх територіальній розрізненості, неорганізованості і стихійності. Виступи бідноти були локальними, вони охоплювали незначну кількість сіл, не мали зв'язку з робітниками Львова, Дрогобича, Коломиї та інших міст, і тому владою відносно легко придушувалися [64, оп.3сч, спр.109с, арк.12].

Майбутній Державний секретар закордонних справ ЗУНР Михайло Лозинський у виступі про міжнародне становище та воєнний стан регіону у 1918р. наголошував: „Конфлікти з усіма російськими правительствами, що змінювали одно одного, примусили Україну заключити Брестський мир з центральними державами. Він був для нас все таки почесний і був би для нас дуже корисний, якби був додержаний контрагентами”. Однак австрійський уряд не виконав зобов'язань. Далі галицький дипломат наголосив: „Німці, увійшовши в Україну, почали господарити, як дома, і провели фактичну окупацію України, а Австрія допомагаючи німцям, вела далі свою полонофільську політику” [28, оп.1, спр.75, арк.1].

Навесні ситуація за Збручем украї ускладнилася – Німеччина втратила довіру до соціалістичних провідників Центральної Ради. Вже 12 квітня 1918 р. представник Міністерства закордонних справ Німеччини у Києві, доповідаючи в Берлін, радив замінити Центральну Раду іншим урядом, з яким можна було б співпрацювати, або натомість призначити німецького генерал-губернатора [193, с.137]. Вказані кроки були зроблені німцями після того, як берлінський представник генерал Вільгельм Гренер у другій декаді квітня 1918 р. провів таємні переговори з генералом Павлом Скоропадським – представником українських консервативних політичних кіл. На цій зустрічі німецьке керівництво висунуло певні умови, за яких давало згоду підтримати український уряд з огляду

Брестського миру: відмова від скликання Установчих зборів, розпуск УЦР, оплата перебування німецьких військ [301, с.101]. В той же час завдяки підтримці великих землевласників, дрібної української буржуазії, а також за допомогою німецького війська, 29 квітня 1918 р., владу здобув генерал П.Скоропадський, якого з'їзд землевласників проголосив новим гетьманом України [197 с.46]. У переповненому німецькими військами Києві не знайшлося збройної сили, яка встала б на захист Центральної Ради. Як відомо, національна українська армія була практично зруйнована; корпус Січових стрільців проголосив нейтралітет. „Українську державність розп'ято на Голгофі, яку приготували невмілі, нетямущі руки попереднього правительства та невдала й низькоока політика революційного парламенту”, – писав С.Єфремов, один із активних політичних діячів того часу [117]. Вивчаючи архівні документи та опубліковані історичні матеріали, необхідно зіслатися на висновок одного із учасників Української національно-демократичної революції, а згодом відомого історика П.Христюка. Аналізуючи головні причини поразки Центральної Ради у війні з більшовиками, він виділив дві з них як найголовніші – „незадовільну організацію апаратів державної влади і відсутність армії” [91, с.123]. Відтак наприкінці квітня перша форма української державності у вигляді Центральної Ради УНР припинила існування. Втім український народ дістав можливість утвердити свою національну державність у формі Української держави П.Скоропадського.

Сьогодні в історичних наукових колах поширена думка, що нібито УЦР загинула під ударами „більшовицьких багнетів, надісланих Леніним з Півночі”. Цей міф став невід'ємним атрибутом багатьох усних виступів і різноманітних публікацій [151; 152; 211; 230; 260]. Дискусійною є також заява Української республіканської партії до 75-ї річниці утворення УЦР, де зазначено: „Так само як Центральна Рада боронила права українського народу від більшовицького терору, так само вона чинила опір німецьким військам, котрі прийшли в Україну після підписання так званого „Брестського миру”, за яким Ленін віддав Україну Німеччині. І тому 28 квітня 1918 року німецькі солдати увірвалися до зали УЦР, вчинили обшук і наказали розійтися” [151, с.6; 112]. Чому політики вдалися до

відвертої неправди ? Чи, може, вони не знають, що не чинила УЦР німецькому війську опору, а зустрічала з хлібом і сіллю, що не Ленін віддав Україну Німеччині, а навпаки – 27 січня 1918 р. у Брест-Литовську Центральна Рада підписала мир з Німеччиною і запросила її війська з гуманітарною місією в Україну. Натомість головною метою окупаційних військ було забезпечити Німеччину і Австро-Угорщину хлібом та іншими продуктами [143, с.24].

Втім, навіть поразка не затушовує історичних заслуг Центральної Ради перед українським народом. Про це чудово сказав сам М.Грушевський: „Які б тяжкі проби не судила переходити Україні й українському народові історична доля, які перетрубації не лежали б ще перед ними, великі часи творчості Української Центральної Ради і її акти зостануться великою епохою їх розвою, твердою підставою національного будівництва” [144, с.166]. І з цим важко не погодитися.

Більшість польських дослідників, і навіть дехто з українських, твердить, що в квітневих подіях допущений грубий прорахунок. Український історик І.Лисяк-Рудницький переконливо доводить, що події які розгорталися під час мирової конференції, різко загострили стосунки між УНР та польським політичним проводом [256, т.1, с.103]. Вона стала передвісником майбутнього польсько-українського збройного конфлікту, який опосередковано стримували Німеччина та Австро-Угорщина.

Оскільки Польща на початку 1918 р. ще не набула статусу державної незалежності, всі відносини між польською та українською сторонами будувалися через Австро-Угорщину, війська якої під час Першої світової війни окупували частину польської етнічної території. “Сама Польща в 1918 р., зазначав Д.Дорошенко, – була ще в такому стані, що грала лиш пасивну роль.., але свої претензії мусила обстоювати не безпосередньо, а через австро-угорське правительтво” [202, т.2, с.144-145]. Втім, у контексті зовнішньополітичних відносин Австро-Угорщина сприяла відродженню Польщі й фактично захищала її етнополітичні інтереси. На думку провідних австро-угорських політиків це було свідоме збереження східних кордонів імперії Габсбургів, відтак убезпечення решти спірної території від домагань відродженої України.

Предметом чергових суперечностей у першій половині 1918 р. стали західноукраїнські землі: кожна із супротивних сторін висувала претензії на Холмщину, Підляшшя та Східну Галичину [32, оп.1, спр.252, арк.31]. Польські провідники категорично виступали проти поділу Галичини на польську та українську частини. Польська фракція австрійського парламенту виступала з різкою критикою урядового курсу. Крім того, польські політичні сили розгорнули широку пропагандиську кампанію, що мала антиукраїнський характер, засуджуючи таємний додаток Брест-Литовської угоди. Ліга Польської державності 15 лютого 1918 р. у зверненні до народу акцентувала увагу на тому, що кордон, установлений Центральними державами між Польщею і Україною, є „збиткуванням над принципами суверенності та справедливості”, а договір з Україною укладено за рахунок польських національних інтересів [266, с.397-398].

У свою чергу 19 лютого 1918 р. Польська Регентська Рада, протестуючи проти таємних домовленостей між Україною та Австро-Угорщиною, нібито оприлюднила звернення до народу, в якому засудила нові територіальні надбання українців, яким дісталися чужі етнічні землі. “Край, що його віддано Україні, – зазначалось у зверненні, – переважно є польський і католицький”. Через три дні польські представники звернулися з новим листом до австрійського імператора Карла I, в якому знову лукавили: “Край, відданий в Брест-Литовському, належав від X-XV століття, з малими змінами, до Польщі або до малих в плинному стані руських князівств, таку саму долю переживала також східна частина сьогоднішньої Галичини від короля Казимира Великого (1340 р.). Обидва краї були прилучені до Польщі, отже з історичної точки зору вони, безумовно, є польськими... Справа розвитку Польської держави, що була урочисто проголошена монархом, так успішно ведена, буде перервана в розвитку і знищена через... Україну, державу, яка має себе найперше усталити, бо ще ніколи перед тим не була самостійною державою та від XIV століття ні разу не виказала державницьких стремлінь” [266, с.396-397]. Втім, у цьому документі забуто про територію Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

Зрозуміло, що Австро-Угорщина не могла не враховувати амбіційні настрої польського шовіністичного політикуму, дії якого могли привести до затяжної урядової кризи; водночас вона потребувала української продовольчої допомоги. Ці обставини спонукали австрійських урядовців до дипломатичного маневрування, що зводилося до зволікання у справі Галичини і ратифікації Брест-Литовської угоди. За німецькими даними до серпня-вересня 1918 р. з України вивезено біля 2 млн. пудів цукру, 9132 вагони хліба, 22148 вагонів продовольства, 3465 вагонів сировини, 105,5 тис. голів великої рогатої худоби, 96 тис. коней. Пограбовано майно Чорноморського флоту та портів на суму 2 млрд. карбованців, багато цінного устаткування і культурних цінностей [147, с.144; 311, с.70].

Чи могла Україна зі зруйнованим сільським господарством виконати ці договори? Влада, яка трималася на німецьких багнетах, на жаль, недостатньо думала про знедолений народ. Варто зауважити, що в цей драматичний період дедалі більше виявлялася антиукраїнська спрямованість офіційної політики Австро-Угорщини, яка 4 липня 1918 р. анулювала частину Брестського мирного договору, зокрема таємного додаткового договору від 8 лютого 1918 року про об'єднання до 31 липня 1918 р. Східної Галичини і Буковини в один коронний край. Офіційний Відень мотивував це невиконанням проводом УНР зобов'язань щодо постачання збіжжя. Насправді ж австрійський уряд зробив це під сильним тиском польських політиків [60, оп.2, спр.227, арк.1-4].

Зрозуміло, що підписання УНР сепаратного Брестського миру викликало гнів лідерів Антанти. Водночас галицький провід мріяв за підтримки Антанти теж потрапити на мирну конференцію. Отже, Антанта була основною: (мало не єдиною) точкою відліку в логічних розрахунках правого крила західноукраїнського політичного спектру. “Неоціненним внеском” у справі розв'язання проблеми українсько-польського розмежування австрійський міністр Буріан назвав меморандум польського церковного діяча Скірмута до Міністерства закордонних справ у Відні від 17 квітня 1918 р., в якому запевнялося: на землях, на які претендує УНР, переважає польське населення, і тому українська державність не заслуговує на міжнародну довіру [266, с.399-400].

Австро-угорський уряд у пошуках компромісного варіанта пропонував українському керівництву провести кордон по річці Буг. Гетьман П.Скоропадський заявив цісареві про те, що українська Холмська земля лежить на лівому березі Бугу і тому уряд не може дати згоду на кордон між Польщею та Україною по Бугу. Втім, українська дипломатія не виключала можливості вирішити питання кордонів шляхом певних поступок.

19 серпня 1918 р. міністр Д.Дорошенко заявив віденському уряду: Україна визнає річку Буг кордоном за умови, якщо Австро-Угорщина і Польща гарантують українському населенню Холмщини і Підляшшя національно-культурні та релігійні свободи, а також якщо етнічні українські землі, окуповані німцями за Бугом, відійдуть до Української держави. Однак офіційний Відень не задовольнив умови української сторони, оскільки цісар твердо стояв на позиціях проведення кордону по р. Буг, чого так домагалася Варшава. Подальші заяви гетьманського уряду спрямовувалися проти того, щоб Галичина була передана під “польську руку”. Такої позиції, зокрема, дотримувався П.Скоропадський, який вкотре відхилив пропозицію провести лінію кордону по р. Буг [266, с.402-403; 202, т.2, с.224].

Щоб поставити український та австро-угорський уряди перед доконаним фактом, місцева польська адміністрація посилила на Холмщині процеси колонізації. Так, у Замостянському, Красноставському, Білгорайському, Томашівському і Грубешівському повітах відбулися вибори до Регентської Ради, вводилися польські судочинні управи, створювались умови для нових польських переселенців – католиків. Зокрема, австрійська влада не допустила гетьманську адміністрацію, яку очолював О.Скоропис – Йолтуховський – один із фундаторів Союзу визволення України (1914–1918), на територію тих повітів, що перебували у сфері її впливу. Українська місцева адміністрація була встановлена лише в північних повітах, окупованих німецькими військами [9, оп.1, спр.4, арк.98].

Відтак на черговій сесії австрійського парламенту, що розпочав свою роботу 1 жовтня 1918 р., представники пригноблених народів знову підняли питання про отримання права на самовизначення. Однак серед українських парламентарів

єдності думок не було. Стару ідею перетворення Австрії на союз держав і створення з українських земель автономної одиниці відстоювали націонал-демократи і радикали, серед них адвокати Є.Петрушевич і К.Левицький. Водночас вони намагалися тиснути на офіційний Відень, заявляючи, що в разі незгоди на такий варіант українці муситимуть вступити на шлях, який веде до єдиної української держави. Група соціал-демократів, навпаки, наполягала на тому, що першочерговою метою галицьких українців має стати злука Галичини зі східною Україною в одну державу. Такі ж почуття мала більшість українського населення регіону, особливо українська молодь. Зазнавши поразки і намагаючись зберегти імперію, новий австрійський цісар Карл I 16 жовтня 1918 р. видав маніфест, суть якого полягала у пропозиції народам, що входили до Австро-Угорської імперії, створити власні сейми, які б представляли новостворені національні держави.

Щодо безпосередніх дипломатичних відносин між Варшавою та Києвом, то вони були встановлені у той момент, коли Польща ще не була проголошена незалежною державою. Рада Міністрів Української держави 19 жовтня 1918 р. затвердила законопроект про заснування українського посольства у Варшаві, яке було зараховане до дипломатичного представництва II розряду і очолити яке мав О.Карпінський [9, оп.1, спр.46, арк.98; 202, т.2, с.154]. Передчасне заснування українського представництва у Варшаві пояснювалося прагненням Гетьманату нормалізувати відносини безпосередньо з відроджуваною Польщею (11 листопада 1918 р.) та засвідчити свою прихильність до польського народу, що став на шлях державного відродження.

Згодом до відповідних кроків, що вели до налагодження стосунків з Україною, вдалась і Регентська Рада Королівства Польського, яка 26 жовтня 1918р. затвердила повноваження свого представника в Україні С.Ваньковича, діяльність якого зводиться до розв'язання проблем польської меншини, а першочерговим завданням була організація рееміграції поляків на Батьківщину. Відповідно до угоди з українським урядом, поляків, що бажали повернутися на рідні терени, звільняли від військової служби в армії Української держави [9, спр.137, арк.13; спр.138, арк.30].

Загалом жовтень 1918 р. став переломним для українського населення Східної Галичини і північної Буковини, що було пов'язано з розвалом Австро-Угорської імперії. Підвладні їй народи, в тому числі українці, розпочали підготовку до відродження незалежних національних держав. Втім, західні українці, які намагалися на руїнах монархії Габсбургів проголосити українську державу в Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатті, зіткнулися з політичними амбіціями поляків, які також претендували на прикарпатські терени. Це об'єктивно провокувало новий конфлікт двох народів за давню українську етнічну територію [242, с.29-30].

Але налагодити на той час безпосередні зв'язки з офіційною Варшавою так не вдалося, тому що через складні політичні умови восени 1918 р. гетьманський дипломатичний представник не встиг вчасно прибути до місця призначення, і українсько-польські питання й надалі вирішувалися в основному через посольство Української держави у Відні, що не сприяло оперативному розв'язанню національно-територіальних суперечностей. Однак український провід в особі Галицького сейму та депутатів віденського парламенту, представництв партій вирішив випередити амбітних польських державотворців [230, с.433].

Отже, 18–19 жовтня 1918 р. до Львова з'їхалися депутати Галицького і Буковинського сеймів, лідери українських політичних партій і греко-католицького духовенства, які на Конституанті (конституційних зборах) утворили революційний парламент – Українську Національну Раду на чолі з Євгеном Петрушевичем. До її складу ввійшли відомі громадсько-політичні діячі, адвокати, педагоги, письменники, кооператори, священослужителі: Кость Левицький, Льонгін Цегельський, Осип Назарук, Василь Панейко та інші [311, с.86]. 19 жовтня було проголошено Українську державу з українських земель Австро-Угорщини: „Стоячи на становищі самовизначення народів, УНР постановляє:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з границею по лінії Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини творить одноцільну українську територію.

2. Ця національна українська територія уконституїується оцим, як українська держава...” [240, с.250; 41, арк.10]. Це був важливий декларативний крок до національно-державного самовизначення австрійських українців. Однак державність треба було виборювати не лише словом, але й багнетом.

28 жовтня 1918 р., на основі Маніфесту імператора Карла I від 16 жовтня того ж року, що проголошував право націй на самовизначення, в Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія (ПЛК) на чолі з В.Вітосом, основне завдання якої полягало в розформуванні австрійських органів управління і передачі всієї повноти влади у краї представникам польської адміністрації. Офіційний акт передачі мав відбутися 1 листопада 1918 р. у Львові. Таке драматичне розгортання подій, у свою чергу, викликало перший конфлікт на державному рівні між Україною і Польщею після здобуття ними незалежності. Проголошення та розбудова Другої Речі Посполитої польським політичним колам не уявлялася можливою без території так званих „східних кресів”, Східної Малопольщі [24, оп.1, спр.252, арк.11-12].

Слід зауважити, що Українська Національна Рада знала про амбітні плани поляків, що Польська ліквідаційна комісія має намір 1 листопада перебрати від австрійського намісника владу над усією Галичиною [194, с.48]. Однак більшість членів УНРади наразі залишалися вірними ідеї недоторканості імперії Габсбургів. Навіть 31 жовтня 1918 р. К.Левицький, Л.Цегельський та інші члени Ради, які перебували у Львові, вважали необхідним отримати владу від австрійського намісника, і то лише з дозволу цісаря, а не революційним шляхом. Такої ж думки дотримувались і ті члени Ради на чолі з Є.Петрушевичем, які на цей час перебували у Відні. Втім, дії ПЛК стали тією іскрою, яка викликала пожежу народної революції на західноукраїнських землях.

За цих непевних обставин молоді українські старшини, які ще у вересні 1918р. утворили Центральний Військовий Комітет (ЦВК), вирішили перехопити ініціативу і запропонували УНРаді негайно перебрати владу. Врешті-решт після гарячих дискусій було взято курс на збройне повстання. Вніч з 31 жовтня на 1 листопада, близько 4-ї години ранку, українські військові сили (понад 1,5 тис.

осіб) на чолі з сотником полку Українських січових стрільців Дмитром Вітовським оволоділи головними об'єктами у Львові, взяли під контроль ратушу та інші державні установи і встановили свою владу у місті [302, с.68; 41, арк.9]. Спираючись на активність молодих патріотів та підтримку місцевого населення, Українська Національна Рада згодом поширила свій вплив на значну територію-півсотні повітів краю. Загальновизнане право народів на самовизначення дало шанс західним українцям на розбудову власної національної держави.

Раптова перемога українців викликала збройний спротив поляків, а згодом румун на Буковині та угорців на Закарпатті. 4 листопада 1918 р. ПЛК надіслала до урядів країн Антанти і США звернення, в якому цинічно зазначалося: „Українські банди за допомогою пруських та австрійських військ зайняли частину Східної Галичини і м. Львів, палячи та мордуючи” поляків, й просили уряди коаліції надіслати в Галичину польсько-американські та польсько-французькі полки через Одесу та Румунію” [9, оп.1. спр.2, арк.18]. Польські владні структури добре розуміли, яку тактику слід обирати при інкорпорації західноукраїнських земель, і не обтяжували себе у виборі засобів. Дії польської сторони, що мали суто антиукраїнську спрямованість, не залишилися без реагування з боку Української держави. Гетьманський представник у Відні В.Липинський склав ноту протесту, в якій підкреслював, „що ці заяви позбавлені об'єктивності і не відповідають дійсному перебігу подій і що такі дії з боку Польщі є прямим порушенням норм міжнародного права” [9, оп.1, спр.2, арк.18].

Однак прагнення П.Скоропадського захистити повіти Холмської губернії від експансії Польщі за допомогою німецьких військ і українських збройних формувань успіху не мали. Домовленості Д.Дорошенка з німецьким урядом про введення в південні повіти Холмщини двох німецьких дивізій та про створення української адміністрації не були втілені в життя через вибух революції у Німеччині [9, оп.1, спр.4, арк.13].

Місцеве українське населення північних повітів було позбавлене реальної військової допомоги, оскільки гетьманський уряд перебував у критичному становищі. Українські збройні формування з місцевого населення Холмської

губернії були нечисленними та недостатньо організованими і вистояти в такій ситуації проти переважаючих сил поляків не могли. Відтак у листопаді 1918 р. польські частини окупували всю Холмщину, частину Західної Волині, де існувала адміністрація Української держави. У відповідь гетьманський уряд визнав дії Польщі як агресивні та неправомірні. Однак важке внутрішньополітичне становище гетьманської України, що перебувала на грані ліквідації, не сприяло вжиттю до поляків більш рішучих заходів. Тому Державний центр обмежився лише дипломатичними протестами. В.Липинський 2 листопада 1918 року склав протестаційну ноту: „Я, нижчепідписаний посол Української Держави у Відні, вношу від імені мого Правительства найбільш рішучий протест. З найглибшим жалем констатую факт, що Польща розпочала воєнні кроки проти України саме в той час, коли ми, будучи ворожі всяким імперіалістичним тенденціям, напружуємо всі свої сили для скріплення і упорядкування нашого внутрішнього ладу і для створення таких відносин до своїх сусідів, які б дали спокій і мир всьому Сходові Європи” [247, с.25]. Однак такий дипломатичний демарш, не підкріплений військовою силою, не вплинув на польські урядові кола.

Як уже зазначалося, на початковій стадії державного відродження Україна і Польща прагнули зміцнити власні етнодержавні позиції шляхом об'єднання своїх історичних земель в єдине ціле. Така позиція сторін неодмінно мала призвести до напруженості у відносинах, причиною якої були нерозв'язані спірні територіальні проблеми. Відомий український історик І.Лисяк-Рудницький вважав, „що українським політикам варто було дотримуватися гнучкішої лінії в питаннях про кордони і тим самим не загострювати стосунки з Польщею”. На його думку було великою помилкою з боку українських делегатів, які під час мирних переговорів у Брест-Литовську в січні-лютому 1918 року, домагалися приєднання Холмщини до УНР. Ця територія, розташована на захід від Бугу, була населена українською етнічною більшістю, однак панували там польські політичні впливи. Володіння Холмщиною не мало вирішальної ваги для української державності, проте годі було очікувати, що навіть помірковані поляки примиряться зі втратою території, яка вже століття становила органічну частину Конгресового королівства.

Польська громадська думка одноголосно засудила Брестський договір, і ця справа вкотре загострила польсько-українські стосунки [256, с.103]. Проте, з огляду на великодержавницькі амбіції та концепції поляків, навряд чи українська поступливість в територіальному питанні сприяла б рівноправному розвитку відносин між державами та зупинила польську експансію на схід.

Отже, в основу зовнішньополітичних стосунків між Україною і Польщею лягли, насамперед, проблеми кордонів і врегулювання територіальних суперечностей, які протягом 1918 р. так і не були розв'язані мирним шляхом. Зокрема великодержавницька ідеологія владних структур Варшави передбачала відродження Другої Речі Посполитої в історичних кордонах („від моря до моря”) і тому була стримуючим чинником у поступальному розвитку українсько-польського діалогу [25, оп.1, спр.590, арк.44-45].

Як відомо, 13 листопада 1918 р. Рада Державних Секретарів ухвалила Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської імперії. Він складався з 5 статей (артикулів).

„Артикул I. Назва.

Держава, проголошена на підставі права самовизначення народів Української Національної Ради (Конституантою) у Львові від 19.10.1918 року, обминаючи весь простір бувшої Австро-Угорської імперії, залюдненої переважно українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР).

Артикул II. Визначає границі території.

Територія ЗУНР покривається з українською соціальною етнографічною областю в межах бувшої Австро-Угорської монархії, тобто українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковиною, та з українськими частями бувших угорських столиць: Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берг, Угоча і Марамарош, як ново означена на етнографічній карті Австрійської монархії Карла барона Черніга, з 1855 року [41, арк.25]. *Ethnographische Karte der oserrichischen Monarchie, entworfen uon Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben uon der k.k. Direktion der admistrativen Statistik. Wien/ 1855/ Masstab 1: 864.000* [293, с.272]

Артикул III. Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку.

Артикул IV. Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народної Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V. Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народної Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печатка має довкола гербу напис: „Західно-Українська Народня Республіка” [41, арк.25]. Президентом УНРади (тобто головою парламенту) став Євген Петрушевич [244, с.77]. Але названий закон слід розглядати саме як тимчасовий, оскільки він містив у собі лише найважливіші положення, вкрай необхідні для затвердження державної самостійності українських земель колишньої Австро-Угорщини. Проголошуючи ЗУНР, Державний Секретаріат і Рада, яка його ухвалила, виявили свою волю до того, що держава має бути народною республікою, отже будуватися на тих самих основах, що й проголошена Центральною Радою Українська Народна Республіка на теренах Надніпрянщини.

Отже, попри неприхильні зовнішні обставини, майже перманентні військові дії, формування правових засад державної влади в ЗУНР і практична організація національної влади всіх структур базувалися на демократичних принципах. На превеликий жаль, цінний досвід державотворення на західних теренах України обірвався через дев'ять місяців – улітку 1919 р. в зв'язку з військово-дипломатичною поразкою ЗУНР, окупацією її території Польщею, Румунією, Угорщиною і Чехословаччиною.

Підсумовуючи взаємовідносини між новоствореною Польщею і Україною, слід зауважити, що вони були позначені наявністю гострих етнополітичних проблем, які не відкривали широких та сприятливих перспектив для налагодження взаємовигідних у майбутньому стосунків. Крім того, приєднання Холмщини і Підляшшя до Української держави за таємним протоколом Брестської угоди викликало хвилю протестів і вороже ставлення з боку поляків до України, а утворення в листопаді 1918 р. Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) на західноукраїнських землях привело згодом до кривавого збройного протистояння.

Таким чином, причини, які призвели до вибуху українсько-більшовицької, а згодом українсько-польської війни, мали як об'єктивні, так і суб'єктивні передумови. Війна, яку наприкінці 1917 р. розв'язали російські більшовики проти молоді демократичної держави – УНР, була не суто класовою, громадянською, про що антинауково твердила радянська історіографія, а по суті – неоколоніалістською війною соціалістичного типу за збереження “єдиної неділимої Росії”. З боку українського народу це була національно-визвольна, демократична революція, що торувала шлях до творення незалежної національної держави. Однак Центральна Рада фактично самоусунулася від розв'язання гострих соціально-економічних питань, які особливо бентежили тоді бідноту, чим мало відрізнялася від Тимчасового уряду. Прийняті урядом закони практично не виконувались, бо їх виконавцям нерідко не вистачало ні політичної мудрості, ні енергії, ні рішучості, ні дисципліни, ні реальних військових і фахових сил. Не було проведено головної реформи – земельної, що не дало можливості сконсолідувати зубожіле населення й мобілізувати його на збройну боротьбу за власну соборну державу. Найголовнішою помилкою УЦР було те, що вона не приділила належного значення розбудові власних збройних сил, не зрозуміла їх ролі у процесі зміцнення та утвердження української держави, що і привело до трагічних наслідків у державотворчому процесі.

Нездатність Центральної Ради опанувати правопорядком у країні сприяла консолідації консервативних сил на чолі з генералом П.Скоропадським, якому

вдалося порозумітися з українськими землевласниками і німцями. Останні, отримавши від майбутнього гетьмана гарантії щодо дотримання Брестських угод, зробили все можливе, щоб державний переворот 29 квітня 1918 р. відбувся без особливих ускладнень. Український політикум у Галичині та Буковині прихильно зустрів прихід до влади гетьманської адміністрації і за прикладом наддніпрянців 19 жовтня 1918 р. назвав відроджену державу – Українською державою і навіть зав'язав дипломатичний діалог з П.Скоропадським щодо військово-політичної співпраці, а згодом інтеграції обох державних організмів.

Загалом українські громадсько-політичні та військові організації майже без перешкод перейняли владу у більшості повітів Східної Галичини і частині Буковини. Лише в західних повітах (Перемишль, Ярослав, Томатів), де поляки становили більшу частину населення, уникнути збройної боротьби не вдалося. Таким чином, Листопадова 1918 р. національно-демократична революція стала унікальним явищем Визвольних змагань 1914–1921 рр. і загалом вітчизняної історії, коли українському політичному проводу в особі міжпартійної Національної Ради за участю військовиків (українців австрійських полків, полку УСС) і селян вдалося без кровопролиття відродити національну державність. Український військовий комісаріат вдало вибрав момент повстання, швидко мобілізував військові сили Львівського та інших гарнізонів та інтернував неукраїнські підрозділи цісарської армії та частково польських службовців.

2.2. Формування Галицької Армії у ході Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції

Важливим етапом боротьби народів Центрально-Східної Європи на шляху суверенізації націй і творення нових держав стала Перша світова війна та національно-демократичні революції 1917–1918 рр., внаслідок яких розпалися поліетнічні Російська та Австро-Угорська імперії. На їх руїнах виникла низка незалежних держав, в тому числі Українська Народна Республіка (січень 1918 р.) і Західно-Українська Народна республіка (листопад 1918 р.), а також Друга Річ Посполита (листопад 1918 р.). Однак процес творення цих держав відбувався у гострій внутрішній боротьбі та міждержавному протиборстві. У цьому контексті викликає зацікавлення з'ясування ролі військового чинника, національних військових формацій у відродженні української державності на західних землях.

Як відомо, тривале перебування Прикарпаття під володарюванням іноземних держав сформувало в галичан, буковинців і закарпатців загострене прагнення до свободи і державної незалежності, бажання бути господарем на своїй землі. Тому західні українці завжди з високим громадським розумінням і пошаною ставилися до війська, усвідомлюючи його роль у державотворчому процесі. Відтак, коли в Західно-Українській Народній Республіці почали формуватися нові представницькі та виконавчі органи влади, провідне місце у цьому процесі зайняло питання про створення національних Збройних сил, як важливого чинника у боротьбі проти іноземної агресії, за власну українську державність.

Основою українських Збройних сил молоді республіки став полк Українських січових стрільців (УСС), що був створений як легіон у серпні – вересні 1914 р. Його ядро склали активісти січового, сокільського, пластового і стрілецького руху, вчорашні гімназисти і студенти Львівського університету. Після організаційного оформлення і військового вишколу на Закарпатті, січовики брали активну участь у бойових діях у складі австро-угорської армії у Карпатах і Надзбруччі. Швидко пройшли шлях від нерегулярної військової формації до бойового з'єднання. На базі цього підрозділу у листопаді – грудні 1918 р. було сформовано бригаду, а згодом і корпус, який став основою Збройних сил ЗУНР. У

легіоні УСС пройшли бойовий гарт відомі українські військові, політичні і культурні діячі – Дмитро Вітовський, Михайло Баран, Григорій Коссак, Яків Струхманчук, Осип Курилас, Матвій Яворський, Олекса Степанів, Сень Горук та ін. Сама ж регулярна Галицька Армія (ГА, а згодом УГА) була сформована в ході Листопадової національно-демократичної революції 1918 р. Щоправда, перші два тижні збройні залоги молоді держави комплектувалися на добровольчих засадах.

Як уже зазначалося, захоплення влади українцями у Львові та більшості повітів Східної Галичини пройшло безкровно, мирним шляхом [41, арк.8; 60, оп.2, спр.1438, арк.8]. Але спокій тривав не довго. Вже на другий-третій день польський провід зумів організувати серйозний опір українським загонам. Основу польських загонів „орлят” складали сеймові активісти параліментарних товариств „Звезда”, „Сокіл”, бійці польських легіонів, поборовці з Центральної Польщі. Ще 1 листопада була створена Начальна команда польських збройних формувань у Львові, яку очолив капітан Ч.Мончинський. А вже 5 листопада вона налагодила управління своїми військами, координувала їх бойові операції. На цей час польська залога Львова налічувала 4106 бойовиків, серед них 383 офіцери (українські сили були вдвічі меншими – налічували близько 2 тис. вояків, з них до 70 старшин) [245, с.62].

Українсько-польська війна, що розпочалася відразу ж після проголошення Західно-Української Народної Республіки, вимагала від Національної Ради і Держсекретаріату термінових заходів щодо створення власних боєздатних збройних сил. Вже 2 листопада УНРада оприлюднила звернення до старшин і вояків-українців колишньої австрійської армії, всього чоловічого населення краю із закликом стати на оборону рідного краю: „Ми кличемо Тебе на нову війну! Ми звиваємо Тебе тільки, щоб Ти зрозумів небезпеку хвилі, стань зі зброєю в руці на сторожі Твого права, майна, долі теперішнього і будучого покоління! Стільки пролив Ти найліпшої крові за чужу справу, був вірний і хоробрий, постійже короткий момент за найсвятіші власні права, за найцінніше власне добро, за землю і волю” [67, арк.13]. Було оголошено, що всі військові формації колишньої австро-угорської монархії, які в цей час знаходилися на території ЗУНР, а також

усі військові частини, які в минулому були сформовані на території країни, підлягали демобілізації. У ті дні галицький провід все ще надіявся сформувати армію на добровільних засадах. Однак навальна польська агресія вимагала кардинальних організаційних заходів, а саме – мобілізації чоловіків, здатних носити зброю.

Реальне поповнення армії поборовцями почалося наприкінці листопада 1918р. А до цього часу поодинокі команди тактичних бойових відтинків були вимушені за власною ініціативою призивати всіх здатних до військової служби чоловіків, що мешкали неподалік від передової лінії, озброювали їх і кидали у вуличні бої [221, с.18]. Загалом Галицька Армія складалася з недавніх вояків-українців Австро-Угорської армії і новомобілізованих після 13 листопада 1918 р. Серед стрільців і старшин було, крім українців – галичан, немало наддніпрянців, а також німців, чехів і євреїв. Вважаємо, що їх участь в Українських визвольних змаганнях потребує нових архівних студій і спеціального розгляду. До речі, йшли на службу іноземці, як правило, добровільно. Особливо прислужилися війську отамани Вільгельм Льобковіц [17, арк.1-104], Карло Долежалъ [87, т.2, с.146], Франц Тінкль [87, т.2, с.346], Франц Рімалъ [335, с.297; 87, т.3, с.147], сотники Антон Віметаль [17, арк.49,59,66; 87, т.2, с.312], Омелян Брандера [335, с.224], комендант самбірської жандармерії – десятник Беніамін Калер [60, оп.1, спр.23, арк.13], підполковник Ян Оплеталь [194, с.217-220] та ін. Усі вони зіграли помітну роль у військовому будівництві, формуванні бригад і корпусів, загалом у боротьбі за українську державність. Прагнучи вибороти незалежність своїм народом, чехи та євреї з розумінням поставилися до національних устремлінь інших поневолених народів Австро-Угорщини і Росії.

На відміну від українців, поляки відразу ж оголосили мобілізацію своїх співвітчизників у Львові, де вони у 200 – тисячному місті становили більшість, добре знали його квартали та вулиці, (українська залога складалася головно з мешканців підльвівських сіл, які слабо орієнтувалися у місті й особливо боялися пожеж у багатоповерхових кам'яницях, що спалахнули у ті дні). Не витримали нерви і у військового команданта першолистопадового повстання полковника

Д.Вітовського, який 3 листопада 1918 р. попросив К.Левицького про відставку. Він також наголосив, що поляки розпочали наступ наскоками на наше військо, яке знає як воювати з ворогом у полі, але не вміє вести бойові дії у місті, тому нерідко починає розходитися додому [247 с.45]. Отже, лише 5-го листопада з призначенням нового командувача – енергійного (але неврівноваженого) полковника Григорія Коссака – і прибуттям до Львова півторатисячного полку УСС, розгорнуто формування повноцінної Начальної Команди. Однак Г.Коссака теж не зміг належно опанувати складну ситуацію. Відтак, 9 листопада призначено нового командувача полковника Гната Стефаніва, який розробив тактику боротьби у місті [218, с.244-245]. Полковника Г.Коссака 13 листопада 1918 р. було відряджено командантом Стрийського військового округу, замість генерала Володимира Гембачева [60, оп.2, спр.1438, арк.8]. Керівником Генерального штабу було призначено досвідченого січовика і громадського діяча отамана Сеня Горука [242, с.51]. Отже, Начальна Команда постійно вдосконалювалася, поповнювалася кваліфікованими кадрами і до 20 листопада 1918 р. була назагал сформована.

Новий командувач відразу створив спеціальну комісію з членів УНРади для перепису і навчання поборовців. Тоді ж визначено наступні військово-мобілізаційні райони:

1. Підзамче (двірець Підзамче) – командант поручник З.Носковський, О.Безпалко.
2. Район Замарстинів, казарми – командант поручник О.Левицький, доктор Новиковський.
3. Район Політехніки (касарня на Казимирівській вулиці) – командант четар Марак, Цеглевич.
4. Район Фердинанда, касарні при вулиці Городоцькій, – командант поручник Петро Франко, Цеглевич.
5. Район Сойму (від вулиці Забмунтівської і Красіцьких – палата Голуховських) – сотник Ф.Чернецький.
6. Оссолінеум – командант четар Липчук, сотник Ф.Чернецький.

7. Район Цитаделі – командант поручник Білинкевич, професор К.Студинський.

8. 41. „Wachhafailloh” (при вулиці Зиблікевича) – отаман Озерович.

9. Яблонівська касарня – командант поручник В.Рудницький, отаман Стефанович.

10. Касарня 19 (по вулиці святого Петра з районом гори Яцка) – посол М.Петрицький.

11. Личаківська рогачка (Уланські касарні) – доктор С.Голубович.

12. Куркова, касарні – О. Микитка, професор В.Охримович.

13. Залога (оборона) Ратуші – професор О.Коллеса.

14. Залога Народного Дома – отаман Чернецький [41, арк.153].

Для утримування постійного зв'язку між військом і владою розпочато встановлення телефонних станцій. Згідно з розпорядженням УНРади від 20 листопада і 27 листопада 1918 р. були визначено місця для телефонних станцій, яким надано скриті назви і позивні [41, арк.179]. (Див. додаток А).

Під час бойових дій, 9 листопада 1918 р., створено військове міністерство – Державний Секретаріат військових справ (ДСВС), який очолювали полковники: Дмитро Вітовський (з 9 листопада 1918 р. по 13 лютого 1919 р.) та Віктор Курманович (з 16 лютого по 9 червня 1919 р.) [247, с.116].

ДСВС поділявся на Військову канцелярію і 18 відділів. Його організація відповідала структурі міністерства Австро-Угорщини. Аналогічною була і штатна структура, яка включала: Державний секретар (військовий міністр), заступник, три обласні військові команди (Львів, Станиславів, Тернопіль), загальний відділ (в його обов'язки входило відпрацювання законодавчих актів і наказів) канцелярія; 16 відділів (керували референти) – персональний, мобілізаційний, муніційний, артилерії, кінноти, летунства, технічний, санітарний, залізничний, зв'язку, інтендантський, харчовий, ветеринарний, духівництва, судівництва, письменний, загальний, пресовий (до нього входили радіотелеграфічна станція, редакція газети, редакція „Вісник ДС”, друкарня) (245, с.111). До складу міністерства входили відомі громадсько-політичні та військові діячі:

Д.Вітовський, П.Бубела, Д.Паліїв, І.Горошко, В.Стафіняк, М.Чопельський, І.Брик та ін. [53, арк.75]. (Див. додаток Б).

ДСВС став важливим осередком законотворення, а також займався творенням збройних сил, організацією військової адміністрації, мобілізацією і вишкілом молодого поповнення, підготовкою командних кадрів, матеріально-технічним забезпеченням армії для ведення війни [226, с.71].

13 листопада 1918 р. Секретаріат військових справ ухвалив низку важливих розпоряджень щодо організації регулярної армії, що базувалася на територіальному принципі комплектування. Згідно з наказом Ч. 3 територію республіки було поділено на три військові області і відділи, кожна з них ділилася на 4 військові округи (по 5 - 8 повітів):

I. Область Львів, до якої входили повіти:

1) округа Львів (повіти Львів, Сокаль, Жовква, Городок, Рудки).

2) округа Перемишль (Перемишль, Мостиська, Добромиль, частина повіту Березів, Сяник, Лісько).

3) округа Рава-Руська (Рава-Руська, Ярослав, Яворів, Чесанів).

4) округа Самбір (Самбір, Старий Самбір, Турка, Дрогобич).

II. Область Станиславів:

1) округа Станиславів (Станиславів, Богородчани, Надвірна, Товмач, Городенка).

2) округа Стрий (Стрий, Жидачів, Сколе, Долина, Калуш).

3) округа Коломия (Коломия, Печеніжин, Косів, Снятин).

4) округа Чернівці (Чернівці, Кіцмань, Заставна, Вашківці, Серет, Вижниця, Сторожинець).

III. Область Тернопіль:

1) округа Тернопіль (Тернопіль, Збараж, Скалат, Терехів).

2) округа Золочів (Золочів, Радехів, Кам'янка – Струмилова, Броди, Зборів).

3) округа Чортків (Чортків, Бучач, Гусятин, Борщів, Заліщики).

4) округа Бережани (Бережани, Бібрка, Перемишляни, Рогатин, Підгайці).

Згідно з міністерським наказом створено 12 окружних і 59 повітових Військових команд [60, оп.1, спр.31, арк.113; 67, оп.1, спр1, арк.115]. Історик Л.Шанковський стверджує меншу кількість повітів – до 57 [245, с.53]. Як відомо, у Північній Буковині так і не було впроваджено військові округи. У листопаді супротивник окупував також місто Львів, повіти Перемишль, Сяник, Добромиль, Чесанів, Березів, Лісько, Ярослав. Це великою мірою звужувало мобілізаційні резерви республіки. На чолі області був Окружний Військовий командант (ОВК) , що відповідав за:

1. Набір новобранців, їх вишкіл і поповнення армії боєздатними частинами.
2. Оборону тилу ГА від ворожих виступів і шпіонажу.
3. Оборону військового і державного майна, комунікаційних об'єктів.
4. Забезпечення життя і майна мирного населення [87, т.2, с.31].

Окружна Військова команда мала у своєму підпорядкуванні допоміжні підрозділи: кіш запасного куріня; кіш запасного гарматного полку; вишкіл; команду міста; повітову команду жандармерії; команду двірця; команду міліції та Окружний військовий Суд [245, с.117].

Окружним командантам приписувалося після медичного огляду призовників формувати тактичні одиниці. Але з перебігом бойових подій кількість їх суттєво зменшилася.

Великим був вклад окружних команд в організацію запасних кошів, які стали головним інструментом для поповнення підрозділів ГА. Лев Шанковський зауважив, що за півтора місяця роботи цих команд було підготовлено 12 запасних полків-кошів піхоти, 2 запасні кінні полки, 4 запасні гарматні полки, летунський полк у Красному, полк зв'язку, запасний саперний курінь, залізничний курінь у Станиславові, сотню залізнодорожних мостів у Стрию. Відкрито низку старшинських шкіл: піхотні – у Самборі, Коломиї, Золочеві; гарматна – в Станиславові; старшинська школа полку зв'язку – в Станиславові; підстаршинські школи в окремих запасних полках [331, т.2, с.274-275].

Постійно удосконалювалася й структура армії на першому етапі її творення (листопад-грудень 1918 р.) основною тактико-оперативною ланкою ГА були

бойові групи, до складу яких входило 3-5 куренів піхоти, 2-3 батареї артилерії і невеликий відділ кінноти [245, с.139-140]. В процесі реорганізації армії за окрему військову одиницю було взято курінь із 4-5 сотень, до складу якого входили інтендантська і допоміжні служби, сформовані на периферії енергійними, національно свідомими українськими старшинами австрійської армії. До тактико – організаційної структури сотні входили чети, яким підпорядковувалися рої. Загалом уся армійська структура виглядала таким чином: рій – чета – сотня – курінь – полк – бригада – корпус – Галицька армія [245, с.146-152].

Зрозуміло, що перші польові формації ГА творилися стихійно і мали напівпартизанський характер. У перші місяці формування армії, зазначає у своїх спогадах генерал-поручник Антін Кравс, „в корпусах не було ні однієї організаційної структури. А саме, коли в 1-му і 2-му корпусах піхота була організована в полках, 3-й корпус складався із самостійних куренів. Кожний корпус складався з 3-4 бригад, бригада з 5-6 куренів. Бойова потуга куреня мала 350-400 гвинтівок та один відділ з 4 кулеметами, які через брак вантажної сили, були змушені транспортувати на возах. Відносно артилерії, то вона складалася виключно з легкої артилерії, лише 2-й корпус мав 2 важкі батареї по 2 гармати. Другий корпус також мав ескадрон кавалерії, близько 80 шабель, а технічних частин – тільки одну сотню саперів. Літаків, панцерних автомобілів, мінометів, вогнеметів, автоколон ГА не мала взагалі. Для перевезення харчів були використані цивільні підводи. Озброєння та артилерія, яке було у підрозділах, тільки австрійська”. Це був критичний зимовий час на зламі 1918–1919 рр. але завдяки ініціативі Начальної команди його було невдовзі подолано [225, с.47; 226, с.72]. Звісно, що з такою довільною організацією, браком амуніції, українське військо не могло вести довготривалу боротьбу. Тому воно постійно реорганізовувалося згідно з новими наступальними доктринами нового командувача – досвідченого генерала російської армії Михайла Омеляновича-Павленка, якого відрядила у середині грудня 1918 р. на допомогу галичанам Директорія УНР.

Згідно з австрійськими статутами проходив і вишкіл вояків. В корпусі січових стрільців яким командував Є.Коновалець, були наступні військові звання: козак, гуртовий, ройовий, чотовий, бунчужний, підхорунжий, хорунжий, значковий, сотник, військовий старшина (майор), полковник [51а, арк.140; 227, с.391]. (Див. дод. В). На жаль, окремі сучасні історики подають недостовірні факти щодо штатно-посадової організації армії [311, с.104]. Відомо, що 13 листопада 1918 р. військове міністерство встановило такі звання: стрілець, старший стрілець, вістун, десятник, старший десятник, булавний старший десятник, четар, хорунжий, поручник, сотник, отаман, підполковник, полковник, генеральний четар, генеральний поручник, генеральний сотник. Вивчаючи архівні документи дисертант встановив, що вони були встановлені під час армійської реорганізації в січні 1919 р. [56, арк.236; 44, арк.65].

Лише через два тижні війни, 13 листопада, Українська Національна Рада нарешті ухвалила закон, що визначав принцип формування регулярної армії на основі загального військового обов'язку. Того ж дня Д.Вітовський видав перше розпорядження до наказу Ч.4 щодо мобілізації всіх здатних до військової служби чоловіків, громадян української національності ЗУНР: „Всі гажисти колишньої австрійської армії віком до 50 років життя; річники-солдати, демобілізовані з колишньої австрійської армії від 1883–1900 років; від обов'язку чинної служби допокищо звільнялися учні середніх шкіл кожного роду” [67, оп1, спр.1, арк.16]. Непридатними до служби вважалися особи, котрі не мали однієї кінцівки, сліпі на обидва ока, глухонімі та психічно хворі. Мобілізація стосувалися лише українців, національні меншини вступали до війська як добровольці.

Оголошена мобілізація була з розумінням зустрінута знедоленим населенням республіки. Про це свідчать архівні документи, спогади учасників листопадових подій, публікації тогочасної преси [93]. Однак траплялися випадки, що не всі громадяни добросовісно виконували вимоги наказу. Зокрема, це спостерігалось у Перемишлянському і Сокальському повітах. Тут міністерству доводилося додатково звертатися до місцевих комісаріатів з вимогою: “Тих людей, які ще дома, негайно висилати до місцевої команди, подати звіти тих, які залишились.

Подати кількість річників, які вже прибули. Кожний мусить мати з собою їди на дві доби і убрання (одяг), звернути увагу, аби не прибували без нічого” [56, арк.94]. Аналогічним був мобілізаційний наказ від 13 листопада 1918 р.: „З огляду на це, що багато людей байдужо відноситься до ставлення під прапор Української Національної Армії наказую, щоб всі річники від 18-40 року життя, негайно ставали перед комісією в Сокалі. За невиконання цього наказу, буде кожний поставлений перед судом воєним і суворо покарений” [56, арк.95].

Від 13 листопада 1918 р. Державний Секретаріат військових справ затвердив змінений текст австрійської присяги, за якою українські вояки складали присягу на вірність молодій державі:

“Присягаю урочисто Всемогучому Богу, Західно-Українській Державі, її Верховній Владі, її Правительству, її Армії, всім її отаманам та всьому її Начальству, вірно і слухняно повинуватися, їх поважати і захищати, їх прикази і пропорушення у всякій службі виконувати проти кожного ворога, хто-нібудь ним був би і де тільки воля її Верховної Влади вимагати-як на водах, на сушах, у повітрі, вдень і вночі, у битвах, наступках, сутичках, і у всякого рода підприємствах, словом на кожному місці, в кожному пору, в кожному випадку хоробро і мужньо боротися; наших військ, прапорів і зброю в ніякому випадку не покидати, з ворогом ніколи в найменшій порозуміння не входити, завжди так вестися, як сего воєнні закони вимагають, так як чесним воїнам личить, і в сей спосіб в чести жити і умирати. Так нам, Боже, допоможи – Амінь” [41, арк.40]. Через декілька місяців указану присягу було дещо підредаговано, зокрема уточнено назву держави (ЗУНР) [44, арк.16]. (Див. дод. Д).

Творенням і розбудовою Галицької армії, як уже зазначалося, керувала Начальна Команда Галицької Армії, яка до 8 листопада 1918 р. називалася Українською Генеральною Командою. Відповідно до своїх завдань НКГА мала добре продуману організаційну структуру, яка постійно вдосконалювалася. Хоча на думку діаспорного історика, старшини УГА Л.Шанковського, „подібне розз’єднання військового керівництва між Начальною Командою та Генеральною командою українських військ і Державним секретаріатом

військових справ було надмірною розкішшю”[335, с.271]. Пізніше М.Омелянович-Павленко з біллю у серці згадував: „Ця помилка була усунута дуже пізно, всього за два тижні до втрати ГА території Галичини” [154, с.23]. Але як не прикро це згадувати, на початку і під час бойових дій великою помилкою керівних органів ЗУНР було те, що вони перевищували свої права, часто безпідставно змінювали вище командування ГА, зокрема її Начальних вождів (командувачів). Це нерідко спричиняло непорозуміння в ході проведення реорганізації армії, бойових дій, між окремими гілками командування українських військ.

НКГА була найвищим органом військового командування й фактично виконувала функції генерального штабу, керувала всіма воєнними операціями, організацією фронтом і прифронтвою смугою. Вона безпосередньо підпорядковувалася Державному Секретаріату ЗУНР [226, с.68-71].

Зрозуміло, що у листопадові дні українські збройні сили створювалася майже стихійно – з окремих загонів, куренів, сотень, які мали довільну структуру; найвищою тактичною і адміністративною одиницею були групи, куди входили відділи кінноти. На місцях під керівництвом військових повітових команд, а нерідко із власної ініціативи колишніх січових стрільців, старшин і підстаршин австрійського війська, формувалися бойові підрозділи, які іменувалися за назвами місцевостей або за прізвищами їх командирів. Зокрема створено групи: „Яворів”, „Старе Село”, „Наварія”, „Північ”, „Схід”, „Угнів”, „Щирець”, група Бізанца, Кравса [36, оп.1, спр.31, арк.6]. Склад цих груп не був обмежений жодним управлінням і ніхто навіть не знав їх кількісного складу. Групи складались з окремих полків, батальйонів і навіть окремих рот, які за чисельністю іноді перевищували полки та цілі батальйони. Перші групи регулярного війська організовано у Львові. Як правило, всі ці збройні формування не становили фронтальної лінії, лише епізодично підтримували зв'язок з НКГА і ще рідше контактували між собою, їх чисельний склад щоразу зростав [36, оп.1, спр.31, арк.6]. В оперативному плані ці розрізнені групи підлягали Начальній команді, а адміністративно були практично автономні – самостійно забезпечували особовий

склад продуктами і боєприпасами, організовували життєдіяльність запліля та поповнення особового складу. Велику допомогу надавало місцеве селянство, доставляючи фронтовикам хліб, молоко, картоплю, часто не вимагаючи за це жодної оплати [103].

Те, що армія спершу формувалася доволі безсистемно, підтверджують самі військовики і дослідники історії ГА. Зокрема, Антін Крезуб у книзі “Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919 рр.” пише: „УГА в перших двох місяцях війни була мішаниною регулярних і партизанських або напівпартизанських відділів, куренів, полків і груп, навіть окремих сотень, оперуючи здебільшого на власну руку без належного зв'язку з вищими командами” [226, с.72]. І справді, у грудні 1918 р. існувало 15 бойових груп різної величини. До їх складу входили самостійні полки, курені, навіть самостійні сотні. Командири цих військових підрозділів були призначені в різний час різними командними структурами ДСВС. Не існувало системи і порядку в назві військових частин. Не була організована як слід центральна військова влада, якій бракувало військового вишколу, широкого світогляду на події та авторитету. Тому багато командирів діяли на власний розсуд і вірили, що тільки він єдиний діє правильно [226, с.73].

Під командуванням сотника Я.Воевідки 22 листопада 1918 р. із Херсона до Золочева прибула артилерійська батарея, яку було відряджено в розпорядження отамана О.Микитки – команданта групи „Старе Село”. Вже в кінці грудня 1918 року сотнику Я.Воевідці доручили створити полк артилерії, якому надано назву: II – й Гарматний полк II – ї Коломийської бригади, але в четвертій декаді 1918 року полк було перейменованій на I – й Гарматний полк I – ї Бригади УСС. Командиром цього полку призначили знову ж таки сотника Я.Воевідку [87, т.2, с.91].

До складу штабу Гарматного полку ввійшли: командант – сотник Ярослав Воевідка; ад'ютант – поручник Петро Прудіус; командант зв'язку – хорунжий Нестор Банах; командант харчового відділу – поручник Михайло Сандуляк. Власного лікаря і ветеринара на той час полк не мав, лише при переході за Збруч

на посаду полкового лікаря було призначено д-ра Кологона, ветеринаром був призначений д-р Григоращук [264, т.1, с.177-181].

Згідно тактично-організаційної структури полку підпорядковувалися 5 гарматних батарей; в січні в полку було 6 гарматних батарей, командирами призначено: 1-а батарея – сотник Ярослав Курилюк; 2-а – поручник Іван Балешта; 3-я – поручник Адам Вандакевич; 4-а – поручник Богдан Грабовенський; 5-а – сотник Теодор Поліха; 6-а – сотник Іван Балтро [87, т.2, с.92].

Їх дислоковано на фронтових позиціях в околицях Львова – Сихові та Зубрі.

Командний пункт полку розміщено під Сиховим. Однак в одному з боїв, під час сильного обстрілу польською артилерією, він змушений був відійти до Пасік Зубрицьких.

Отож водночас зі створенням нового підльвівського фронту, розпочато реорганізацію 1-го полку УСС, що обороняв об'єкти у Львові, зокрема Підзамчі. До його складу входили: чотири боєві сотні, командирами яких були відповідно: четарі Степан Волинець, Сократ Іваницький, Осип Теліщак, Кость Третяк.

Кожна сотня складалася з чотирьох чет (по 40 стрільців). У сотні служило 4-5 старшин. Кулеметна сотня складалася із 4 старшин і 100 стрільців, ділилася на три чети (5-6 кулеметів). Чета мали по 6 конів-в'юків для транспортування кулеметів та набоїв. Запасні кулемети транспортували на возах [87, т.2, с.68].

Обозна кулеметна сотня мала польову кухню, два харчові вози, вози – муніційні і для кузні й слюсарні. У четах було по чотири австрійські кулемети (Шварцльоз) і один ручний (Люйс) [52, арк.361].

Четами командували підготовлені й загартовані кулеметники-хорунжий О.Мацьків, підхорунжий Кліпко і булавний Василь Пугач.

Вказані сотні формовано ще за австрійських часів, вони були достатньо вишколені й загартовані в боях на фронтах світової війни. Четами і сотнями командували молоді амбітні старшини, які закінчили старшинську школу 25-го австрійського корпусу в Єгендорфі (Чехія), а потім у Камінці – Струмиловій. Вони мали кількарічний польовий та фронтовий вишкіл.

Власне після першолистопадового повстання вказані сотні переформовані на 1-й і 2-й курені полку УСС. Замість сотника З.Носковського, який прийняв команду над цілим 1-м полком УСС, командиром 1-го куреня призначено поручника О.Івановича. На посаду ад'ютанта і його заступника призначили четара Володимира Калину. За доблесть і відвагу в боях за Львів цьому куреню дали назву „Курінь Смерті”; його відзнакою був чорний трикутник, що його носили стрільці на шапці-мазепинці під тризубом [87, т.2, с. 68].

Таким чином, підсумовуючи дослідження першого – початкового – етапу творення ГА, можна стверджувати, що цей етап формування ГА в листопаді - грудні 1918 року мав не зовсім організований характер. Про це, зокрема, свідчить чисельність українського війська у Львові. У третій декаді листопада українське військо нараховувало близько 120 старшин і 3185 вояків бойового стану, разом 3305 військовиків [230, с.394]. З них близько 2000 мав полк УСС і лише близько 1300 були вояками-добровольцями [87, т.1, с.74]. Польські частини мали в бойовому стані 4404 солдата і 469 старшин [266, с.188; 230, с.395].

І лише у грудні УГА набула сталих організаційних форм, її бойовий порядок налічував без тилового забезпечення майже 20000 вояків. У тому числі в бойовому стані – 15000 при 40 гарматах [36, оп.1, спр.31, арк.5]. Не менше мав і супротивник [363, с.154-157].

Отже, необхідність розбудови регулярної армії ставала все очевиднішою. Втім, чи ненайскладнішою проблемою комплектування збройних сил залишався добір командних кадрів. Соціально-економічна відсталість Східної Галичини зумовила те, що в австрійській армії було непропорційно мало офіцерів - українців. Так на 1000 офіцерів припадало лише два українці, а у поляків – 27 військовиків [309, с.323]. Завдяки зусиллям ДСВС навесні 1919 р., у розпал українсько-польської війни, в армії вже нараховувалося 1412 офіцерів. Тобто, в середньому, один офіцер припадав на 70 стрільців, що було теж недостатньо для регулярної армії [245, с.114; 307, с.22-31]. До цього спричинилося й те, що серед галицької інтелігенції панували здебільшого антивоєнні настрої, а служба в цісарській армії вважалася неprestижною (найбільш у повазі були

священослужителі, потім адвокати, гімназійні професори). Втім, ця проблема потребує окремих спеціальних студій.

Як уже зазначалося всі армійські підрозділи підлягали Начальній Команді, тобто верховному командуванню ГА. Очолював її головнокомандувач – Начальний Вождь, що був підзвітним перед Виділом Української Національної Ради, який його призначав і відкликав. На початку та в ході бойових дій політичне керівництво держави, на жаль, зловживало цим правом і неодноразово проводило заміну головнокомандувачів. 1 листопада на цю посаду було призначено полковника Дмитро Вітовського, з 5 листопада її уже обіймав полковник Гриць Коссак, з 9 листопада – полковник Гнат Стефанів, з 10 грудня – генерал Михайло Омелянович-Павленко. Місцем дислокації НКГА спочатку був Львів, з 22 листопада – село Куровичі на Львівщині, з 25-го – Бережани, невдовзі Бібрка і з 20 січня 1919 р. – Ходорів, а в червні – Бучач і Чортків. З початком свого існування НКГА організовувалась із невеликої кількості старшин і мала спрощену організаційну структуру, до якої входили: головний командант, начальник штабу; їм підпорядковувалися референти – артилерійський, амуніційний, зв'язку, розвідки, харчування, санітарний, польової жандармерії, самохідний, обозний, поповнень і пресовий [245, с.123-125].

Військово-політичний провід ЗУНР був свідомий того, що в історії відомо чимало фактів, коли через брак офіцерських кадрів навіть добре озброєні й кількісно великі армії зазнавали нищівних поразок. І навпаки, невелика збройна потуга, керована грамотними військовими фахівцями, перемагала переважаючого супротивника. Тож ДСВС 16 листопада 1918 р. наказав облікувати всіх офіцерів-українців і негайно їх мобілізувати [79]. Як відомо, в УГА постійно була неукомплектованою вища командна ланка. Не вистачало фахових офіцерів-галичан, зокрема таких, як полковники Г.Коссак, В.Курманович, отаман С.Горук, О.Букшований, О.Микитка, С.Шухевич. Тому при формуванні війська довелося скористатися послугами австрійських, німецьких, чеських і навіть російських офіцерів. На службу були взяті полковник Г.Ціріц, підполковники А.Шаманек і

А.Вольф, отаман А.Ерле (єврей), сотник А.Бізанц, А.Кравс, В.Льобковіц, К.Шльоссер, капітани Г.Кох, С.Байгерт [87, т.1, с.127-134; 218, с.37].

З огляду на нестачу українських старшин з вищою військовою освітою, уряд ЗУНР запрошував на високі посади в Галицькій Армії фахівців із Східної України. 10 грудня 1918 р. на посаду командувача ГА був призначений генерал російської армії, сорокарічний командир дивізії Дієвої Армії УНР Михайло Омелянович-Павленко. Шефом Генеральної булави (генерального штабу) призначили полковника Євгена Мишковського, замінивши на цій посаді отамана Сеня Горука, який був неспроможним керувати серйозними операціями [53, арк.112]. М. Омелянович-Павленко так згадував про перші дні перебування на Галичині: „Ми з полковником Мишковським опинилися в таких умовах, що не були підготовленими, тобто ми не розуміли мови, термінів, зіткнулися з іншим розумінням у питаннях оперативно-тактичного та військово-організаційного порядку. Озброєння було різноманітне. В артилерії найбільшим калібром була 150-мм гармата австрійського виробництва, яка на ті часи була дуже цінна. Стан у військових частинах був так би мовити „самопасом”, але це цілком було зрозуміло для молодій армії, яка самотужки, з ініціативи низів, пробувала стати на ноги” [156, с.98].

Таким чином, непорядкованість військових формацій змусили НКГА на початку січня 1919 р. розпочати другу реорганізацію тактико-організаційної структури ГА. Автором нової організаційно-штатної структури армії став начальник генерального штабу полковник С.Мишковський, який поклав в основу її розбудови світовий досвід формування регулярних збройних сил.

Нове командування вдосконалило структуру самої Начальної Команди – Генерального штабу українського війська. На чолі НКГА стояв головнокомандувач, його помічником був начальник булави (Генерального штабу), у підпорядкуванні якого був командант штабу. НКГА складалася з двох управлінь—оперативного, (розробляло плани військових операцій) та організаційно-матеріального (займалося матеріально-технічним забезпеченням).

До оперативного відділу належали референти: оперативний, зв'язку, розвідки, муніципний, летунства, артилерії, залізничних шляхів, автомобільний і самохідний, а також керівництво операціями армії. Організаційно-матеріальний відділ координував роботу допоміжних служб та установ. До його складу входили референти: персональний, інтендантський, санітарний, технічний, ветеринарний, військового духовенства, військового судівництва, жандармерії, польової пошти. Всі вони займалися персональними справами і вишколом старшин [245, с.127]. У структурі ГА спочатку були такі роди і служби: піхота, артилерія, кіннота, санітарна служба, військове судівництво, ветеринарна служба, інтернатура, канцелярська служба [79, ч.2, с.1]. У грудні 1918 – січні 1919 рр. сформувались інші роди військ [44, арк.9-12]. (Див. дод. Е).

Розпочалось створення трьох військових корпусів у складі чотирьох бригад, які в свою чергу, формувалися з чотирьох батальйонів піхоти, одного полку артилерії з чотирьма батареями, артилерійською майстернею та амуніційною валкою, однієї сотні кавалерії, однієї технічної сотні та частини забезпечення, однієї обозної валки та одного медичного підрозділу, однієї саперної сотні. За браком саперного спорядження провести організацію саперних куренів було неможливо. Згідно з штатним розписом по одній саперній сотні мали I і II галицькі корпуси (ГК); III ГК комплектувався двома сотнями. Кожна саперна сотня мала свою нумерацію: 1/I; 1/II; 1/III; 2/III [87, т.2, с.282-286].

До кожного корпусу також входили авіазагони і декілька бронепоездів. Корпус УГА міг діяти самостійно й вирішувати окремі стратегічні завдання на важливих напрямках фронту [87, т.2, с.48].

Отже, з перших днів свого перебування на посаді начальника штабу полковник Є.Мишковський порівняно швидко і досить вдало реорганізував армію. Він вважався прихильником маневренної війни, яка вимагала створення змішаних піхотних бригад, що були насичені кіннотою і артилерією, яка була основною оперативно – тактичною одиницею у формуванні збройних сил. Кожна бригада мала гарматний полк. За висловом сучасного історика М.Литвина, „ГА перетворилася в сучасну збройну силу європейського зразка й своєю організацією

випередила не лише Армію УНР, але й армії Австрії, Угорщини та Польщі” [245, с.146].

Була удосконалена рангово-нагородна система. Право присвоювати молодші старшинські звання – хорунжого і четаря – надавалося Окружним Військовим Командам. Наступні військові звання за пропозицією ДСВС затверджувала УНРада:

– рядовий склад: стрілець (сучасною мовою – рядовий); старший стрілець – (старший солдат);

– підстаршини: вістун (єфрейтор); десятник (молодший сержант); старший десятник (сержант); булавний старший десятник (старший сержант); підхорунжий (старшина);

– молодші старшини (офіцери): хорунжий (молодший лейтенант); четар-лейтенант); поручник (старший лейтенант); сотник (капітан);

– булавна старшина (старші офіцери): отаман (майор); осавул (підполковник); полковник;

– генеральна старшина (вищі офіцери): генерал-четар; генерал-поручник; генерал-сотник [53, арк.236].

Згідно з Наказом Ч. 6, від 19 січня 1919 р. Начальною Командою ГА, сформовано наступні корпуси:

1. З групи „Північ” – I Галицький корпус (штаб у м. Кам’янка-Струмилова).

2. Група полковника Тарнавського – II Галицький корпус (штаб у Бібрці – Ходорові).

3. Група „Південь” – III Галицький корпус (штаб у м. Стрию) [56, арк.156].

Перед тим, як приступити до розгляду організаційно-штатної структури корпусів, бригад та допоміжних підрозділів, необхідно зазначити, що деякі бригади дещо відрізнялися від загальної організаційної структури. Вони мали подекуди неоднакову чисельність особового складу, кількість куренів, батарей, були відсутні відділи кінноти у сотні, але були однорідні в тактичному застосуванні й тому були зручні за управлінням. Корпуси і бригади мали

порядкові номери, а бригади, окрім числа, отримували ще й назву тієї місцевості, де вони починали формуватися.

Окремі бригади УГА мали такі назви: 1-а Українських січових стрільців (УСС); 2-а Коломийська; 3-я Бережанська; 4-а Золочівська; 5-а Равська; 6-а Сокальська; 7-а Львівська; 8-а Самбірська; 9-а Белзька; 10-а Яворівська; 11-а Стрийська; 14-а, 15-а Станиславська; 16-а Чортківська; 17-а Бучацька; 18-а; 21-а Тернопільська, 1-ша Гірська [56, арк.277]. Після відступу українського війська зі Львова Начальна Команда Галицької Армії деякий час перебувала в Бережанах, пізніше – у Бібрці, з 20 січня 1919 р. – на великій залізничній станції у Ходорові, де остаточно було сформовано два відділи: оперативний та організаційно-матеріальний [203, с.906].

Процес формування Першого корпусу розпочався 15 січня 1919 р. Його організували на базі бойових груп: „Північ”, „Угнів”, „Яворів”, утворивши Сокальську, Яворівську, Равську і Угнівську бригади (остання у березні 1919 р. перейменована в Белзьку). До корпусної організаційно-штатної структури входили: Командант (командувач корпусу) з начальником булави (штабу), ад’ютант; чотири стрілецьких бригади (5-а Сокальська, 6-а Равська, 9-а Угнівська, 10-а Янівська); два відділи: оперативний та організаційно-матеріальний. Перший відділ розробляв управління бойовими операціями, до його складу входили: начальник, референт зв’язку, розвідки, артилерії (він же амуніційний), референтам підпорядковувались відповідні установи – сотня зв’язку (телефон, телеграф, радіо), майстерні, склади зброї та муніції, муніційні валки [226, с.74-75; 218, с.147].

Організаційно-матеріальний відділ відповідав за роботу допоміжних служб, до його складу входили референти: персональний, санітарний, ветеринарний, корпусний духівник, інтендант, обозний, пропаганди, технічний, корпусний суддя. Також у підпорядкуванні штабу корпусу входили допоміжні відділи, на чолі з начальником; відділу підпорядковувалися: технічна сотня, автоколони (сотня), обозна валка з майстернею, склади одягу, продовольчі та медичні,

польова пекарня, друкарня, штабна сотня, відділ польової жандармерії, польовий суд [189, с.522].

На озброєнні Сокальської бригади налічувалося близько 5700 гвинтівок, 175 шабель, шість гармат. До складу бригади входили: три піхотні курені, одна стрілецька і кулеметна сотні, відділи кінноти і піхотних гармат; на кінець січня створено 5-й гарматний полк у складі трьох батарей [425, с.75].

До складу Угнівсько – Белзької бригади входив 9-й гарматний полк, який мав чотири батареї по чотири гармати в кожній, всього в бригаді було близько 1600 гвинтівок, 14 кулеметів, 16 гармат. Згідно з тактико-організаційною організацією до складу бригади входили два стрілецьких курені (кожний мав три сотні і одну кулеметну сотню, сотню кінноти [425, с.149].

До Равської бригади (сформована в кінці січня 1919 р.) увійшли: три стрілецькі курені, півсотні кіннотників, штатні допоміжні підрозділи, 6-й гарматний полк; кількість польових гармат – 12 одиниць, дві важкі гармати. Особовий склад: близько 4 тис. старшин і стрільців, з них у бойовому стані 3,5 тис. стрільців і старшин, 75 шабель, 14 гармат [210, т.1, с.394]. Протягом українсько-польської війни, I-м корпусом командував полковник Віктор Курманович, згодом – полковники Осип Микитка та Альфред Шаманек, а наприкінці баталій – отаман Осип Лисняк і сотник Юліян Головінський [87, т.1, с.95].

Янівська бригада, ядром якої став наддніпрянський курінь отамана Андрія Долуда, об'єднала три піші курені і один кулеметний, чотири стрілецькі сотні, одну кулеметну. Крім того в її складі були; сотня зв'язку, технічна сотня, відділи розвідки, амуніційний та інтендатський [218, с.147].

Штатно-організаційна структура інших корпусів мала деякі відмінності, але несуттєві, тому що відділи і референти залишалися без змін.

Другий корпус, який спочатку мав назву „Осадний” (з бригадами УСС, - корпус обороняв Львів і тому отримав назву Осадний), сформовано з груп „Схід”, „Старе-Село” і „Наварія”. До нього увійшли: 1-а бригада УСС, 2-га Коломийська, 3-тя Бережанська, 4-та Золочівська бригади. З 1 лютого 1919 р. корпусом

командував авторитетний полковник Мирон Тарнавський, а після його призначення Начальним Вождем – полковник Арнольд Вольф [272, ч.9, с.2-4; 347].

У підпорядкуванні корпусу були наступні бойові й допоміжні підрозділи: сотні – штабна, зв'язку, розвідувальна, мінометний вишкіл, технічна, кінна; відділи – санітарний, амуніційний, інтендантський, жандармерії, пресовий, обозна валка, ветеринарний, духівники. На базі двох куренів полку УСС створили 1-у бригаду УСС, до якої згодом примкнув третій курінь. Протягом усієї війни корпусом незмінно командував отаман Осип Букшований (згодом діяч КПСГ). До командного складу бригади входили: командант, начальник штабу, два стрілецьких і один гарматний полки, п'ять піхотних куренів, вісім гарматних батарей (по чотири гармати в кожній) і допоміжні підрозділи [87, т.3, с.223].

Третій найчисельніший корпус створився, як й інші, у січні 1919 р. на базі південного крила українсько-польського фронту з „групи Південь”. У березні 1919 р. Г.Коссака замінив генерал-майор В.Гембачев. Останнім командувачем був полковник А.Кравс [189, с.522]. Корпус об'єднав групи: „Щирець”, „Любінь Великий”, „Рудки”, „Крукеничі”, „Литовська”, „Хирів”, „Глибока”, „Старий Самбір” і сформував бригади: „7-ма Стрийська”, „8-ма Самбірська”, „11-та Стрийська”, „1-ша Гірська” [56, арк.344-354]. (Див. дод. Ж).

Організаційна структура бригади включала: два піхотних полка і один 7-ий гарматний полк у складі п'яти батарей. Піхотний полк мав три стрілецькі курені; перший – комплектувався чотирма сотнями, другий – трьома сотнями, третій – трьома стрілецькими сотнями і однією кулеметною сотнею. Сотні мали по чотири чети: три стрілецькі та одну легку кулеметну (2 легкі кулемети). Кулеметні сотні склалися з 4-5 чет важких кулеметів. На озброєнні бригад були австрійські кулемети системи „Шварцльозе”, а з травня 1919 р. активно застосовувалися російські кулемети системи „Максим” [Див. дод. З]. Особовий склад бригади нараховував близько 1200 стрільців і старшин, з них бойового складу 800 чоловік. Таким чином, бойовий стан реорганізованої армії під кінець січня 1919 р. налічував 25 тис. багнетів, 600 кіннотників, 150 гармат [266, с.207], у лютому –

березні 1919 р. разом з військовими аташатами УГА мала понад 52 тис. стрільців і 1412 офіцерів [346, с.119].

Загалом з 15 січня до 3 березня 1919 р. за планом начальника штабу Є. Мишковського було досить успішно проведено другий етап реорганізації ГА. Тож до штатної структури бригад включили всі поодинокі курені, що склалися зі штабу, штабної (булавної) сотні, чотирьох куренів піхоти. (Див. дод. И). Невдовзі додано допоміжні служби і відділи, один артилерійський полк з артилерійською майстернею та муніципальною валкою, кінну сотню, саперну сотню, один відділ зв'язку, обозну валку та бригадну лічницю. Кінна бригада складалася з двох полків вершників; їм належали 1-2 кінно-гарматні батареї, кінно-технічна сотня та кінна сотня зв'язку [87, т.1, с.144-145]. Водночас були бригади, в яких згідно з штатно-організаційною структурою налічувалося 5-6 куренів піхоти, інколи ці курені входили у полки трикурінного складу [87, т.2, с.271]. Загалом реорганізована армія складалася з трьох корпусів, у першому і другому було по чотири бригади, у третьому – дві. Ця організація була зручна й добре пристосована до оперативно-тактичного ведення бойових дій.

М.Омелянович-Павленко подав наступну кількість бойової сили ГА на 1 березня 1919 р.: 60 тис. стрільців при 60 гарматах. Він зазначав, що "у часи найбільшого розвитку нашої армії ми не могли мати в бойовій лінії більш як 60 тисяч особового складу" [154, с.28, 32]. До травня 1919 р. подібний стан мав і супротивник.

Відомий діаспорний історик Орест Субтельний визначив такі етапи українсько-польської війни: „Протягом першого етапу, що закінчився в лютому 1919 року, війна в основному точилася між українською більшістю та польською меншістю Східної Галичини. На другому етапі – протягом березня, квітня і травня – війна переросла у криваву сутичку між галицькими українцями та регулярними військами всієї Польщі [309, с.323]. Деяко інше структурування подає львівський історик Микола Литвин, який вважає, що українсько-польська війна пройшла три етапи. Перший – збройна боротьба за Львів 1-22 листопада 1918 р., другий – утворення і стабілізація фронту у грудні 1918 – січні 1919 рр., третій – боротьба за

ініціативу в лютому – квітні 1919 р., четвертий – відступ УГА за Збруч у травні – липні 1919 р. Вважаємо, що М.Литвин точніше охарактеризував тактико-стратегічні особливості цієї війни [245, с.51-99].

Згодом, під кінець березня 1919 р. ГА нараховувала 65000 вояків на фронті та близько 55000 у запіллі, загалом – майже 120 тисяч осіб [266, с.86]. З них на фронті воювало 53 тисячі стрільців і 1412 офіцерів. За даними польського військового історика В.Гуперта на першу декаду квітня 1919 р. фронтові частини Галицької Армії нараховували 1412 старшин і 53224 підстаршин і вояків у харчовому, а 910 старшин і 37057 вояків – у бойовому стані. Її озброєння включало 533 кулемети, 188 польових гармат, 13 важких гармат, 4 панцерні потяги і 39 самоходів. Разом на фронті мало бути 635 куренів, сім кінних сотень і 40 батарей [360, с.35]. І тим не менше, матеріально-технічна ситуація в армії була дуже складною: бракувало амуніції, зброї, одягу. Цілі підрозділи мобілізованих новобранців сиділи по казармах босі, напівроздягнуті, й це в зимовий період. На жаль, на території ЗУНР не було жодного заводу чи фабрики для виготовлення муніції, зброї та спорядження для армії. Щоправда, австрійські військові склади у Перемишлі та Львові потрапили до супротивника. Не вдалося налагодити постачання зброї та амуніції з Угорщини та Чехословаччини [182, т.1, с.454].

За браком вишколених старшинських і підстаршинських кадрів, зазначав М.Омелянович-Павленко, „майорів і підполковників можна було порахувати на пальцях” [153, с.11]. Тож на керівні посади доводилося призначати колишніх австрійських офіцерів німецької, чеської, єврейської та інших національностей. І все ж, незважаючи на технічну перевагу польського війська, ГА під час реформування, провела низку блискучих наступальних операцій і тільки втручання міжнародних чинників і брак матеріально-технічного забезпечення врятував супротивника від воєнної поразки.

У лютому 1919 р. командування ГА розробило і успішно розпочало Вовчухівську операцію, в ході якої, внаслідок наступу українських частин і майстерності гармашів, практично завершилося оточення Львова. Проте на

вимогу Найвищої ради країн Антанти просування галицьких частин було знову припинено.

В ході бойових дій велику частину роботи проводили частини особливого призначення. Завдяки зусиллям ДСВС до кожної із 12 створених стрілецьких бригад увійшли артилерійські полки. Крім цього, всі три галицькі корпуси і Начальна Команда мали у своєму підпорядкуванні окремі артилерійські підрозділи важких гаубиць, далекобійних і протиповітряних гармат. Як правило, вони формувалися з 4-5 батарей (у кожній по 4-6 гармат, по дві гармати мали батареї важкої артилерії). Склад артилерійських полків відповідав кількості бригад; кожна бригада мала гарматні полки, які носили номер своєї бригади і мали, за незначним винятком, аналогічну організацію [264, т.1, с.177-181]. (Див.дод. К).

Типовий гарматний полк складався з управління, до якого входили: командир полку, ад'ютант (начальник штабу), котрому підпорядковувалися відділи – булавний, амуніційний, технічний, санітарний, інтендантський, харчовий, лікар, ветеринар. Полку підпорядковувалися три (рідко чотири) гарматні батареї та чета кулеметників. Подеколи гарматний полк нараховував 600 бійців, до 525 коней і близько 200 возів [196, с.169]. Крім 12 гарматних полків, стрілецьких бригад, які організаційно й оперативно підпорядковувалися НКГА, Галицька армія мала армійську артилерію два надніпрянські полки важких гаубиць двобатарейного складу і три батареї далекобійних гармат, які прибули на фронт 6 лютого 1919 р. в складі 30 старшин, 900 бійців та 400 коней при 12 важких гарматах [87, т.2, с.95].

Кожна гарматна батарея ГА мала досить складну структуру. До її управління входили командир батареї (поручник-сотник), перший старшина (заступник), харчовий старшина, старший булавний, сурмач, відділення розвідки (6 чоловік), зв'язку (8 телефоністів). Батарея мала чотири гармати, поділені на дві чети (50 гармашів) на чолі з першим старшиною (старшим офіцером), чету кулеметів (дві одиниці) для охорони батареї та обоз (30 возів), до якого входили підстаршини з ремонту техніки, санітар і польова кухня. Всього згідно з наказами ДСВС і НКГА

гарматна батарея мала 4 старшини, 157 вояків, 128 коней, 4 гармати, 2 кулемета, 8 возів [264, т.1, с.180; 113].

У січні 1919 р. відповідно до наказу ДСВС було створено перший авіаційний загін у складі 30 старшин, 63 підстаршин і 238 стрільців [113, ч.11, с.7-10; 245, с.177-180], двадцяти літаків австрійського, німецького і французького виробництва, літаків-розвідників „Альбатрос” і „Бранденбург”, винищувача „Ньюпора-21/27”. Що – правда, придатними для польотів було лише декілька машин [87, т.1, с.226-227; 346, с.121]. Авіація підпорядковувалася безпосередньо НКГА. За базу летунства було обрано залізничну станцію Красне на Львівщині [113, ч.12, с.15-17]. Зокрема, повітряні сили УГА – “Летунський відділ” очолив син Івана Франка – поручник УСС Петро Франко. Станція „Красне – Буськ” була важливим залізничним вузлом і знаходилася за 46 км від Львова, навколо якого і розгорталися важливі бої. Ядро особового складу авіазагону в Красному склали галичани: поручники П.Франко і В.Слезак, хорунжий С.Кузьмович, старший десятник Р.Кавута.

Вдосконалювалося й транспортне забезпечення. Згідно з наказом ДСВС від 2 лютого 1919 р. була створена Залізнична військова управа (ЗВУ), яка мала організувати охорону залізничних шляхів і майна на залізницях [57, арк.52-55]. Крім того, для виховної роботи у військах 1 січня 1919 р. ДСВС заснував при собі вищий духовний уряд під назвою Преподобство [79, ч.6, с.6]. У відповідності з цим наказом при ДСВС створили Вищий духовний уряд, а при Головній команді українських військ – Польове Преподобництво. В усіх військових формуваннях, лікарнях, лазаретах посади військових духівників, яких призначало Преподобництво [79, ч.6, с.6-7]. Крім виконання своїх безпосередніх духовно-релігійних обов’язків, капелани мали заповнювати „метрики смерті” загиблих в боях чи померлих у лічницях, причому не тільки українців, а й їх супротивників [51, арк.57].

Зрозуміло, що основу бойової сили армії склала піхота, що накопичила значний досвід позиційної війни. Але це робило її вразливою в умовах маневрених воєнних дій на території Наддніпрянщини. Найкращим родом військ

напевно була артилерія, яка нерідко вирішувала хід бою. Натомість слабо у порівнянні з поляками були розвинуті кіннота, залізничні й автомобільні частини. На високому рівні була санітарна служба. Однак через міжнародну блокаду України і викликаний цим брак медикаментів вона не змогла врятувати восени 1919 р. армію від епідемії тифу [51, арк.18-98; 43, арк.41].

Під час проведення реорганізації армії між полковником Є.Мишковським та генералом М.Омеляновичем-Павленком стався непередбачуваний конфлікт, і не без допомоги польської агентури, яка, побоючись талановитого військового фахівця, пустила про нього слух, що він є польським шпигуном [182, т.2, с.456]. „Усі ці неприємності породили загальне бродіння серед підрозділів, дійшло навіть до того, що Начальника Генерального штабу полковника Є.Мишковського почали звинувачувати в зраді [36, оп.1, спр.31, арк. 49-54]. Наступником полковника Є.Мишковського на посту начальника штабу Армії, а також полковника Д.Вітовського на посту Державного Секретаря військових справ став полковник В.Курманович, який під час проведення Вовчухівської операції був підвищений до рангу генерала, його заступником було призначено полковника Генерального штабу австрійської армії Г.Ціріца. В.Курманович не підтримував концепції полковника Є.Мишковського. Він докорінно змінив дії армії в тактико-оперативному плані на користь оборонної війни, а отже утримуванні фронту за будь-яку ціну. Також планувалось, в разі неутримання фронту, відтягнути Галицьку армію за Дністер та втримувати на цій річці фронт з оперттям на Карпати” [51а, арк.129]. Для виконання цих планів необхідно було провести чергову реорганізацію ГА: вирішено створити міцні бригади з двох полків піхоти, підсилені артилерією і технічними та допоміжними підрозділами, а потім ці бригади включити до складу дивізії двохбригадного складу [87, т.2, с.269-272].

На відміну від усіх попередніх проектів полковник Г.Ціріц планував максимально використати світовий досвід щоб організувати Галицьку армію в складі чотирьох піших дивізій, однієї кінної та однієї Гірської бригад [108, с.58-65]. Він виходив із загальноприйнятого положення про те, що для організації однієї пішої дивізії в мирний час потрібно один мільйон населення, а ЗОУНР мала

тоді приблизно 4 мільйони, що загалом відповідало комплектуванню чотирьох дивізій.

Штаби цих дивізій мали бути розташовані: 1-шої у Львові, 2-гої в Тернополі, 3-тньої в Дрогобичі, 4-тої в Станиславові. Штаб Гірської бригади – в Стрию або Мукачеві (на випадок приєднання Карпатської України), кінної бригади – в Чорткові або в Чернівцях (на випадок приєднання Буковини). Кожна дивізія мала складатися з двох піших бригад по два полки піхоти трьохкурінного складу, причому, крім 12 куренів піхоти, в кожній дивізії мав ще бути пробойовий курінь [86, ч.12, с.4-8; 245, с.168-172].

Артилерія дивізії мала складатися з двох полків легкої артилерії по 6 батерей та 1-го дивізіону важкої артилерії з трьох батерей [167, с.46-47].

Крім цього, до складу пішої дивізії мали ще входити кінна сотня, саперний курінь, телефонічний півкурінь та різні допоміжні й запільні частини і установи. До речі, цей проект, який був теоретично непогано відпрацьованим, віджив себе через короткотривалу злуку УГА з Добрармією генерала Денікіна, коли генерал Ціріц був шефом штабу Армії й наказав Галицькій Армії реорганізуватися за дивізійною схемою.

Тоді I і III галицькі корпуси мали стати I і III галицькими пішими дивізіями, при чому четверту дивізію планувалося створити із українців-полонених в Італії, що мали терміново прибути до Одеси. Крім цих формувань, у складі УГА, згідно з планом, що був розроблений ще в Станиславові, мала існувати й Окрема Кінна та Гірська бригади, які були інтерновані в Чехословаччині, на повернення яких українство сподівались кожночасно.

Втім, ця реорганізація Галицької Армії не вдалася через крах Добрармії генерала Денікіна. Однак історія тієї задумки – реорганізації – це теж невід’ємна частина нашої військової історії [227, с.271].

Як відомо, у травні 1919 р. розпочався потужний наступ поляків і тому проведення реорганізації армії стало неможливим. Незначна корекція її структури була завершена у травні – червні 1919 р.

Таким чином, на підставі вивчення нових архівних матеріалів та узагальненні спеціальних наукових праць можна ствердити наступне. Кількість регулярного українського війська в період українсько-польської війни (листопад 1918 – березень 1919 рр.) у порівнянні до народонаселення Східної Галичини переконливо демонструє: боротьба західних українців за національно-державне самовизначення набула масового характеру, а Галицька армія була повноцінною національною армією, яка воювала за утвердження державності і соборності всієї України.

Водночас можна визначити низку факторів, що негативно вплинули на формування ГА: нестача досвідчених офіцерських кадрів; брак озброєння, набоїв, військового спорядження, облаштування, взуття, медикаментів, харчів, що призвело до послаблення боєздатності її частин; загальна перевтома населення і вояків від війни, що протягом чотирьох років тривала на прикарпатських теренах; початок мобілізації лише після двох тижнів ведення бойових дій (поляки це зробили у перші ж листопадові дні).

Дії військово-політичного проводу ЗУНР щодо формування ГА у перші місяці війни не мали загального плану, тому створення багатьох підрозділів проходило на фоні відсутності чіткої політики щодо будівництва регулярних Збройних сил.

Більшість організаційних помилок було усунуто вже прикінці 1918 – початку 1919 рр., коли НКГА розпочала реорганізацію всієї армійської структури за європейським зразком.

РОЗДІЛ 3.

ПРОТИСТОЯННЯ ПОЛЬСЬКІЙ ТА РУМУНСЬКІЙ АГРЕСІЇ (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИПЕНЬ 1919 РР.)

3.1 Оборона столиці ЗУНР у листопаді 1918 р.

Як уже зазначалося, до перейняття влади у Східній Галичині готувалися не лише українці, але й поляки, які мали тут добре організовану партійно-політичну мережу, низку парамілітарних організацій, врешті-решт вони домінували в Галицькому Сеймі, органах місцевої влади. Тож 28 жовтня 1918 р. вони організували в Кракові Польську ліквідаційну комісію (ПЛК), що мала перейняти правління у Львові та всій Східній Галичині. Її представники готувалися прибути до Львова 1 листопада і за допомогою польських військових організацій, польських частин австро-угорського війська встановити на цих землях своє панування, відродити Другу Річ Посполиту (проголошена 11 листопада у Варшаві). Слід зауважити, що УНРада, знаючи про плани поляків, залишалася вірною ідеї конституційного реформування імперії Габсбургів. Навіть 31 жовтня К.Левицький, Л.Цегельський та інші члени Ради, які перебували у Львові вважали, що владу у Львові, потрібно отримати від австрійського намісника лише з дозволу цісаря, а не збройним шляхом [247, с.130]. Такої ж думки дотримувались і ті члени Ради (Є.Петрушевич та ін.) які перебували у Відні [16, оп.1, спр.9, арк.1-5]. Саме в цей критичний момент ініціативу перебрали молоді старшини – українці, які зажадали від УНРади негайного збройного перейняття влади [226, с.31-32]. Бо дозволити польській комісії розпочати роботу у Львові – означало для українців втратити шанс на отримання влади у регіоні. 31 жовтня прийшла звістка про те, що з 1 листопада Східна Галичина віддається австрійською владою на поталу полякам, які й до цього протягом століть жорстоко експлуатували український народ. Власне ця трагічна інформація стала закликком УНРаді до збройного захоплення влади і ліквідації австро-німецько-польського панування, який заініціював Центральний військовий комітет – нелегальна організація з представників військових частин, поліції, робітників і студентів, що була створена у вересні 1918 р [131, с.6].

У зв'язку з цим 31 жовтня 1918 р., Українська Національна Рада, у складі Костя Левицького з делегацією, до якої входили Іван Кивелюк, отець О.Стефанович, Сидір Голубович, Лонгин Цегельський і Степан Баран, прибули до намісника Галичини Короля фон Гуйна, якому запропоновано мирно передати владу щойно обраному українському парламенту. Але Гуйн заявив, „ що Галичина буде залишатися під владою Австрії аж до розв'язання світовим Конгресом питання про її політичну долю” [261, с.49; 16, оп.1, спр.9, арк.1-23]. Однак і після цієї відмови члени Ради К.Левицький, Л.Цегельський вважали за потрібне чекати маніфесту цісаря про легетивну передачу влади українцям у Східній Галичині, Буковині та Закарпатті. Проти цього виступив амбітний сотник УСС Д.Вітовський: „До перевороту все підготовлене і вже неможливо його відмінити. На випадок відкладення він, як представник українських збройних сил, не може взяти на себе відповідальність за подальший хід подій, бо завтра українці можуть бути вже безсилі проти польської переваги. Справа може вдатися тільки зараз. Як цієї ночі ми не візьмемо Львова, то завтра його напевне візьмуть поляки” [230, с.105; 242, с.34]. Отже, члени Національної ради вже не могли зупинити революційний запал військовиків і молоді, хоч вони до останнього дня не підтримували ідеї збройного захоплення влади. Тож досвідченим парламентарям довелося прийняти кардинальне рішення.

В цей же день, згідно з розпорядженням керівника військових сил Д.Вітовського, по всім повітам і містам кур'єри надіслали наказ: „В ночі з 31 жовтня на 1 листопада 1918 року УНР переймає владу над українськими землями Австро-Угорщини. Тієї ночі українські військові частини займають Львів” [275, с.51; 230, с.57]. Накази про опанування містами та повітами були також надіслані окружним військовим комітетам, які нелегально існували в Чернівцях, Станиславові, Коломиї, Золочеві, Перемишлі, Самборі, Чорткові, Стрию, Тернополі, Рава-Руській, їх довіреним особам.

Зрозуміло, що головну роль у перебранні влади повині були відіграти військові загони, які підпорядковувались Українському військовому генеральному комісаріату (УВГК), до якого увійшли: 315-го піхотного полку

поручник І.Рудницький, четар військової поліції Л.Огоновський, четар 19-го полку стрільців О.Караван, хорунжі Ватран і Бараник з пресового відділу військової команди [230, с.41; 227, с.465]. Ядро загонів становили солдати з австрійської армії, які дислокувались на території Східної Галичини і Буковини. Багато з них повернулося з російського полону, де вони були свідками, а дехто й учасниками Російської революції 1917 р. Говорячи про настрої цих вояків, один з учасників збройного повстання у Львові писав: „Стрільці були ті, що повернулися з російського полону і були просякні більшовицькими ідеями” [131, с.4]. До штабу повстання увійшли отаман Сень Горук, поручники Петро Бубела, Богдан Гнатевич, Ілько Цьокан, четарі Олекса Іванчук, Дмитро Паліїв. Головною метою створеної таємної військової організації було проведення серед військових частин агітації на користь української справи, а також організація українських вояків з різних формацій австрійської армії, яка підпорядковувалася одній військовій команді, на випадок розвалу Австро-Угорської держави, щоб стати на оборону української землі [320, с.42].

Необхідно зазначити, що саме в цей день Генеральний Комісаріат був перейменований в Українську Генеральну Команду (місце постою – „Народний дім” у Львові на вулиці Театральній). 31 жовтня о 20-й годині відбулась нарада за участю 40 українських старшин, на якій було обговорено план першолистопадового повстання. Головним питанням було з’ясувати кількість особового складу та його моральний стан і озброєння. Тоді ж призначено командирів українських військових частин та визначено їхнє бойове завдання. Як свідчили доповіді командирів, можна було розраховувати лише на 60 старшин і 1200 – 1400 стрільців [194, с.62-63]. Звісно Д.Вітовський розраховував на більшу кількість повстанців й під враженням вигукнув: „Та ж то нема з ким починати. Ми пропали!” Однак його сумніви розвіяли бойові побратими і він уже впевнено заявив: „Наша честь вимагає, щоби ми перші взяли владу в краї, хоч би навіть прийшлося зараз її втратити” [245, с.39]. За декілька днів перед здобуттям Львова організаційний референт Центрального військового комітету підхорунжий полку УСС Д.Паліїв розраховував на кількість вояків, що становила б 2400 гвинтівок,

але з'ясувалось, що повстанців удвічі менше [226, с.33; 279, т.3, с.33-34]. Взявши це до уваги, дехто із старшин радив призупинити виступ.

На жаль в історично-мемуарній та науковій літературі подається різна кількість повстанців. Зокрема, Семен Шевчук у книзі “Пора сказати правду про наші визвольні змагання...” переконливо доводить, що у повстанні взяло участь лише 1100 стрільців і на його думку це одна із найголовніших причин залишення 21 листопада 1918 року столиці ЗУНР [338, с.18]. Він також стверджує, що українське військо втратило у Львові „понад 300 стрільців вбитими і близько 350 полоненими” [338, с.42]. Вважаємо, що ці цифри експертні й потребують ретельного архівного підтвердження.

Генеральна команда під безпосереднім керівництвом сотника Дмитра Вітовського розробляла план захоплення міста, кожному відділу були визначені тактичні завдання. Вранці о 4 годині 1 листопада 1918 року в дію вступили сили 19-го полку під командуванням четара В. Каравана, які мали захопити казарми на вулиці Петра і Павла (нині І.Мечнікова), уланські казарми на Личакові, Личаківську і Зелену вулиці та оволодіти залізничною станцією Підзамче.

15-у тернопільському полку (100 стрільців), який згідно з наказом Д.Вітовського перейменовано на 1-й полк піхоти імені князя Льва, на чолі з поручником М.Микиткою доручено взяти в облогу велику казарму на Курковій (нинішня вул. М.Лисенка); головним завданням полку на чолі з четарем-артилеристом Ю.Полянським було захоплення Головного двірця, поручник С.Козак силами 50 стрільців мав захопити казарму Фердинанда, четар В.Бабяк з такою ж кількістю вояків – Головну пошту, хорунжий І.Сендецький з 30-ма стрільцями – намісництво. 50-му вартовому куріню на чолі з сотником В.Черським наказано зайняти Цитадель і взяти під охорону в'язницю на вулиці Баторія (тепер корпус Львівської політехніки на вулиці Князя Романа), Казимирівській (Городецька), військові склади на вулиці Підвальній, Городецькій, Янівській (Т.Шевченка) [31, оп.1, спр.1, арк.94-98].

41-й супровідний курінь піхотного полку на чолі Т.Мартинцем (450 стрільців) був резервом Д.Вітовського [262, с.54]. Військова поліція під командою

четаря Л.Огоновського мала взяти під охорону будівлю цісарської жандармерії й організувати патрулювання вулицями міста [245, с.39]. Учасник листопадових подій Олекса Кузьма згадував: „Українська влада справилась зі своєю задачею, дії українських старшин і вояків були зразковими. Згідно затвердженого плану та розпоряджень, переворот виконано так бездоганно, що чужинецькі військові старшини, яких у Львові було безліч, висловлювались про це з найбільшим визнанням” [234, ч.45, с.70]. Успішній реалізації цього плану сприяло й те, що австрійські військові частини, розташовані у Львові, не чинили серйозного опору українським військовикам і дотримувалися нейтралітету. У цьому велика заслуга була поручика І.Цьокана, який розповсюдив у багатьох казармах надруковане німецькою і угорською мовами звернення з закликом не виступати проти українського населення [131, с.18]. Загальне керівництво збройним виступом здійснював створений за наказом полковника Д.Вітовського штаб, до якого входили його бойові побратими з легіону УСС, активісти довоєнного студентського руху: отаман Сень Горук, поручники Петро Бубела, Богдан Гнатевич, Ілько Цьокан, четарі Олекса Іванчук і Дмитро Паліїв (останній вніс чи не найбільший вклад у розробку плану львівського повстання) [46, арк.18-36; 262, т.3, с.54].

Отож, у результаті успішного проведення першолистопадового повстання влада у Львові і більшості міст Східної Галичини майже безкровно перейшла до українців. У таких містах як Львів, Перемишль, Станислав, Стрий, Жовква, де акумулювалися мобілізаційні резерви та великі склади, українці захопили багато зброї, амуніції, харчів, одностроїв тощо. Проте українці зазнали невдачі на західному пограниччі – у Самборі, Ярославі, Коросні, Сянику, Ліско [227, с.471]. Учасник Листопадової національно-демократичної революції М.Дем’янчук з гордістю відзначав: „Чин 1-го листопада – символ невмирущої ідеї, що її осягнення з об’єктивної точки зору здавалося нездійсненим, але при наявності патріотизму, безмежної любові до свого народу став дійсністю. Значення Листопадового чину величезне, постепохальне. Збройний виступ у Львові геть

знищив серед нашого народу дух рабства, що його виплекали й віками підтримували польсько-австрійські окупанти” [102, с.92-93].

У більшості міст і сіл Східної Галичини і навіть Лемківщини було вивішено жовто-блакитні прапори, відбувалися українські віча. На ратушевій вежі Львова 1 листопада вивісили велику національну хоругву, яку вишили членкині „Союзу українок”. Західноукраїнська земля шуміла одною великою радістю: СВОБОДА”! Народ засліплений довго очікуваною свободою, радів, радів і радів без кінця”, - писали очевидці [26, оп.1, спр.361, арк.1]. А вже опівдні намісник генерал Король фон Гуйн передав свої повноваження віце-президентові намісництва Децикевичу, і разом з командантом львівської військової округи генералом Пфефером виїхав до Відня. Децикевич урочисто передав владу львівській делегації УНРади. У відповідь президія ради міста, більшість якої становили поляки, створила Польський Національний Комітет, який запропонував УНРаді провести переговори і відразу ж отримав згоду. Як виявилось пізніше, супротивник прагнув затягнути час, щоб підтягнути військові резерви з центру Польщі [231, с.189].

В цей же день, 1 листопада, Українська Національна Рада звернулася з відозвою до населення міста Львова: „Волею Українського народу утворилась на українських землях бувшої австро-угорської держави українська Держава. Найвищою державною властю Української Держави є Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичному місті Львові і на цій території Української Держави. Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Центральної Ради. Взивається населення до спокою і послуху сим зарядженням. Під сею умовою безпечність публичного порядку, життя і маєтку, як також за осмотрення в поживу вповні запоручається” [41, арк.9].

Далі Рада декларувала вільний політичний, соціально – економічний і культурний розвиток усіх народів української держави. Вона також пообіцяла на основі загального виборчого права скликати Установчі збори.

Одночасно була прийнята відозва до населення всієї держави: „Український народ! Побільше як після 500-літньої неволі, ти з днем 1 листопада 1918 року став господарем своєї землі. Не кинувся грабувати області других народів, а бажаєш тільки закріпити за собою великий добуток народної свободи, щоб не попасти знов у чуже ярмо. Тому той лад і порядок без чужого примусу і у власнім життєвім інтересі встановлюєш по своїх громадах. До закріплення здобутої тобою влади, до основного поширення твоїх прав треба тобі, Український народ, єдності, карності і послуху в своїй народній власті” [67, оп.1, спр.1, арк.1].

Довгоочікувана звістка про переможне повстання у Львові блискавично облетіла міста і села Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. Натхнені перемогою львів'ян, робітники і селяни разом з солдатами-українцями австрійських частин активно виступили проти місцевих органів монархічної влади і польських чиновників. Вже 2 листопада почався виступ робітників, безробітних і селян Дрогобиччини, коли озброєні робітничі дружини нафтовиків з українським військовим загоном на чолі з четарем Стефаном Кужілем (родом із Добрівлян) разом з біднотою навколишніх сіл захопили державні установи і основні промислові підприємства Дрогобича. Австрійський гарнізон був роззброєний та інтернований [115, с.113]. Особливу активність проявили селяни, Добрівлян та навколишніх сіл, які здобули 11 кулеметів і багато набоїв [112, т.107, с.752; 277, с.71], і силою зброї примусили дрогобицьку жандармерію та угорський гарнізон капітулювати. Тоді ж у Дрогобичі була створена робітничка міліція, яка з перших днів підтримала антицарське повстання і захищала інтереси безробітних. Під впливом місцевого осередку КПСГ міліція не визнавала повноважень Національної ради, а в квітні 1919 р. стала головною силою повстання проти влади ЗУНР, за владу робітничо-селянських Рад. До таких дій прокомуністичну міліцію також підштовхували поляки і нафтові спекулянти, яких утискала українська влада.

У сусідньому Бориславі владу захопили поляки (вони становили більшість мешканців міста), підтримувані французькими і американо-англійськими підприємцями, що займали монопольне місце в прикарпатській нафтовій

промисловості. Це викликало незадоволення серед українських робітників, мешканців Дрогобича, селян навколишніх сіл. Отож, місцеве робітництво разом з українським військовим загоном під орудою С.Кужіля, І.Вовка, Л.Матківського, О.Мустанівського блокували Борислав [245, с.46]. Але польські військово-жандармські сили зуміли не допустити українських повстанців до міста [104].

Зі зброєю в руках довелося встановлювати українську владу і на Перемищині. Коли в ніч на 1 листопада польські політики і військовики двох угорських куренів на чолі із генералом С.Пухальським намагалися перебрати владу у княжому Перемишлі, тисячі українців міста, незважаючи на погодні умови (дощ), на центральній площі та перед Народним домом виступили проти приєднання Надсяння до відроджуваної Польщі [365, с.17]. На допомогу українському громадянству прибув 9-й український піхотний полк в кількості 200 чоловік під командою підпоручника М.Федюшки з приміської Журавиці. За активної участі Перемишельської повітової УНРади (голова – Т.Кормош) українські збройні сили міста виростили до 3000 стрільців. Прагнучи не допустити нового кровопролиття, члени Ради заініціювали конструктивний діалог з Польською Радою Народною. Коли остання оголосила мобілізацію місцевих поляків до війська, УНРада вирішила закінчувати із двовладдям. Жидівська Національна Рада і міліція, схвалюючи дії українців, все ж оголосили нейтралітет. Відтак 4 листопада 1918 р. українські загони захопили Перемишль, арештували команданта фортеці генерала Т.Розвадовського, начальника штабу гарнізону генерала С.Пухальського і 40 офіцерів, інтернували кількості легіонерів. Повстанці захопили аеродром, авіапарк, головні підприємства, а головне – склади, де зберігалося 7 тис. гвинтівок, багато кулеметів і різного військового спорядження [230, с.240; 108, с.37; 365, с.18]. Однак затяжний і безрезультатний переговорний процес із поляками, втрата військово-організаційного зв'язку зі Львовом, небажання зірвати стратегічно важливий залізничний міст через Сян привели врешті-решт до воєнної поразки Перемишеської УНРади та її військової залоги. 11 листопада місто окупували польські регулярні частини, що прибули з

Кракова. У наступні дні було інтерновано близько тисячі українців, учинено єврейський погром [26, оп.1, спр.163, арк.10-11,24].

Зрозуміло, що національне державотворення, особливо на окраїнах, проходило в складних умовах завершення Першої світової війни. Тієї осені, як відомо, західноукраїнська земля стала територією руху цілих народів (полонених росіян – на схід, поляків, чехів, німців – на захід) між заходом і сходом, і не дивно, „що у майже кожному повіті була своя окрема республіка зі своїм військом. Ніхто не мав часу ні можливості шукати зв'язку з центром. Хоч, правда, доходили і на провінцію найрізноманітніші слухи про бої у Львові, але ніхто їх поважно не брав..”, – із сумом писали очевидці тих перших драматичних днів державотворення [26, оп.1, спр.163, арк.1-2]. І справді події на окраїнах розвивалися дуже часто без підтримки центру. „У кожному повіті витворювалася своя тимчасова, від нікого не залежна влада, як горожанська, так і військова. Більш ініціативні інтелігенти займали у своєму повіті більші або менші посади, замінюючи тих самих бувших австро-польських урядовців і якомога урядували. Рівнож, за ініціативи військових сформувань у повітах, військові озброєні частини, які допомагали новим горожанським українським властям у їх урядуванні, стояли залогом, удержували порядок”, – згадували сучасники [45, арк.15-34]. Таким чином, вирішуючи свої потреби на власну руку у повітах та невеликих містах, місцева українська влада перші півмісяця практично не узгоджувала свої дії зі Львовом, а передусім керувала самостійно, на свій розсуд. А це не завжди сприяло громадському спокою і загалом справі.

Основною силою повстання в Турківському, Самбірському Бережанському, Яворівському, Добромильському та інших повітах, де ще не було Окружних Військових команд або українських військових загонів, владу перебравли місцеві патріоти і селянські загани [101; 230, с.230; 108, с.37-41].

Однак супротивник виявився теж досить підготовленим до затяжної боротьби. У Львові, де переважало польське населення, бойові дії польські бойовики розгорнули як у самому місті, так і на його околицях. Сучасний історик

Олександр Карпенко (Івано-Франківськ), переконливо доводить, що з перших листопадових днів 1918 р. з українськими військовими частинами вели боротьбу регулярні польські збройні сили, а не цивільне населення (так звані „орлята”) [24, т.1, с.82].

У ті листопадові дні столиці ЗУНР катастрофічно не вистачало вишколеного війська, бо селянські загони були у Львові безпорадні. Сучасник Листопадового чину М.Залізник так описує початок війни на вулицях древнього міста: „Під’їжджаючи під Львів, чути було сильний кулеметний і крісів вогонь, а від часу до часу відгукували бомбомети. Над Львовом літали безперервно світильні ракети, що означало сильне піднервування, невпевненість борючихся сторін” [26, оп.1, спр.163, арк.4]. На жаль, у ті дні провінції майже не надали допомоги. Втім, Д.Вітовський постійно вимагав надсилати добровольців на захист столиці. Великі надії покладалися на приїзд полку УСС, який з пригодами вирушив із Чернівців. Усусуси приїхали до Львова (станція Персенківка) лише 4 листопада, коли поляки уже контролювали половину території міста. Стратегічна ініціатива уже почала переходити до супротивника [326, с.69].

Не знаючи про українське повстання у Львові, зранку 1 листопада 1918 р. начальник штабу польської армії у Варшаві генерал Т.Розвадовський скерував польському проводу у Львові наказав про захоплення міста. На посаду генерального комісара Галичини призначено князя В. Чортирийського, а військовими командантами – генералів С.Пухальського та Лемезана де Салена [110]. Для здійснення антиукраїнської акції польська сторона розраховувала на власні підпільні військові структури, насамперед на Польську організацію військову (ПОВ). Восени до її складу входило 300 осіб, зокрема 80 гімназистів і 40 жінок [352, с.59].

Велику роль відігравав і той факт, що польське населення становило більшість 200 – тисячного міста і було вороже налаштоване на будь-які соціальні чи політичні зміни, які б загрожували його становищу. Напевно, національна ідея у польських львів’ян виявилася сильнішого, ніж українська у місцевих львів’ян та

інших українців, які опинилися у Львові під час Листопадового чину. На відміну від УНРади, капітан артилерії Чеслав Мончинський, якого призначили командиром об'єднаних польських сил у місті, вже 1 листопада оголосив мобілізацію членів усіх польських організацій; згідно з його розпорядженням було підготовлено до оборони школу Сенкевича, Дім техніків, Академічний дім, казарми на Янівській, Головну пошту [362, с.43].

За даними українських джерел на початку боїв Начальна команда військ польських (НКВП) мала у Львові близько 1 тисячі бійців [226, с.39]. За польськими джерелами, в ніч з 2 на 3 листопада з боку поляків було задіяно 500-700 осіб [362, с.44]. Поляки мали на озброєнні, 5 кулеметів, 6 автомобілів, але їх сили стрімко зростали [60, оп.1, спр.54, арк.2-2зв]. НКВП мала достатню кількість вишколених офіцерів, в чому безумовно була її велика перевага: без проблем реформувати групи бойовиків у регулярні підрозділи. Як це не прикро констатувати, але українські мілітарні сили після переможного повстання різко зменшилися. Якщо під час перебрання влади у Львові за підрахунками командирів, які доповідали Д.Вітовському, нараховувалось близько півтора тисячі вояків, то станом на 2 листопада, за свідченнями начальника штабу Генеральної Команди українських військ С. Горука, кількість стрільців зменшилась до 648 чоловік. Учасники тих подій, зокрема Л.Цегельський, І.Сохотницький, Д.Паліїв, небезпідставно звинувачували Д.Вітовського у тому, що не було вжито кардинальних мобілізаційних заходів для негайного придушення польського опору [230, с.128; 326, с.62; 271, с.28].

Отже, військові події, які розгортались у Львові, були не на користь українців. Не дивно, що вже у другій половині дня 1 листопада в південно-східній частині міста, у так званому Новому Світі, польські бойовики почали обстрілювати українські підрозділи. А до полудня кількості озброєних вояків оволоділи районами Політехніки, собору св.Юра, костьолу Ельжбети, оточили Головну пошту, Цитадель, Головний залізничний вокзал [370, с.266]. Вже на ранок 2 листопада польські підрозділи відрізали від міста залізничний вокзал, захопили товарну станцію зі зброєю і набоями і закріпилися на лінії: станція

Клепарів – Головний вокзал – Янівський цвинтар – вулиця Бема (Я.Мудрого) – собор св.Юра – кінець вулиць Коперника – Кадетська (Гвардійська) – Кадетська школа – Вулецькі казарми. Головними подальшими напрямками наступу планувалися Цитадель, Сейм, центральна частина Львова [226, с.40-41]. Втрата цих важливих об'єктів українськими підрозділами мала надзвичайно важкі наслідки. До того ж провід держави не встановив тісного зв'язку з провінцією.

Як і в Перемишлі поляки намагалися погасити українську стратегічну ініціативу затяжними переговорами, що перманентно відбувалися впродовж трьох тижнів у торгово-промисловій палаті Львова. Ініціатива про припинення бойових дій надійшла ввечері 1 листопада від Польського Комітету Народового (ПКН). До складу української делегації входили авторитетні члени УНРади К.Левицький, Л.Цегельський, М.Лозинський, Р.Перфецький, Л.Ганкевич і митрополит А.Шептицький. Польську владу представляли Т.Ценський (голова), А.Скарбек, С.Домбський, Е.Адам, Л.Сталь, С.Незабитовський та інші відомі громадсько-політичні діячі [370, с.261]. Але спільних стратегічних домовленостей досягнути було важко. Керівники української делегації вимагали від супротивника визнати незалежність Української держави і негайно припинити вуличне кровопролиття. Натомість поляки вважали УНР лише громадською, а не парламентською репрезентацію українського народу. І все ж на переговорах було вибрано комітет з 12 осіб, який опублікував відозву до населення міста із закликом до порозуміння й утримання „порядку і публічної безпечности” [233, ч.45, с.108]. Було також створено спільний українсько-польський комітет для реалізації мирної угоди та припинення бойових дій [369, с.1-15]. 2 листопада керівники Польського Комітету Народового, які не були впевнені у перемозі, вирішили продовжити переговори з українцями до 14 години 3 листопада, які відбулися у будинку Сейму. Переговори належного результату не дали. Домовленості про тимчасове перемир'я обидві сторони не дотримували. Щоправда, було налагоджено обмін полоненими і цивільною поштою, надано допомогу пораненим, спільними зусиллями гасили пожежі.

Після закінчення перемир'я у другій половині дня 3 листопада бойові дії відновилися ще активніше з боку поляків. Однак зрив переговорів поляки інкримінували українській стороні. В цей же день ПНК прийняла звернення до населення міста Львова: „Польський Комітет Народовий, зложений з репрезентації міста і всіх польських партій у Львові, обняв тимчасове керування всіма політичними справами у місті. Комітет іменував Начальну Команду польських військ у Львові і взиває – з огляду на зірвання переговорів з УНР – все чоловіче населення, цивільне і військове, зголошуватися до польських частин у точках, обсажених польським військом” [230, с.126]. Не очікуючи чергових розпоряджень Начальної Команди, командири деяких відтинків приступили до мобілізації у своїх районах польської молоді віком від 17 до 35 років [60, оп.2, спр.593, арк.2; 363 с.81].

Третього листопада польські формування силами окремих підрозділів розпочали потужний наступ одночасно в трьох напрямках. Перша бойова група атакувала центральні квартали. Бої розпочалися в районі вулиці Бема, поляки силами трьох загонів пробілися вулицями Городецькою і Янівською у напрямку костела св.Анни. Групи підпоручників Ф.Яржебінського, Кулаківського і підхорунжого В.Пахуліча (80 вояків) атакували позиції українських військ на рубежі вулиці Бема і останні відступили на лінію казарм Фердинанда на Городецькій, де 4 листопада польські формування під командуванням підпоручника Є.Шварценберга-Черни, а з 6 листопада підпоручника С.Чернецького утворили відтинок, який проіснував до кінця боїв за місто. Цей польський підрозділ нараховував у своєму підпорядкуванні 330 вояків, з них 24 офіцери і 18 жінок. Згаданий підрозділ підпоручника Ф.Яржебінського (130 бійців) проводив безперервні наступи на казарму Фердинанда [361, с.189], підійшовши до Католицького Дому та костелу св.Анни. Саме тоді український комендант пошти четар Баб'як попросив у Начальної Команди українських військ термінової допомоги: „Команда залоги касарні Фердинанда посилає третій звіт, але відповіді не має жодної. Поляки оточили нас зі всіх боків, з вулиці Янівської, Городецької, Бема. Вояки не мають що їсти, амуніції всього одна

скринька. Між залогою движеться деморалізація. Як не дістанемо зараз скорострільів (кулеметів), амуніції, ручних гранат і хотя 50 чоловік, касарня ще вчором упаде” [230, с.153]. Допомогу врешті-решт було надано в кількості тридцяти п’яти стрільців і одного кулемета, що примусило польський підрозділ відступити на лінію вулиці Бема.

Просуваючись вулицею Сапеги (нині С.Бандери) друга група польських підрозділів захопила собор і майдан св.Юра, з Єзуїтського саду атакувала неприкритий будинок Галицького сейму. І лише підрозділ поручника І.Цьокана, що був спішно надісланий начальником штаба С.Горуком із Народного Дому, врятував критичну ситуацію і боєм зайняв Сейм. Зі своїх стрільців, добровольців студентів і винниківських юнаків І.Цьокан організував оборону Галицького сейму і щільним вогнем зустрів супротивника, який відступив на свої початкові позиції [230, с.129]. Однак напруга у центрі міста зберігалася.

Третя група польського підрозділу просувалася вулицею Сапеги у напрямку Головної пошти. І лише щільним кулеметним вогнем з Цитаделі український підрозділ на чолі з поручником Гумовським перекрив шлях противнику. Поляки змушені були призупинити наступ. Щоправда, на півдні польська сотня поручника А.Беньковського, атакувавши Кадетську школу, заволоділа важливим стратегічним пунктом українського війська [226, с.41].

Однією із головних причин невдалих боїв у Львові дослідники вважають відмову Д.Вітовського (з листопада) керувати українськими військами. Однак його несподівана відставка у той день не була прийнята. До прибуття 5 листопада отамана Г.Коссака обов’язки тимчасово виконував полковник Микола Маринович. Дехто з сучасних істориків вважає, що відставка була зв’язана з черговим перенапруженням [247, с.145]. Нам видається, що цьому насамперед посприяли перші поразки (втрата Головного вокзала, дезертирство сотень повстанців) і втрата важелів контролю за мілітарною ситуацією у місті. Багато сучасних військових істориків цілком справедливо відмічають помилки УНРади,

зокрема постійні заміни керівного складу армії протягом трьох тижнів українсько-польської війни (тричі замінено командарма) [230, с.128].

Відзначимо й інші причини, які негативно вплинули на хід боротьби. Це, зокрема, постійне нав'язування поляками переговорів українській стороні, особливо тоді, коли над здійсненням польських планів нависла загроза зриву; власне під прикриттям переговорів супротивник проводив перегрупування мілітарних сил, що отримували допомогу із заходу. На жаль, українські добровольці, які прибували до війська, не мали ніякої уяви про військову службу; юнакам бракувало елементарного вишколу. Стрільці, що були переважно із сіл, мали певний досвід окопної боротьби у полі на відкритій місцевості, однак не могли вести боротьбу в міських кварталах, яких вони ніколи не бачили. Львівські поляки, на відміну від українських стрільців, добре знали район бойових дій і тому влучно стріляли з вікон, під'їздів, дахів, тікаючи через проходи між домами, проїздами, про які вчорашні селяни навіть не догадувалися [343, ч.2, с.24-25]. Можливо українці проявляли забагато гуманності, що врешті-решт призвело до трагедії 21–22 листопада і втрати столиці ЗУНР. Супротивник, як відомо, не завжди сповідував принципи моралі і був більш жорстокішим до українського населення, навіть священослужителів. Не було виконано й наказ Генеральної Команди про допомогу столиці та відправлення боєздатних відділів до Львова. Втім, центр теж не надав у ті листопадові дні суттєвої допомоги повітовим залогам, особливо на західному пограниччі.

Член УНРади Л.Цегельський зауважив про український „демократизм” наступне: „Листопадові переговори диктувалися невизначеністю ситуації, коли ми були заслабі, щоб викинути поляків зі Львова, а вони заслабі викинути нас. Обидві сторони ждали на якусь поміч – ми на Січових Стрільців, на інші частини краю, чи поміч з Великої України, польська сторона на поміч з Кракова, чи з Варшави... Перш за все вони були і для нас корисні” [326, с.60-64]. Нам же видається, що переговорні паузи пішли більше на користь полякам, які таки дочекалися мілітарної допомоги з Кракова, Познані та інших міст Польщі.

З прибуттям полку УСС до Львова 3-4 листопада загальна кількість українських оборонців Львова зростає до чотирьох стрілецьких та однієї кулеметної сотень, загалом 800 вишколених бійців були готові зразу ж вступити у боротьбу з поляками [17, оп.1, спр1198, арк.19; 243, с.72]. На жаль, з незрозумілих обставин довгоочікуване військо ніхто із командування не зустрів, не довів координати і райони дій, тактично – оперативну обстановку у місті та околицях. В літературі зустрічається той факт, що це стало через якусь жінку (не подається ні прізвища, ні імені), нібито вона передала записку від начальника штаба полковника В.Мариновича для сотника О.Букшованого з розпорядженням про подальші дії підрозділу УСС (двома сотнями наступати на Цитадель, а решті обороняти Головний вокзал). І це в той час, коли названі пункти 2 листопада вже були зайняті поляками. [243, с.73]. Загалом поляки захопили на вокзалі, товарній станції не менше 2 млн. одиниць амуніції, що вирішило проблему озброєння добровольців і мобілізованих до польського війська, а також його поповнення [352, с.61]. Захоплені трофеї вивозилися протягом двох днів, що дозволило полякам озброїти і забезпечити чотири тисячі вояків [245, с.54].

Як відомо, в ночі 4 листопада 1918 р. на станцію Персенківка прибув ще один підрозділ УСС, до складу входили дві піхотні сотні і сотня кулеметників. На чолі куріня був досвідчений сотник О.Микитка, але він незрозуміло з яких причин відмовився керувати військом [193, с.124-126]. Тому на цю посаду було призначено молодого і недосвідченого поручника Багана [230, с.145]. Курінь зразу ж розпочав наступ у напрямку Головного вокзалу. Використовуючи нічну темряву, погані погодні умови (дощ), сотня Є.Ясеницького та Гуцульська сотня хорунжого Р.Каратницького під керівництвом командира оборони Головного вокзала четара Т.Шухевича швидко підійшли до вокзалу. Одночасно підрозділ силою 30-40 стрільців наступав у напрямку Городецької та Янівської і атакував противника з тилу. Наступ січових стрільців тривав протягом трьох годин. Однак через відсутність досвідчених командирів та невміле використання вишколеного війська ситуація загалом не поліпшилася; війська були вимушені атакувати на свій розсуд.

Використавши черговий тур переговорів, поляки знову підтягнули свої сили. В той же час українські сотні зазнали втрат: вбито – 10 чоловік, поранено – 40 [370, с.125]. Відтак, були змушені спочатку відступити на Персенківку, потім – в напрямку приміського села Давидів, далі до Старого Села, де утворили бойову групу на чолі з О.Микиткою [230, с.153]. Група сотника О.Букшованого в цей час без перешкод зайняла оборону на Цитаделі. Однак на старшинському зібранні несподівано було прийнято рішення відійти до Старого Села. Відхід усусусів до Старого Села на переформування дав полякам можливість зміцнити своє становище. Запізнілий приїзд полку УСС і його поспішний відхід із міста до Старого Села вважаємо серйозною помилкою військового керівництва ЗУНР і командування полку. Втім, українські вояки були вкрай виснажені: „Всі з утоми падали з ніг і, наче мученики, благали зміни ходьби лиш на один день для відпочинку. А бої йшли без кінця” [26, оп.1, спр163, арк.1-3]. Таке становище призвело до того, що серед українського війська, яке обороняло місто, розпочалось масове дезертирство. „Із-за великого утомлення і безперервних хаотичних боїв, – згадував М. Залізник, – більш слабодушний елемент самовільно оставляв своїх бойових товаришів та, залишаючи Львів, прямував найкоротшою дорогою у свої рідні села. Так зменшилась залога на протязі одного тижня на цілу половину” [152, с.3]. А резервів для заміни виснажених стрільців, як уже зазначалося, не було.

Втрата такого важливого стратегічного вузла як Головний вокзал мала прикрі наслідки на подальший хід бойових подій у місті та інших теренах Східної Галичини. Відтак було паралізовано залізничні перевезення людей та зброї до столиці.

Другий період бойових дій розпочався після підписання перемир'я між польською та українськими сторонами, яке вступило в дію вночі 6 листопада на 24 години [41, арк.114, 206, с.158]. Під час перемир'я сторони передбачали впродовж доби провести обмін трупами, відновити роботу шпиталів при духовній семінарії, звільнити інтернованих. 5 листопада 1918 р., зважаючи на те, що не всі українці Східної Галичини усвідомлювали загрозу і не розуміли складність

міждержавного протиборства із сильним противником, Українська Національна Рада видала відозву такого змісту: „До робітників міста Львова! Українська Національна Рада перебрала владу в Східній Галичині у свої руки. Українське військо зайняло столицю краю місто Львів. Зайняло його спокійно, без знущань та насилля. Одначе невідповідальні елементи польського населення міста Львова розпочали страшну, дику, братовбивчу боротьбу та кличуть до того робітничі маси.

Робітники і робітниці: Український народ актом революційним 1 листопада 1918 року утворив свою державу. В цій Державі завданням робітничих мас є створити зараз сильні організації з ціллю забезпечення собі своїх прав. Змаганням українських, польських та жидівських робітників нашого краю є тепер ввести в життя свої найбільші життєві, пролетарські домагання. Свідоме робітництво в цей час мусить законно забезпечити робітничому класові повне користування городськими правами, а не викликати братовбивчої вуличної боротьби, щоб марно гинути за „польськість” міста Львова. Польська більшість міста Львова не може нав'язувати своєї волі і рішати про будучність подавляючої більшості українського населення цілого краю. Українська демократична держава опирається на широкі народні маси, коли в ній будуть сильні робітничі організації, дасть повну замороку свобідного національного і культурного розвитку всім своїм народам” [34, оп.1, спр.140, арк.3].

Напередодні 5 листопада УНРада та Українська Генеральна Команда видали ще одне звернення „До Українського війська”, а також відозву до українського народу „Під оружжя” в яких пролунав заклик стати добровільно на захист молоді держави:” ...Кожний народ має бути вільний і рівний, господарем на своїй власній землі, один народ не сміє більше панувати над іншим!.. Та перед лицем цілого світа не повстидалися Поляки заявити, що український народ не хоче бути вільним і рівним іншим, що тільки мусить дальше бути вічним наймитом Польщі! Таким способом чужинці заперечують нам право на самовизначення, хоч УНРада признала полякам на українській землі повну рівноправність і свободу, а з поляками за Сяном і коло Варшави хоче жити в

добрій сусідській згоді... Наш ворог ... доти не покине своїх претензій, доки не покаже йому,... що у нас єдність, порядок і право. До того мусимо мати передусім своє військо, національну армію... Кому тільки доля Рідного Краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, хто не хоче жити більше в неволі, темності і убожестві, бути визискуваним і поштуркованим, той зараз пристане до українського війська” [103]. Далі наголошувалось: „Коли у нас буде велика національна армія, то трудна справа упорядкування нової держави зробиться скоро і легко, без великого війська запанував би нелад, а з нього скористали би тільки противники. Тому, хто тільки здоровий, нехай записується до української армії. Молоді від 19 до 30 років нехай ідуть до Львова для краєвої служби. 17 і 18 – літні та від 31 до 36 років нехай запишуться у повітового комісара для повітової служби. А найстарші нехай зголошуються у громадським комітеті для служби в громаді” [67, оп.1, спр.1, арк.13]. Як бачимо, після тижня боїв українська влада все ще надіялася на добровольців.

Вивчаючи архівні матеріали того часу, необхідно звернути увагу, що не всі українські вояки австрійської армії, які знаходились на відпочинку під час бойових дій у Львові, з розумінням сприйняли листопадові події. Навіть після вимог Начальної Команди про зарахування вояків–українців до українських підрозділів для оборони міста, немала частина не бажала воювати. Більшість рвалася до рідних домівок, де не були по кілька років. Начальна Команда у цій неоднозначній ситуації утворила військові патрулі, які регулярно перевіряли місця відпочинку, де, як свідчили сучасники, „багато-багато стрічали наших українців у різних кнайпах, граючих переважно в карти, та взивали їх до оголошення. Всі вони в один голос відповідали: „А так-так, завтра рано ми ставимся до диспозиції!” Однак ні завтра, ні позавтра не ставився ніхто! А деякі відповідали так: „Нехай ті, що робили переворот без нас, і без нас воюють” [26, оп.1, спр.163, арк.3].

Негативний вплив мала також польська агітація серед українського населення. Зокрема, 5 листопада з літака було скинуто відозву до українських стрільців: „Вояки! По довгих і невимовне тяжких літах бою, недоли і нужди

настає пора загального перемир'я і збратання всіх народів. Кожному з Вас свободна дорога до дому. А Ви на заклик шовіністів незнаючи пощо розливаєте кров горожанського населення у Львові і своє життя виставляєте на небезпеку. Подумайте люди, чи це має яку ціль? Проч гнобителів усіх народів! Хай живе народне збратання і мир” [41, арк.115].

Однак 6 листопада в другій половині дня перемир'я було підступно порушене. Польські джерела традиційно покладають вину за його зрив на українську сторону. У той же час у донесеннях та спогадах українських вояків йдеться про чималі порушення умов польською стороною. Товариш (заступник) отамана Г.Коссака Петро Бубела в звіті про порушення завішення зброї зазначає:

„1. Четар Левицький, Замарстинів, подає: Рано від 8.30 години і до цього часу ворог підкрадається і сильно обстрілює наші пости. 6.XI. рано.

2. Поручник Микитка, касарня при Яблуневській, „після наказу з 6.XI.18 р. 1.30 годині вночі є завішення зброї, що має визначати розпочата сьогодні 9.15хв. стрілянина.

3. Підзамче повідомляє: „Жовківська, Замарстинівська і Знесіння збираються великі польські сили”.

4. Касарня Фердинанда, поручник Кручковський: „Поляки обсадили одне вікно, що належить до касарні Фердинанда і стріляють звідти. В касарні знову є ранені. Чиє завішення зброї чи його нема? 7.30 рано. Коссак” [41, арк.206].

Отже згідно з цим протоколом стає зрозумілим, хто інспірував порушення цього перемир'я.

А вже о 16 годині того дня бої відновилися з новою силою. До цього часу становище українських військ трохи поліпшилося; пізно вечером 5 листопада із Чернівців, прибула ще одна стрілецька сотня під командою четара С.Іваницького. Шостого листопада бої проходили в районі казарм Фердинанда, увечері прибуло підкріплення – 20 стрільців з мінометом і кулеметом [194, с.125]. Цією силою українські стрільці змусили поляків відступити від Католицького Дому на вулиці Янівської та костелу св.Анни. В ніч на 7 листопада поляки відновили наступ, однак українці знову змусили поляків відступити. У підпорядкуванні польських

загонів залишалися Головна пошта, будинок Сейму, казарми Фердинанда. І лише увечері 6 листопада бойова лінія стабілізувалася, змінюючись у наступні дні то українськими військами, то поляками (вона залишалася такою до 21 листопада).

Сьомого листопада 1918 року польська Начальна Команда для вирішення українсько-польського спору призначила комісію, до складу якої мали увійти офіційні представники з Варшави і Києва, а також Української Національної Ради і Польської Ліквідаційної Комісії в Кракові. Тоді ж визначили об'єкти, які підлягали спеціальній охороні: „1. Військо, жандармерія і поліція залишаються в руках ЗУНР. 2. По пацифікації гарантує УНРада спокій в місті Львові, охорону життя і майна його мешканців. 3. Польська оружна організація має негайно розв'язатися. Цивільна людність має бути безпроволочно розброєна. 4. Автономія міста Львова залишається в дотеперішнім складі. 5. Прибічна Рада вибере одного з українців віце-президентом. 6. Для збереження порядку і безпеки мешканців міста Львова утворюється міліція в складі (кількості) 600 чоловік. 7. Із українців, поляків, жидів у рівній кількості під проводом комітету публічної безпеки. 8. Всі збройні польські сили в Східній Галичині мають бути здемібілізовані...

Українська сторона стоїть на тім, що у Львові і взагалі на українській державній території не може бути польського війська” [41, арк.211].

Від шостого листопада лінія фронту проходила з півдня на північ уздовж таких вулиць і об'єктів: Стрийська вулиця (кадетська школа, нині Військовий інститут Львівської Політехніки – в руках поляків) – по лінії Стрийський цвинтар (зона монумент Слави, колишній музей ПрикВО) – вулицею Кадетською – трамвайне депо в кінці вулиця Коперника – вулицею Коперника до духовної семінарії та Головної пошти (семінарія в руках поляків) – пересічна вулиць Сикстутської і Крашевського – через Ієзуїтський город – вулицю Зигмунтовську і Святоюрський город – пересічна Городоцької – вулицею Бема – вниз вулицею Янівською – на північ вулицею Вільність – початком вулиць Клепарівської та Шпитальною аж до третього залізничного мосту біля Клепарова. Бойова лінія змінювалася майже кожного дня через Клепарів – Замарстинів і Жовківське передмістя [227, с.477; 230, с.182]. Головна команда українських військ зі своїм

штабом місцем постою знову обрала Народний Дім. Начальна команда польських військ розташовувалась на вулиці Грюнвальдській, 18 [60, оп.2, спр.1044, арк.3].

Українські опорні пункти були розташовані на вулиці Яблунівській, Цитаделі, Сеймі, в казармах Фердинанда, казармі поліції на вулиці Казимирівській, вокзалі Підзамче, міській бойні на Замарстинові. Окремою бойовою позицією був Високий Замок, звідки українські батареї вели обстріл супротивника. Польські сили тоді об'єднували: 6022 вояків, з них 1421 були неповнолітніми [352, с.75].

Зрозуміло, що втримання столиці вимагало нових вишколених сил, яких так бракувало. Тож було вирішено просити мілітарної допомоги у Гетьманату. 5 листопада 1918 р. до П.Скоропадського прибула делегація у складі В.Шухевича і О.Назарука з проханням вислати з Білої Церкви до Львова окремих загін січових стрільців Є.Коновальця [191, с.18]. Цей підрозділ січовиків прийшов на Велику Україну з австро-німецькою армією. Власне німці створили з них полк, а згодом – окремих загін січових стрільців у Білій Церкві. Як відомо, П.Скоропадський в той час готувався до проголошення федерації України з білою Москвою, а тому підрозділам січових стрільців не дуже довіряв і хотів їх позбавитись. Тому він одразу погодився на пропозицію галичан. Цей наказ він видав ще 7 листопада 1918 р. [355, с.24]. Але через брак залізничних вагонів корпус січових стрільців затримався. Саме їх використала в антигетьманському повстанні Директорія УНР. Корпус налічував тоді 46 офіцерів, 816 солдатів, 12 кулеметів, чотири польові гармати. [36, оп.1, спр.31, арк.3].

Питання про участь київських січовиків у тих подіях і нині є предметом дискусії між політиками та істориками. Одні говорять, що січові стрільці, взявши участь у повстанні, зруйнували Українську державу, бо при Скоропадському вона вже існувала де-факто. До того ж він швидше, ніж соціалістична Директорія, знайшов би союзників і захистив би державу від большевиків [338, с.42]. Інші зазначають, що якби січовики Є.Коновальця прибули до Галичини саме тоді і так, як цього вимогала УНРада, українці би не втратили Львова, а війна з поляками склалася зовсім би по іншому, з користю для українців.

А сталося все власне так, як цього хотіла Директорія. Голова опозиційного до гетьмана Українського Національного Союзу В.Винниченко таки переконав Стрілецьку Раду, що готується антигетьманське повстання і доля України вирішується, передусім, на Надніпрянщині. Головним аргументом було те, що з початком повстання протигетьманський рух без галичан набрав би московсько-більшовицького характеру. Тому 15 листопада окремий загін січових стрільців під командуванням полковника Є.Коновальця виступив з Білої Церкви супроти гетьманського війська.

А що стосується відправлення січових стрільців до Галичини, то деякі дослідники вважають їх кількість замалою для врятування Львова; зрештою, навіть при найбільшій швидкості пересування вони прийшли б до Львова лише 19 – 20 листопада, тобто запізно [113]. Отож, після того, як до влади прийшла Директорія, яка відновила Українську Народну Республку, подальші переговори делегати галицького уряду зав'язали з нею і відразу ж отримали гарантію на допомогу людьми, зброєю, обмундируванням, продовольством. Власне допомога кадрами та зброєю почала надходити ще до січневого Акту злуки.

Позатим у листопаді галичанам доводилося розраховувати лише на власні сили. З призначенням 5 листопада нового командувача збройних сил полковника Г.Коссака, керівництво УНРади поклало великі надії на його фронтовий досвід і на прибулий полк УСС [34, оп.1, спр.123, арк.15]. Вже наприкінці першого етапу боїв за Львів полковник Коссак поділив підконтрольні йому сили на три відділи, згодом утворилися п'ять груп. Групи ділилися на три-п'ять підгруп, що зайняли двадцять чотири бойові позиції. На відміну від противника, ці групи не були тактичними одиницями і не мали командирів і штабів, а підгрупи були підпорядковані безпосередньо Начальній команді. У ході операції підгрупи подеколи об'єднувалися під єдиним командуванням.

Отже до першої групи входили: казарми 19 - го полку піхоти на вул. Петра і Павла у кількості вісімдесят стрільців і старшин на чолі з поручником В.Караваном. Під кінець боїв за Львів до складу групи входило 169 вояків, серед них 6 старшин бойового складу. Найбільшою була залога казарм 15-го полку

піхоти на Курковій і Яблуновській (Ш.Руставелі), яку 9 листопада очолив О.Микитка. 21 листопада вона мала 690 вояків, із них 16 старшин, і складала сформований 1-й Український полк ім. князя Лева. У взаємодії з ним діяла залога Личаківського двірця (40 вояків під командуванням четаря Є.Губіцького) [230, с.393-396].

Друга група українських військ у Львові обороняла фронт із головним вузлом опору – залогою Цитаделі, до складу якої входили дві сотні січовиків на чолі з сотником О.Букшованим. Група нараховувала двісті тринадцять вояків, з них десять старшин.

Третя група сотника І.Цьокана втримувала район Галицького сейму. До її складу входили три підгрупи – залога Сейму, Австро-Угорського банку і Палацу Голуховських по вул. Міцкевича, загалом 361 стрілець, із них 14 старшин [230, с.394; 245, с.72]. До четвертої групи входили казарми Фердинанда на вул. Городецькій. Шостого листопада залога цієї казарми нараховувала 165 стрільців і 6 старшин. Командантом залоги був поручник С.Козак, згодом – четар М.Зінюк. До цієї ж групи українських військ входила також залога казарми австрійської поліції. Командиром групи був четар Б.Марак, у підпорядкуванні якого було 170 стрільців і 7 старшин.

П'яту групу склали залоги Підзамче – спочатку сотня поручника С.Краснопери, а згодом – третій курінь УСС сотника З.Носковського (280 стрільців). 21 листопада 1918 р., залога нараховувала вже 350 стрільців, із них 14 старшин бойового складу. У тісній взаємодії з п'ятою групою діяли невеликі залоги Міської Різні четаря О.Гачкевича – 31 стрілець; Замарстинівська група четаря Богуцького – 189 стрільців і 9 старшин, базою якої була казарма на вул.Місіонерській (Д.Детька); козацький загін ім.Гонти під командуванням отамана А.Долуда, який прибув 13 листопада з Наддніпрянщини у складі 45 козаків; пробоева сотня хорунжого УСС М.Мінчака – 62 стрільці і 4 старшини; півкурінь поручника Григоряка – 150 вояків, які прибули з італійського полону (в Італії, як відомо, перебувало майже 100 тис. бранців-українців, яких так не вистачало під час Визвольних змагань).

У центральній частині Львова Начальна Команда мала у підпорядкуванні: булавну (штабну) сотню – 271 стрілець, із них три старшини; запасну сотню УСС у школі Сташиця – 67 стрільців і 6 старшин; залогу Ратуші – 98 стрільців, із них чотири старшини, залогу Галицького намісництва – 47 стрільців; охоронний курінь на Театинській (М.Кривоноса); відділ скоростріль (кулеметів) – 5 одиниць на Гетьманських Валах (проспект Свободи). Група артилерії нараховувала 11 гармат і близько 130 вояків. Всього 21-го листопада у Львові нараховувалося 3305 стрільців бойового складу, із них 120 старшин, а всього, згідно з харчовим обліком, – 4678 осіб [230, с.395]. Бойовий стан польської залози був майже таким самим (3272 особи), а харчовий трохи більший (5472) [366, с.139; 371, т.3, 455-465; 245, с.97-98].

7 листопада під керівництвом полковника Г.Коссака розпочався наступ українських підрозділів у трьох напрямках: перший – від Сейму на площу св. Юра; другий – від Підзамче на Жовківське передмістя; третій – від казарм Фердинанда до вулиці Бема. Але за браком поганого забезпечення і погано спланованої операції цей наступ і бої суттєвих досягнень не дали [10, оп.1, спр.22, арк.34]. Чергові невдачі українського війська вимагали відставки полковника Коссака і він її прийняв. Наступного дня газета „Діло” опублікувала офіційну інформацію: „Українська Національна Рада визначила полковника УСС Гната Стефаніва, дотеперішнього командувача Золочівської військової округи, головним отаманом українських військ. Отамана УСС Гриця Коссака – командантом Стрийської воєної округи; сотника Петра Бубелу – командантом Золочівської округи” [60, оп.2, спр.1438, арк.7-8; 103]. Начальником штабу залишився отаман С.Горук, підрозділи УСС очолив О.Букшований. Відповідальними старшинами штабу були поручник Р.Гузар, поручник З.Сенюта, старшинами для особливих доручень – поручник В.Синенький, поручник М.Коник, ординантним старшиною – хорунжий В.Лісковський, керівником канцелярії штабу – четар О.Іванчук, старшиною штабу – хорунжий Петро Микитка, начальником реферантури преси – сотник О.Кузьма [247, с.95; 230,

с.269]. Останній, як уже зазначалося, по війні залишив змістовні спогади про листопадові дні у Львові.

Отож, 9 листопада до виконання обов'язків командувача приступив полковник Г.Стефанів. З приходом третього командувача розпочинається черговий етап оборони Львова. Того ж дня він надіслав накази Повітовим та Окружним військовим комісарам забезпечити виконання вказівок Головного військового комісара полковника М.Мариновича, який напередодні було поширено у краї. На думку Державного секретаріату (затверджений 9 листопада) полковник Г.Стефанів мав виправити критичне становище в столиці. І дійсно, у перші дні під його командуванням українські війська знову перебрали ініціативу. Організовано наступ групи „Старе Село” на Кульпарків, групи УСС із Стрийського парку – на захід, гарнізон Підзамче захопив Міську Різню. Зросла активність у підрозділів українського війська у центрі міста. Були зміцнені ділянки десятикілометрового міського фронту на лівому фланзі: Персенківка, казарма на вулиці Яблонівській, батареї на Високому Замку. Фронт утримували 1500 стрільців (на один кілометр – 150 гвинтівок) [34, оп.1, спр.174, арк.7]. Було встановлено зв'язок із підрозділами і керівництвом УНРади, для телефонного зв'язку відділи отримали кодові назви. Чіткішими стали управлінські дії Головної Команди українських військ [60, оп.2, спр.1723, арк.2].

На превеликий жаль, зв'язок уряду і командування ГА з містами і повітами був слабкий, особливо після втрати Головного вокзалу, а 11 листопада – Головної пошти і телеграфу. Уже тоді Начальна команда звернулася до Державного Секретаріату перенести місце постою зі Львова до Тернополя або Станиславова, звідки можна було спокійніше здійснювати керівництво державою, армією та організовувати допомогу столиці. Однак уряд згоди не дав, продовжуючи вірити у „перемогу шумнозвісних пунктів Вільсона та справедливості Антанти”, яка не допустить польської окупації Львова та цілої Східної Галичини.

9 листопада у складі Ради Державних секретарів було створено Державний секретаріат військових справ, який очолив полковник Д.Вітовський, що особисто відповідав за організацію Галицької армії [41, арк.131]. Тим часом із Великої

України на допомогу галичанам прибув загін добровольців імені Івана Гонти під командуванням отамана А.Долуда, що зайняв позиції в районі Підзамча [368, т.1 с.251].

Згідно розпоряджень командувача Г.Стефаніва місто для оборони і подальшого наступу було поділено на райони, кожний з яких мав свою назву і лінію оборони:

I. А: Центр: від костела св.Анни через Сейм – пошту – Оссолінеум – касарні на вулиці Яблонівській – далі аж до гори Яцка.

Центр ділився на чотири відтинки:

1) відтинок Фердинанда, в який входили, крім комплексу казарм Фердинанда, вулиці: пересічна Городецька та Янівська.

2) група Сейм – від вулиці Городецької через Сейм до вулиці Коперника

3) Цитадель – від Оссолінеуму (між поштою, валом Цитаделі) – до перехрестя вулиць Пелчинської, Фушінського і Зибликевича.

4) Яблоневські казарми – від вулиць Зибликевича – Футушінського – пересічна через вулицю Яблоневська до Лука – гори.

II. Б: Праве крило – вулицями Яховича, Бронштейна, Берка, Фонічною, далі через Місіонерську площу вздовж залізниці від Замарстинівської до Жовківської вулиці, далі північною стороною на Нову Різню.

Праве крило було поділено на два відтинки:

1) Замарстинівський – від костела св.Анни до залізниці при Жовківській вулиці.

2) Підзамче – частина Жовківського передмістя на північ від двірця Львів – Підзамче.

III. В: Ліве крило: райони вулиць Зеленої – Горосевича – Кохановського до лісистих горбів Погулянки.

Ліве крило утворювало один відтінок:

1) Личаківський між вулицею Зеленою та Личаківською через Личаківський цвинтар [26, оп.1, спр.163, арк.7].

11 листопада 1918 року бойовий склад Львівської залоги нараховував: полк УСС (25-30 старшин і близько 100 багнетів), запасний курінь 19 стрілецького полку (6-8 старшин і близько 300 багнетів), запасний курінь 15 пішого полку (8 старшин і близько 300-350 багнетів), маршові формації з Золочева, Кам'янки – Струмилової, Рави-Руської (4 старшини і 400 багнетів), лянштурмові формації різних вартових команд (8 старшин, близько 200 багнетів), відділ Львівської поліції (2 старшини і 80 багнетів), дві окремі півбатареї (3 старшини, 35-40 вояків і 3 гармати). Загалом бойовий склад оборони столиці складав 60 старшин і 2200 багнетів [26, оп.1, спр.163, арк.8]. В це число не входили тилові інституції і харчові, та технічно – харчові підрозділи.

Як і в першу декаду листопада бойові дії у Львові проходили з перемінним успіхом. Їх напруга кожний раз зростала зі збільшенням мілітарної потуги як з боку українських, так із боку польських збройних сил. Зокрема 11 листопада, коли через Жовкву до Львова прорвався сильний польський військовий підрозділ чисельністю до 800 солдатів [26, оп.1, спр.163, арк.12-13]. І все ж, як вважають дослідники, головною силою боротьби за місто були вишколені підрозділи УСС. Вони утримували половину районів оборони: Цитадель – Оссолінеум (Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України) – Сейм – банк – вулиці Сикстутська – Казимирівська; Підзамче – Високий Замок, де знаходилися позиції артилерії.

Активно діяли й поляки, здійснюючи авіабомбометання та артобстріли українських позицій як у Львові, так і інших містах. 12 листопада Г.Стефанів доповів Раді Державних Секретарів про складне військове положення на фронті, особливо про критичну ситуацію в районі Перемишля – Мостиськи, де поляки через легковажність нашого громадянства зайняли той район без бою, а головне захопили неушкодженим головний стратегічний об'єкт цих міст (а, можливо, й цілого регіону) – залізничний міст через Сян.

Зокрема, він зазначав: „1. Положення у Львові є дуже тяжким. 2. Зайняття ворогом Мостиськи після упадку Перемишля означає безпосередню угрозу столиці. 3. Брак належного зв'язку з цілим краєм виявляє в більшій або в меншій

байдужості до долі Львова. 4. Цілковита відсутність резервів ставить Головну Команду в положення „безсильності”. 5. Через великий брак бойових старшин помітний упадок духу в деяких частинах, через що частини втрачають свою боєздатність ” [26, оп.1, спр.163, арк.10].

Відтак через перемишельський міст тепер постійно надходила супротивнику підмога – нові підрозділи, зброя, технічне спорядження, продукти.

Отож, план чергової операції Начальної Команди передбачав одночасний наступ ударних груп на півночі і півдні, щоб відрізати виступи польського фронту, зокрема із перемишельського напрямку, звузити свою лінію оборони та оволодіти важливим стратегічним пунктом оборони противника – Кадетською школою. Однак розпочатий наступ не набрав належного темпу.

Як свідчили доповіді командирів груп, 12 листопада було повністю зайнято Соکیلники, наступного дня – Кульпарків, прорвано польську оборону в напрямку до залізниці, де українські сили об’єдналися з лівою групою четара Бережана і з правим флангом – залогою Персенківки. Згідно наказу Г.Стефаніва всі підрозділи одночасно атакувати Кадетську школу (330 стрільців) [230, с.284]. Польська оборона школи під командуванням поручника А.Беньковського, нараховувала 150 вояків, із них 22 львівських юнаків віком 12 – 16 років і 12 дівчат – стрільців і санітарок [371, т.3, с.68-73]. Але за підтримки загону польської жандармерії, громадської міліції та сотні охорони штабу ця допоміжна група нанесла сильний контрудар лівому крилу та групі кульпарківського запілля українців, які відступили на лінію вулиці Кульпарковської завдяки несподіваному сильним у наступу поляки просунулися вздовж залізниці на схід і зайшли в тил груп, які намагалися атакувати Кадетську школу. Все це змусило Бловацького з підрозділом відступити у Старе Село, що неподалік від Львова. Отож, важливий стратегічний пункт – Кадетську школу не вдалося захопити через такі причини. По – перше, дуже повільним був темп наступу, внаслідок чого противник підтягнув резерв. По – друге, в українців не було єдиного командування, яке б корегувало дії бойових груп. До того ж командири груп мали недостатній досвід керування підрозділами при захопленні об’єктів супротивника. Важливий наступ

було поновлено 15 листопада, але без успіху. Супротивник всіма силами утримував цю опорну тактичну позицію. Дещо кращим було положення на північному напрямку, де силами окремого загону отамана А.Долуда (40 козаків) вдалося очистити вулицю Замарстинівську. Тоді ж підрозділи З.Носковського очистили район житлових кварталів до Міської Різні – вулиці Граничної і сильними об'єднаними наступами відкинули ворога на лінію вулиць Гранична, Короля Яна III, св.Мартина. При цьому захопили Міську Різню, яка стала сильним опорним пунктом правого крила [203, с.303].

Окрім козачого загону А.Долуда, оборонцями Львова стали також наддніпрянці та галицькі бранці Одеського гарнізону. За згодою коменданта австрійських збройних сил в Одесі генерала Фабін'є (XVII корпус) організацією допомоги для Львова зайнявся комендант австрійської польової жандармерії Степан Шухевич, якому дуже скоро вдалося з допомогою начальника штабу генерала Зеленіка і поручика Жилинського серед залишків армії зібрати загін українських солдат. Їх відправили до Львова 15 листопада 1918 р. спеціальним потягом. До цього загону входили: 41 офіцер, 900 рядових і прапорщиків, вони мали 82 коня, 124 голови рогатої худоби, вантажний автомобіль з водієм, 26 кулеметів, 900 гвинтівок, два вагони тютюну, три вагони борошна, два вагони цукру і багато іншої військової техніки і продовольства [36, оп.1, спр.31, арк.2; 355, с.14-35]. Допомога для Львова, якої так чекав Вітовський, „прибула до Підволочиська 17 листопада в 13.30. Якби вона одразу вирушила до Львова, то можна було б врятувати його захисників, тим більше, що майже в той самий час їм на допомогу прибув загін з Буковини. Однак сталося зовсім не так, як гадалось. Привезений з Одеси ешелон, опинившись на рідній землі, зажадав відпочинку й оголосив про своє право поділити провізію. Тому цих вояків довелось розпустити і відіслати додому” [36, оп.1, спр.31, арк.4]. Отож, у регулярні частини вступило невелике поповнення.

Прикордонний Підволочиськ став важливою базою утримання української армії в Східній Галичині. Крім існуючих там величезних австрійських складів зі зброєю, боєприпасами і продовольством, туди прибували ешелони австрійської

армії, що поверталися з Наддніпрянщини, їх одразу роззброювали. Немало поворотців – чехів, австрійців, поляків по дорозі гинули, устелюючи трупами прикарпатські дороги [26, оп.1, спр.163, арк.3]. За словами С.Шухевича, на станції в Підволочиську знаходились справжні скарби, надіслані з Австрії на Україну для окупованих військ, і ці скарби потрапили до рук українців. Там були повні вагони промислових товарів, ліків, вина, коньяку, шампанського, кухонного посуду, сільськогосподарських машин [343, ч.1, с.27-28]. Далі д-р С.Шухевич із сумом писав: „Кількість рогатого скота, свиней, коней складала декілька сотень голів. Багато цього добра розкрадало місцеве населення, але більше забирали українські жандарми, з якими потім траплялись з цього приводу дуже прикрі випадки. Ешелони військ, які повертались з України, везли багато продовольства, одягу , все це у них забиралось, залишали лише продукти на 1 тиждень, і відсилалось на фронт. Конфіскована також вся зброя і боєприпаси, тільки офіцерам залишали револьвери, шаблі і багнети” [343, ч.1, с.31-33]. Нові військові успіхи українців у Львові та на окремих ділянках фронту в середині листопада викликали серед місцевих поляків паніку, гвалт; недавні чиновники почали негайно вимагати регулярної військової сили з Кракова і Варшави. Тому полякам раз-по-раз доводилося просити в Української Генеральної Команди чергового перемир'я. Зрозуміло, що українське керівництво не йшло на стратегічні поступки польській стороні. Але під впливом французького емісара поручника Віллема (до цього був членом французької місії у Румунії), який з'явився у польській частині Львова, через парламентарів було підписано 18 листопада чергове 48-годинне перемир'я [60, оп.2, спр.251, арк.9; спр.257, арк.1-7; спр.487, арк.55-59; спр.488, арк.37-38]. Потім його продовжили до 6.00 ранку 21 листопада 1918 р. [26, оп.1, спр.163, арк.18-26].

Відтак поляки знову виграли час й отримали чергову мілітарну допомогу з корінної Польщі. До міста прибула добре укомплектована група „Одсеч” під командуванням підполковника М.Карашевича-Токаржевського. Загалом група „Одсеч” налічувала 146 офіцерів, 1334 вояків, мала 8 гармат, 11 скорострілів (кулеметів), 780 карабінів, 507 коней і один панцерний потяг з шість

транспортними ешелонами [230, с.391; 371, т.3, с.343]. 19 листопада вона виїхала потягами із Перемишля і наступного дня прибула до Львова. Підполковника відразу ж було призначено новим командувачем польського війська у Львові. Поява потужної польської групи „Одсеч” стала для українського проводу великою несподіванкою і жодна залага станцій на шляху від Перемишля до Львова так і не спромоглася повідомити столицю про нову небезпеку.

Отож, після приїзду підмоги Польська залага стала такою: 469 старшин і 4404 солдата [60, оп.1, спр.48, арк.75; 365, с.125-128]. За даними польських істориків 21 листопада 1918 р. кількість бойового стану польських збройних сил налічувала 4900 солдатів і 1660 офіцерів [366, с.139]. У цій боротьбі львівським „орлятам” допомагала вся Польська держава, тоді коли ЗУНР могла розраховувати тільки на військову спроможність Галичини (на початку листопада Північна Буковина була окупована румунським військом, а Закарпаття – Чехословаччиною і Угорщиною).

Новий командувач відразу ж розробив план польської наступальної операції по захопленню столиці Галичини. В той же день з північного напрямку від Сокаля до Львова споряджено загін майора Вечоркевича. Згідно наказу генерала Рої, 20-го листопада з Перемишля на Львів вирушили відділи 4-го полку піхоти під команду самого генерала Б.Рої [60, оп.1, спр.69, арк.6]. План Токаржевського передбачав оточення і знищення всього львівського угруповання ГА й захоплення українського уряду. Польські військові сили розділялися на чотири бойових групи, з яких дві флангові мали оточувати Львів, а решта активними діями скувати українців у центрі. Командирами груп призначили офіцерів, які добре знали місто та околиці [230, с.401; 366, с.139].

Напередодні штурму Львова М.Токаржевський наказав: „Завтра на світанку здійснити атаку на українські позиції” [60, оп.1, спр.59, арк.1]. А вже 21-го листопада розпочато велике перегрупування польських частин. Особливий наголос робився на підрозділ, який прибув із Перемишля – батальйон 5-го полку, Ярославську сотню, офіцерський відділ, відділ кінноти, гарматну батарею і панцерний потяг – загальною силою 1572 гвинтівки, 55 шабель, 14 кулеметів і 4

гармати [367, с.21]. Група прагнула захопити східну частину міста від Зеленої Рогатки лінією колії на Підбірці. На правому, північному крилі фронту польський наступ не мав найменшого успіху. Щоправда досягнуто помітного успіху на лівому крилі – в напрямку Личакова. Несподіваний масовий наступ супротивника викликав розгубленість серед окремих членів Навчальної Команди.

Командувач Г.Стефанів визнав становище загрозливим й запропонував Раді Державних Секретарів дати санкції на евакуацію війська та уряду зі Львова. Однак Держсекретаріат був проти такого рішення командувача; старшини і рядові стрільці українського війська також протестували проти відступу [230, с.419-421]. Підрозділам УСС, які в цей загалом трагічний день успішно відбили всі атаки у центрі та районі Підзамча, рішення командарма видалося провокацією, навіть зрадою. Оцінюючи це неочікуване рішення командування і нерішучість уряду, сотник О.Букшований зазначив: „Наказ про конечність опущення наших позицій у Львові дня 22-го листопада 18-го року прийняло стрілецтво неприхильно, а той крайньо вороже. Були випадки, що стійкові не хотіли опустити своїх становищ, а коли їм рішучо наказали це під загрозою, що попадуть у полон, подавалися – проклинаючи весь світ – за своїми частинами поза Львів” [242, с.66].

Як пізніше виявилось, просування до Личакова загону кінноти під Винники польська команда не вважала вирішальним успіхом і мала намір невдовзі відступити з метою вирівняти лінію фронту [379, с.27]. Командувачу полковникові Стефаніву вдалося переконати керівництво і о 20 - й годині українським підрозділам було наказано відступити на лінію оборони до Курович, що за 30 км від м.Львова. З болем у серці в ніч з 21 на 22 листопада підрозділи молоді Галицької армії злагоджено відходили через Підзамче або Курковою та Латинською вулицями на Кайзервальд, Кривчиці, Винники, Лисиничі, залишаючи столицю ЗУНР [60, оп.1, спр.257, арк.8].

Майже на світанку останнім відступив батальон О.Букшованого, що обороняв Цитадель. Дорогою розпочалося масове дезертирство [36, оп.1, спр.31 арк.3]. По виході зі Львова, за ініціативи командира УСС О.Букшованого, яку підтримав полковник Д.Вітовський, у приміському Миклашеві відбулася нарада

старшин, яка прийняла рішення розпочати оборону Львова на північних, східних і південних околицях міста, створивши новий українсько-польський фронт. Лінія оборони була визначена на сході та на півдні сіл: Підбірці, Лисиничі, Винники, Чишки, Зубра, Глинна Наварія – Пустомити. Планувалося також обсадити залізничні тори на Красне і Підгайці [230, с.431]. Назагал територія поза Львовом і коридором, що пов'язував його з Перемишлем і деякими західними повітами, залишалася в українських руках, а війна велася із перемінним успіхом. Так було утворено підльвівський фронт, який Галицька армія тримала до травня 1919 р.

Таким чином, наприкінці листопада українська армія відмовилась від можливості ведення зачіпно – маневреної війни наступаючих польських військ. Історик Л.Шанковський зазначав: „Майбутнє показало, що війни проти польської агресії не можна було виграти засобами позиційної війни, а ні теж зломами в позиції противника. Нав'язуючи позиційну боротьбу за Львів, польська армія нав'язала українській армії стратегію, яка була їй дуже вигідна, бо Львів було легко боронити, а важко на нього наступати і боротьба за Львів відвертала увагу української сторони від цих оперативних цілей, яких дійсно треба було досягнуто в польсько – українській війні” [335, с.109].

В період бойових дій та відступу у Львові поляки втратили вбитими 210 військових і 67 цивільних осіб, було поранено 762 військових і 148 цивільних [352, с.61-64]. Втрати українського війська в боях за столицю Галичини становили 250 вбитих, близько 500 стрільців отримали поранення [244, с.83]. Отож, під час листопадових боїв поляки заволоділи містом Львів, повітами Перемишль, Сянок, Добромиль, Чесанів, Березів, Лесько, Ярослав; повіти Городок, Рава-Руська, Сокаль, Мостиська, Рудки опинилися у фронтовій смузі, в зоні безперервних боїв [36, оп.1, спр.31 арк.5]. Це великою мірою обмежило мобілізаційні резерви республіки, що у грудні 1918 р. змусило ДСВС взяти під свою оруду керівництво діяльністю Окружних Військових Команд.

Про відступ українського війська мемуаристи загалом не любили писати. Непогані спогади про цей трагічний час залишив С.Шухевич, який зазначив: „На перший відпочинок зупинились біля Белча. Головна комендатура після короткого

перебування в Куровіцах була перенесена в Бережани. З решти підрозділів УСС, в рядах яких ще залишилась певна дисципліна, під Львовом було сформовано нову бойову частину, яка мала назву “Група Схід”, що після зіткнення з польськими підрозділами зайняла виниківські холми, здобула Підбірці, і зайняла основний стратегічний пункт “Чортову скалу”, що стало початком нового фронту. На засіданні уряду ЗУНР було визначено нову столицю – Тернопіль, куди уряд прибув 23 листопада”. Далі С.Шухевич описує атмосферу чергового засідання уряду: “В скромному ресторанчику по вулиці Тарнавського, у неповному складі зібралися члени українського уряду К.Левицький, Д.Левицький, Лонін, М.Здерковський, М.Петрицький, Д.Вітовський та ін. Деякі з них трохи випили. Загальний настрій був похмурий, найбільш пригніченим здавався д-р К.Левицький. Розмова йшла про причини невдач у Львові, ці невдачі коментувались з різних точок зору. Головну вину приписували К.Каравану, коменданту Личаківського відділку, який, застосовуючи більшовицькі методи, запустив дисципліну солдатів свого підрозділу. Поляки це використали, зайнявши Личаківське перехрестя і перекривши тим самим шлях до Львова. Як дуже суттєву і грубу помилку розглядали також той факт, що українці, вигнані підрозділом полковника Стахевича з Перемишля, відходячи, не знищили за собою залізничного мосту і тим самим дуже полегшили полякам перевозку продовольства і інше. До цього часу існує інша думка, що це було зроблено спеціально, щоб не блокувати собі зв’язок з Віднем” [343, ч.1, с.21-22].

Хоч поразка у Львові справила пригнічене враження на стрілецьтво, про капітуляцію не думав ні уряд, ні НКГА. Навпаки, на черговий мобілізаційний наказ НКГА масово відгукнулося селянство. Відтак було набрано забагато поборовців, тому знову постала проблема одягу і харчування. Згідно з планом, опрацьованим воєнним міністром Д.Вітовським, усю Східну Галичину адміністративно поділено на три військові округи: Львівський (пізніше Стрийський), Станіславський і Тернопільський і на 12 окружних комендатур, у завдання яких входило забезпечення кадрів [79, ч.1, с.1-3]. Округи мали здобувати для фронту нові бойові сили, формувати у населенні відповідні бойові настрої.

Після того як поляки зайняли Львів і Перемишль, остаточно формується 300 – кілометровий фронт, на якому тривали бої більше півроку.

Після залишення Львова, під керівництвом полковника А.Кравса було розроблено оперативний план наступу і захоплення прикордонних міст Хирова і Перемишля, через які постійно транспортувалися збройні формування та техніка супротивника. Оперативний план включав: силами українських військ атакувати і захопити Перемишль і Хирів; висадити мости через Сян та відрізати всі лінії доріг, якими могла надходити допомога польським військам; сильними групами утримувати під щільним вогнем міста Рава-Руська і Ярослав [87, т.2, с.45-49].

На цей час до ГА входили чотири бойові групи: Рава-Руська, Львів, Перемишль і Хирів, завданням яких було захопити стратегічно важливі колії та утримувати їх. Тому Хирів та його двірець повинен був взятий будь-якою ціною. На цій ділянці фронту кількість особового складу розподілялася наступним чином:

назва місцевостей	гвинтівки	кулемети	Гармати
Хирів	300	4	2
Нижанковичі	800	10	4
Самбір	500	10	0
Рудки	50	0	0
Комарно	50	0	0
Дрогобич	500	10	1
Всього:	2200	34	7

Не забуто й основний, Львівський, напрям бойових дій. Перший загальний наступ на Львів було заплановано на 5 грудня 1918 р. [87, т.2, с.50] Згідно наказу команданта Обласної Команди полковника Г.Коссака було суворо заборонено проводити самовільні реквізиції, місцем постою командування полковника А.Кравса визначили залізничну станцію Глибока, звідки організовувалась забезпечення частин. 29 листопада близько 800 піхотинців і 50 кавалеристів на чолі з полковником Кравчуком, які прибули до Стрия з Великої України,

командант Г.Коссак спрямовує в наступ на Перемишль через Рогізно – Гусаківна. Отже планувалося розгорнути наступ на Хирів та Перемишль, для чого 4 грудня 1918 р. було створено такі наступальні групи:

1. Група „Хирів” у складі 2 сотень (4 кулемети) з півночі має атакувати Хирів у напрямку через Слочині (висота 368) і захопити його.

2. Група „Доброміль” – 1 сотня (1 кулемет) – мала атакувати Доброміль через гору Радич (519).

3. Група „Нове Місто” – 1 сотня (1 кулемет) – мала атакувати і взяти Нове Місто та залізничний вокзал через Новоміську Посаду.

4. Центральна група планувала наступати у напрямку (висота 432) на південний схід від Радича.

5. Ліва група діє на захід Городович.

6. Артилерія має підготувати наступ на Хирів.

7. Панцерний поїзд підтримує наступ на Хирів. Напрямок руху з Березова через Бунковичі, далі з півдня на Хирів.

Початок наступу груп було призначено на 7 годину ранку. У випадку невдачі наступу всі сили мали відступити на вихідні позиції.

А вже близько 16 години Хирів, Нове Місто і залізничний вокзал були в руках українських військ. Ворог відступив залізницею на Сянок і Перемишль. Після здобуття Хирова, Доброміля і Нового Міста 7 грудня 1918 р. із вищезгаданих підрозділів було створено „Групу Хирів”, яка мала стримувати наступ ворога зі сторони Сянока. Згадуючи ті бої, командувач А.Кравс писав: „Цілью операції було підняти бойовий дух у вояків і надію на перемогу, якби командування армії не заперечувало у подальшому наступі на Перемишль, ціль була б досягнута”. Однак невдовзі супротивник знову відбив Хирів. Після відступу і евакуації Хирова однойменна група нараховувала 800 стрільців, близько 800 гвинтівок, 10 кулеметів і 6 гармат [87, т.2, с.58-60]. Згідно розпорядження командування армії їй призначено новий район оборони: одна сотня – Болозва Гора, одна сотня – Вовча Долішня, дві сотні – в Городовиках, одна сотня – Березові, три сотні, як запасні, у Фельштині. До складу артилерії

входили: 4 гармати Двір Суліко, дві гармати – в Березові. Боротьба за Хирів і далі продовжувалася, бо він був не лише вузлом залізничних шляхів на Самбір – Рудки – Львів, Дрогобич – Стрий та Старий Самбір – Турку – чеський кордон, але й воротами Дрогобицько – Бориславського нафтового басейну, який відіграв важливу роль в економіці молодій українській державі. Отже цими підрозділами „Група Хирів” повинна була утримувати наступ супротивника із заходу на Самбір і Старий Самбір. Місцем постою Командного пункту визначено станцію Глибока. Начальником штабу групи було призначено поручника К.Шльоссера.

Тоді за наказом полковника А.Кравса було утворено під командуванням полковника Кравчука „Групу II Крукеничі” (місце постою – Крукеничі). До неї входили: чотири сотні стрільців, район оборони з місцем розміщення особового складу проходив: одна сотня – Волчищовичі, одна сотня – Пакість, одна сотня – Гусаків, одна сотня – як запас у Крукеничах. За цим наказом перекрито дороги у напрямку Мостиська – Самбір і Гусаків – Самбір, південний відтинок від Волчищовичів до Гусакова.

До Рудок переїхав полковник А.Кравс. Особливо велику увагу командування приділяло залізничній дорозі на південному відтинку, в напрямку Самбір – Львів, далі Городок – Ягайлонський – Самбір. У Рудках створено „Групу I Рудки”, у складі: чотири сотні стрільців, близько 400 гвинтівок, 4 кулемета і 4 гармати. Групою командував полковник А.Кравс. У січні місяці 1919 р. група розрослася до десяти сотень. До району її оборони підпорядковувалася напрямок на сході – Річки – Городок Ягайловський – Комарно включно, на заході – дорога Никловичі – Черлени [87, т.1, с.79-81]. Отже цим планом була грамотно відпрацьована тактично-оперативна організація оборони, яка дозволяла утримувати наступи противника з метою розірвання серпа облоги довкола Львова.

Не виключався ще один наступ на Перемишль. Втративши це давнє княже місто, польська сторона не змогла би надавати суттєву допомогу зброєю, харчами, амуніцією польським формуванням у Львові. Однак після довготривалого обговорення НКГА наразі відкинула пропозицію А.Кравса продовжити подальший наступ на Перемишль, довкола якого в першій половині грудня стояли

українські підрозділи [226, с.48;]. Відтак було визначено 27 грудня розпочати генеральний наступ на Львів. Полковнику А. Кравсу було наказано перерізати залізничний шлях між Медикою й Мостиськами, але заборонено приймати будь-які рішення в напрямку Перемишля [87, т.1, с.397; 381, с.37].

Як уже зазначалося, було створено підльвівський бойовий фронт, за ініціативою сотника З.Носковського, ще 22 листопада 1918 р. Сотник віддав наказ мобілізувати із сусідніх населених пунктів здатних воювати зі зброєю в руках та доукомплектувати ними 1-й полк УСС. Начальником штабу призначено сотника Мирона Луцького, який розпочав створювати на базі УСС групу під назвою „Група Схід” [243, с.23]. Вже у перші дні відходу українських військ зі Львова поляки намагалися прорвати фронт в районі Лисинич і Підбірців. Добре закріплені позиції цих сіл обороняла 2-га сотня поручника Сократа Іваницького. Завдяки ініціативі та рішучості С.Іваницького його сотня не лише мужньо відбила наступ, але відіграла польських бойовиків у напрямку Лисинич, захопивши чимало полонених, обоз і кілька гармат.

В той же час 3-тя сотня під командою четара Осипа Теліщака вдарила через Винники і здобула найвищу, домінуючу під Львовом, – Чортову Скалу. Сотні 1-го куреня на чолі з поручником Онуфрієм Івановичем зайняли оборонну лінію в Підбірцях та Унтербергені (німецька колонія), а сотні 2-го куреня під командою хороброго оборонця Цитаделі у Львові поручника Богдана Білінкевича захопили приміські Пруси і Сороки. Під кінець листопада і з початком грудня УСС провели ще кілька переможних боїв в обороні підльвівських сіл Ляшки Муровані, Малехів і Кістярна. Січовики й надалі дислокувалися в селі Миклашів.

Необхідно зазначити, що більшість українських істориків вважають листопадовий відступ величезною помилкою полковника Г.Стефаніва, що, мабуть, і відіграло вирішальну роль у його зміщенні з посади командувача 10 грудня, бо такий крок не відповідав військово-стратегічному становищу супротивників у місті [230, с.420]. Отже, більшість фактів свідчить про суб'єктивні недоліки в роботі Начальної Команди ГА, Держсекретаріату і Національної Ради та допущені помилки у військовому будівництві й

оперативному керівництві бойовими діями, які визначили таку болючу поразку у Львові вже на першому етапі українсько-польської війни. Протягом трьох тижнів оборони Львова українське командування не організувало кардинальних операцій, щоб повернути Перемишль і стратегічний залізничний коридор Львів – Перемишль.

Військово-політичний провід Польщі, вигравши боротьбу у Львові та Перемишлі, передусім завоював престиж перед Антантою, яка в антибільшовицькій боротьбі робила ставку на поляків. Підсумкову частину хотілося би закінчити критичними словами історика – військовика О.Кузьми про оборону Львова: „Словом, польська сторона висіла на волоску, але втрималась і виграла кампанію тільки через українське безголов'я. Якби українці вміли були держатися 21 листопада, в першому дні польського наступу, не страшний був би для них наступ і другого, і третього дня, як було видно по настроях польських військ та їхніх комендантів... На війні рішає той, хто має сильніші нерви, сказав Гінденбург, – і його слова справдилися тут в цілій основі. Німці в нашому положенню були б вдержалися панами ситуації і виграли справу. На жаль, польські легенди про німецьких старшин і вояків у тодішньому українському війську були тільки легендами” [230, с.422]. Із цими словами захисника Львова важко не погодитися. До поразки спричинив не тільки зовнішній, але і внутрішній чинник.

3.2 Бойові операції наприкінці 1918 – у першій половині 1919 рр.

Критична геостратегічна ситуація і співвідношення військових сил не дали можливості українцям у листопаді 1918 р. втримати Перемишль і Львів, а в грудні 1918 – січні 1919 рр. прикордонний Хирів. Однак командуванню вдалося зберегти львівське угруповання – ядро Галицької армії, а також Держсекретаріат і Карпатську Раду ЗУНР від оточення. У розпал українсько-польської війни в січні – лютому 1919 р. завершено реорганізацію Збройних сил (близько 60 тис. осіб) в мобільну регулярну армію європейського зразка. Начальну команду поділено на два управління: оперативне і матеріально-технічне, яким підпорядковувалися відділи: зв'язку, артилерії, летунства, муніційний, автомобільний і залізничних шляхів, персональний, інтендантський, санітарний, судівництва, духівництва, польової жандармерії, розвідки і контррозвідки. Закінчено формування трьох корпусів по чотири стрілецькі бригади у кожному. До бригади входили 3-5 піхотних куренів, гарматний полк, сотні – кінна, технічна, зв'язку, відділи – розвідки, муніційний, інтендантський, санітарно-медичні формування [44, арк.9].

Перший корпус, як уже зазначалося, продовжував утримувати північне крило фронту (Сокаль – Рава-Руська – Жовква – Яворів). У січні його очолив В.Курманович, а в лютому – Осип Микитка. Другий корпус під командуванням Мирона Тарнавського облягав серпом Львів і тому називався осадним. В його складі діяла перша бригада УСС на чолі з сотником Зеновієм Носковським. Штаб корпусу розміщувався у Бібрці. Третій корпус зі штабом у Стрию утворився на базі бойових груп „Щирець”, „Любінь Великий”, „Рудки”, „Хирів” та ін. Південного крила фронту. Його війська стояли на далеких околицях Львова, постійно загрожуючи комунікаціям противника – залізниці до Перемишля-Кракова, а також обороняли Дробицько-Бориславський нафтовий басейн і важливу магістраль Стрий – Мукачево – Чоп, яка з'єднувала ЗУНР із Угорщиною та Чехословаччиною і загалом Центральною Європою. Корпусом командували: Гриць Коссак (січень – лютий), а згодом Володимир Гембачів, Антон Кравс. Основу Збройних сил становила піхота і артилерія [245, с.107-245].

Особливо кровопролитні бої тривали на південній ділянці фронту – в напрямі Хирова – Перемишля. Однак 13 грудня А.Кравс несподівано отримав наказ НКГА припинити бої за княже місто. Відтак контроль за ситуацією у цьому районі перебрав супротивник, який того ж дня перейшов у загальний наступ. Довелося знову зміцнювати перемишельський напрям фронту. У першій декаді січня 1919 р. у підпорядкування командування „групи Хирів” зі Стрия і Самбора прибуло поповнення. Наприкінці місяця до складу групи входили: с. Чижки – 1 курінь із 3 сотнями, близько 350 гвинтівок; с. Болозва Гор – 1 курінь із 4 сотнями, близько 480 гвинтівок, 4 гармати; с. Вовча Дол. – 1 курінь із 3 сотнями, близько 310 гвинтівок; с. Городовичі – 1 курінь із 3 сотнями, близько 400 гвинтівок, 4 гармати; с. Березів – 1 курінь із 4 сотнями, близько 600 гвинтівок, 4 гармати.

До складу запасних груп приділено дві сотні (200 гвинтівок). До складу 2-го куреня, яким командував поручник Богдан Білінкевич, входило теж чотири сотні: хорунжих Михайла Чичкевича, Володимира Дзюбака, Осипа Гачкевича і Гуцульська сотня четара Романа Каратницького. Йому підпорядковувалась також „Пробоева Сотня” на чолі з хорунжим Михайлом Мінчаком, що комплектувалася з стрільців „старої війни”, які мали досвід боїв на Лисоні (під Бережанами) і під Конюхами, російський полон і листопадові бої у Львові. Немало було добровольців з Чортківщини, які мали бойовий досвід. 26 грудня 1918 р. „Пробоева Сотня” із 2-м куренем відійшла до групи „Старе Село”. 19 січня 1919р. 2-й курінь переходить до групи „Наварія”. У грудні 1918 р. курені УСС переведено з групи „Схід” до групи „Старе Село”, командиром якої був сотник Осип Микитка. У боротьбі з противником січові стрільці здобули Пасіки Зубрицькі, Персенківку і йшли до Личакова – східної околиці Львова [225, с.45-75].

Зрозуміло, що після низки осінніх невдач під Перемишлем і Львовом, на Буковині та Закарпатті провід ЗУНР знову звернувся за допомогою до наддніпрянців, тепер уже Директорії УНР. Тим самим планувалося об’єднати український народ в єдину могутню велику державу, згуртувати мілітарні сили проти польсько-румунської агресії на українській землі. Крім того, цей крок

диктувався невизнанням ЗУНР західними державами, зокрема Антантою. У цій ситуації, згадував полковник М.Капустянський, в українського проводу було тільки дві військово-політичні можливості: “Або з більшовиками проти Антанти, або з Антантою проти більшовиків... Іншого виходу немає” [335, с.175]. Однак Антанта продовжувала ігнорувати державно-соборні прагнення українців, зробивши ставку в антибільшовицькій боротьбі на моноетнічну і політично стабільну Польщу.

В цей час Директорія УНР, особисто Головний отаман С.Петлюра наобіцяли галицьким дипломатичним посланцям спеціальну підтримку людьми, зброєю і обмундируванням для здобуття Львова. Перші ешелони були відправленні вже в кінці листопада, але вони, як пізніше виявилось, принесли більше клопотів, ніж реальної користі [269, с.43-44]. В галицьких політичних колах, це взято з Конституанти 18–19 жовтня 1918 р., говорили про об'єднання зі Східною Україною, щоб з її допомогою перенести державний кордон аж до Сяну, а також перехід Карпат і визволення Закарпатської Русі та Буковини від чеських і румунських окупантів.

Власне з цією метою до С.Петлюри приїхала офіційна делегація ЗУНР на чолі з Л.Цегельським. У Фастові, де знаходилась база повстанських військ проти Скоропадського, вони зустрілися з С.Петлюрою, начальником штабу Української армії генералом М.Осецьким, членами Директорії. Після довгих дискусій їх вибір зупинився на генералі М.Омелянвичу-Павленку, скерованого на посаду головнокомандувача Галицької Армії, що мала реформуватися за європейським зразком. Новим начальником штабу рекомендовано полковника Є.Мишковського.[156, с.75].

6 грудня 1918 р. генерал М.Омелянвич-Павленко зі своїм штабом прибув до Підволочиська, де був прийнятий з належними військовими почестями, і після короткого перепочинку виїхав до тимчасової столиці ЗУНР з метою знайомства з українськими міністрами. Напівзруйнований Тернопіль нагадав генералові-наддніпрянцю „про його перебування тут в червні 1917р, коли він за порадою головнокомандувача Південно-західного фронту російської армії генерала

О.Брусилова брав участь в боротьбі з австро-німецькою армією під час наступу Керенського” [269, с.44-46]. У грудневі дні 1918 р. в Тернополі він познайомився з військовим віце-міністром поручником Бубелою і визнав, його не тільки молодість, але й добру фахову підготовку. Далі обидва чиновники відвідали Раду Державних секретарів для уточнення стратегічного плану воєнних операцій.

Формувався і східний вектор дипломатії ЗУНР. Наприкінці року до Парижа виїхав представник уряду ЗУНР д-р Панейко з метою захистити право галицьких українців на державно-соборне самовираження.

В такій непростій зовнішньополітичній та мілітарній ситуації приступив до нових обов’язків досвідчений генерал М.Омелянвич-Павленко. У запеклі дні виявилось, що уряд має поверхове уявлення про фронт. За інформацією майора Ерле, виконувача обов’язки начальника генерального штабу, яка була складена в Головній комендатурі української армії в Бережанах (містилася в будинку суда), воєнна ситуація на польсько-українському фронті була такою: міста Львів і Перемишль, а також залізнична лінія Львів – Перемишль і частково Львів – Рава Руська знаходились під контролем польської армії. Виникла загроза появи нових сил супротивника з Володимира – Волинського, Сокаля, Любліна, Рави-Руської, а особливо зі сторони Перемишля – Стрия. Оборону цієї фронтової ділянки було довірено бригаді полковника А.Кравса [36, оп.1, спр.31, арк.5].

Відтак новий головнокомандувач визнав, що українські сили перебувають в стані формування (за винятком бригади УСС, що була досить злагодженою частиною), а через брак технічного обладнання, що залишилося в Перемишлі та Львові, не мали між собою належного зв’язку. В підрозділах залишилося багато німецьких офіцерів з австрійської армії, тому більшість наказів видавалось українською і німецькою мовами, а телефонні розмови велися виключно німецькою [154, с.38].

Беручи до уваги ту обставину, що відроджена Польща була затиснена кордонами Німеччини, УНР, Росії, Чехословаччини, Литви, а Верховна рада ще не прийняла остаточного рішення щодо майбутнього правно-політичного устрою Східної Європи, уряд ЗУНР постановив якнайшвидше взяти Львів, що закріпило

би його позицію у Східній Галичині (позицію уряду) і аргументувало дії галицької делегації в Парижі.

Однак для повернення Львова, на думку М.Омеляновича-Павленка необхідно було реорганізувати і зміцнити армію, що й одразу розпочато. В грудні 1918 р. на прохання генерала М.Омеляновича-Павленка Петлюра наказав відіслати галичанам 10 млн. патронів, також почала надходити допомога людьми. Заключено домовленості про поставку зброї і боєприпасів з Угорщини і Чехословаччини в обмін на прикарпатську нафту. Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн до заняття його польською армією був фінансово-господарською опорою ЗУНР і одночасно місцем спекуляції для чиновників, як цивільних, так і військових [36, оп.1, спр.31, арк.5].

В перших числах грудня на повідомлення з Наддніпрянщини про те, що до Львова спрямовано нову допомогу, – у Підволочиську приготували 400 вагонів і 10 локомотивів. Прибула насправді лише одна Козятинська бригада, решта розбіглася по дорозі, тому що була налякана поляками та євреями про голод і смерть солдатів [355, с.83].

Отож генеральну атаку на столицю було призначено на останні дні року. Головне командування було впевнено, що Львів буде здобутий, навіть призначили комендантом міста д-ра С.Шухевича, ад'ютантом – Каравана. Їм було наказано бути напоготові, щоб за першим викликом прибути до Львова.

Незадовго до штурму Львова для кожної бригади визначено нумерацію (від 1 до 12), призначено округ, де вона має комплектуватися, і лише І-ша бригада УСС поповнювалася добровольцями з усієї країни. Бригади мали складатися з чотирьох піхотних батальйонів, відповідної кількості кінноти, артилерії і технічних підрозділів. Постачанням займався бригадний постачальник, а в батальйонах – офіцер постачання. Кожний командант бригади мав для допомоги офіцера генерального штабу.

Напередодні вже запланованого здобуття Львова недоукомплектований штаб Головної Комендатури перенесли до затишного містечка Бібрки. Власне там зупинилися генерал М.Омелянович-Павленко, полковник Є.Мишковський,

оперативне відділення під командуванням майора Ерле, сотник С.Слезак, телефонний референт Я.Кузьмович, автомобільний референт Д.Кренжаловський, начальник канцелярії оперативного відділення О.Микита, сотник О.Рожко і лейтенант В.Кравець. Інша частина штабу, що складалася з постачання, персонального референта і санітарного референта, залишилися в Бережанах [343, ч.1, с.83].

Напередодні Різдва 23 грудня, Степан Шухевич отримав навіть наказ від Д.Вітовського „закупити велику кількість дріжджів для випікання печива фронтовим солдатам на свято здобуття Львова” [269, с.43-44]. Штурм призначили на 29 грудня 1918 р. Обрали навіть майбутню комендатуру. На спільних військово-урядових нарадах укладено проект нового управління Львова. Згідно з проектом на чолі міста мав стояти комендант, а його територія поділялася на п'ять військових адміністративних округів. В кожному окрузі мав дислокуватися один піхотний батальйон, в якому комендант мав бути одночасно комендантом округу і підпорядковуватись комендантові Львова. В трьох округах мали зосередитись три батальйони Козятинської бригади; в інших двох, що були населені переважно євреями, мали базуватися два батальйони (це було зроблено на особисте прохання Є. Мишковського, який боявся, що козаки будуть грабувати євреїв). Банківські установи мали отримати теж військово-патрульну допомогу. Цивільна влада мала складатися передусім з військових, щоб уникати зайвої політизації і ситуації та підтримувати громадський спокій у місті. Нове Управління мало базуватись на засадах національно-політичної толерантності, дотримання карного кодексу (кримінальних злочинців мали розстрілювати на місці) [36, оп.1, спр.31, арк.6-7]. Полковник Є.Мишковський виступав за розпуск міської ради і тимчасове припинення видань польських газет і журналів, але С.Шухевич виступив проти і справа залишилася невирішеною. Тоді ж підготовлено багато різних відозв і розпоряджень до мешканців Львова (про здачу зброї, написи в магазинах тощо).

Власне в Головній Комендатурі (Бережани) відбулася нарада вищих старшин (полковник Г.Коссак, сотник О.Микитка, отаман О.Букшований, полковник І.Омелянович-Павленко (брат головнокомандувача), сотник А.Бізанц).

На цій нараді, що вів М.Омелянович-Павленко прийнято запропонований начальником Генерального штабу Є.Мишковським план майбутньої наступальної операції щодо визволення Львова.

Група полковника Кравса мала знищити залізничний переїзд між Судовою Вишнею і Перемишлем, а потім прикрити Львівську групу від можливої контратаки поляків з Перемишля. А.Кравс мав також дійти до Сяну і триматися цієї лінії. Партизанські підрозділи з півночі і північного сходу мали відслідкувати рух польського війська на лінії Яворів – Львів, Рава-Руська – Львів, Сокаль – Львів. Комендатура північної території повинна була відправити надніпрянські підрозділи отамана А. Долуда для боїв північних і північно – східних околицях.

Південно – східна група УСС отамана О.Букшованого і південна група сотника О.Микитки отримала завдання увірватись в міські околиці, прийняти на себе перший удар (легіонів) і тим самим допомогти здійснити головний прорив.

Головна ударна група полковника І.Омельничка-Павленка мала розпочати операцію з передмість Глинної Наварії – Пустомит у північно – східному напрямку на Головний вокзал і південно-західну околицю міста. Визначено, що головна ударна група повинна була мати 7–9 тис. багнетів і 40 гармат. Групі полковника Г.Коссака наказано забезпечити головній ударній групі лівий фланг на захід від нього. Командантом головної ударної групи за поданням полковника Є.Мишковського призначено генерала М.Омеляновича-Павленка [156, с.396-397].

Саме таким чином виглядав план здобуття Львова. Однак польське командування „Схід”, мабуть, через добре налагоджену розвідувальну службу, розгадало українські плани і несподівано випередило наступ ГА. На цей час на Галицькому фронті розгорнуто добре вишколені формування легіонів. Польське керівництво ще 15 листопада створило групу „Схід” під командуванням генерала Тадеуша Розвадовського [362, с.36]. Йому підпорядковувалися всі невеликі оперативні групи, котрі виникли і діяли, як і українські підрозділи, нерідко

самостійно і мали назви місцевостей або своїх командирів. Загальна кількість цієї групи складала близько 20 тис. бійців [363, с.160-162]. 11 грудня 1918 р. генерал З.Зелінський, маючи 1600 солдат, 12 кулеметів і 8 гармат, розпочав контратаку з метою опанувати лінію Перемишль – Хирів – Самбір. У важких битвах, що тривали з 1 по 15 грудня, його підрозділ, посилений підрозділом майора Модельського, двома батальйонами 37-го піхотного полку, дивізіоном 1-го полку креховецьких уланів, таки захопив цю стратегічну лінію. Для протидії польським підрозділом на лінії Хирів – Перемишль українське командування ввело в бій частини львівської групи.

Значні сили були також зосереджені в Любені. Як бачимо, Львів опинився в дуже складному становищі. Група “Схід” досить успішно відбивала українські атаки на лінії Хирів – Самбір. З трьох частин підрозділів генерала Зелінського, а також з новоприбулих, було утворено нову групу, що мала 2400 багнетів, 22 кулемета, 150 кавалеристів і 10 гармат. Командування цією групою, що вирушила під Львів, взяв на себе полковник Ю.Сопотницький [36, оп.1, спр.31, арк.7; 224, т.2, с.56]. По дорозі група захоплення 25 грудня 1918 р. взяла Любінь, що стало несподіванкою для українців, які не встигли знищити свій телефоний зв’язок з Самбором, і дало можливість супротивнику зібрати обширний розвідувальний матеріал.

Наступ української армії на Львів розпочався у четвертій декаді грудня (27 грудня 1918 р.), але захопити місто знову не вдалося. Щоправда, вдалося наблизити фронт до міських околиць по лінії: Міські Пасіки, північ Сихова, Козельники, Боднарівка й Сокільники [226, с.46-49]. Того ж дня група Сопотницького несподівано атакувала головну позицію українців – Глинну Наварію. Вся надія українців була на те, що залізнична лінія Стрий – Глинна Наварія – Львів була забита потягами, що надходили з допомогою з Наддніпрянщини [381, с.54].

Українські бойові сили на тому відрізку становили авангард і мали забезпечувати спокійне накопичення допомоги, що надходила до Наварії. Але польська армія, остаточно розгромивши під Ставчанами і Оброшином підрозділи

С.Петлюри, на які галичани так розраховували, здобула вільну дорогу до Львова і 28 грудня вирушила до столиці Галичини.

В ніч на 26 грудня 1918 р. Головна комендатура української армії була перенесена до Бібрки, а дорогою полковник Мишковський вирішив відкласти генеральну атаку на Львів на добу (тобто на 29 грудня), але генерал М.Омелянович-Павленко був проти, бо розраховував на те, що ця атака буде несподіваною для поляків, які відзначали католицьке Різдво [376, с.38-40].

Із спогадів головнокомандувача довідуємося, що причиною головних невдач на фронті стали упущення штабу групи А.Бізанца. Завдяки розвідці польське командування вже 21 грудня було проінформоване про дислокацію і плани угруповання наддніпрянців в місцевості Глинна Наварія – Пустомити [157, с.39]. “Але за цих несприятливих обставин, – стверджує генерал, – поляки ще не знали про моральний стан підрозділів, що прийшли до нас на допомогу, якщо взяти до уваги, що поляки мали резерву, то це мало відіграти вирішальну роль в подальшій боротьбі [157, с.42].

На жаль, після перших серйозних втрат вояки-українці почалася критикувати командування: “ Нащо маємо боротися за чужу землю, коли в нас своєї досить, поляки також наші брати”. В той самий час “брати” інтернували українське населення, нищили українські церкви і пам’ятники [36, оп.1, спр.31, арк.8].

Отож запланована на 28 грудня генеральна атака не вдалася. Накази були віддані так пізно, що лише група „Наварія” отримала їх вчасно. Це сталось, й через поганий телефонний зв’язок. Зокрема, група „Північ”, що мала важливе завдання, отримала наказ лише через добу після початку атаки. До того ж внаслідок незрозумілих розпоряджень і необізнанність з місцевістю погано стріляла артилерія. Вдавалося здійснити незначні диверсії. Лише підрозділи УСС зайняли міську околицю Скнилів. Надалі цю територію мала обороняти Козятинська бригада , а для атак січовиків призначався інший відрізок фронту. Але вже наступної ночі бригада залишила завойовані позиції і відправилася до приміської Басівки, що відразу ж використали польські підрозділи і зайняли це село без жодного пострілу. Загалом тогочасні рішення Головної комендатури

були не зовсім продуманими. Втім, окремі підрозділи ГА досить успішно атакували на дрібних відрізках місцевості, які тимчасово були захоплені. А група “ Схід” майже без жертв зайняла Замарстинів і Жовківське передмістя. Однак за наказом Головної комендатури група відступила, зазнавши чималих втрат. Незважаючи на деякі сприятливі умови і кількісну перевагу Головне українське командування з незрозумілих причин таки не наважилося здійснити генеральну атаку, зазнавши поразки в дрібних сутичках. Усі ці неприємності породили загальне бродіння серед стрільцтва, дійшло навіть до того, що начальника Генерального штабу полковника Є.Мишковського звинуватили в зраді [36, оп.1, спр.31, арк.10-11].

І все ж Головне командування постановило: Львів буде взятий штурмом, щоб пізніше спокійно розміститися на західних і північних відтинках фронту. Повернення столиці вважали за необхідне також з політичної точки зору, це зміцнило би військово політичні аргументи української делегації на мирній конференції в Парижі. В рядах української армії несподівано виникла ще одна проблема – брак взуття, обмундировання та білизни, за що жорстко критикувався український уряд. С.Шухевич у своєму щоденнику записав наступний епізод: “В другій половині грудня, коли перебував в Підволочиську, приїхала делегація офіцерів, які, нарікаючи на бездарність українського уряду, на постійну нестачу енергії, запропонували йому вирушити зі всім екіпажем до Тернополя, захопити уряд і оголосити себе диктатором”. Офіцери пообіцяли йому допомогу всього тернопільського гарнізону і всього фронту, але він цієї авантюрної пропозиції не прийняв. У війську тим часом поширювалося незадоволення діями уряду і військового командуванням, зокрема Є.Мишковського [46, арк.134]. Втрата ініціативи під Львовом була належним чином використана польським головним командуванням, яке після грудневих успіхів вже на початку січня направило п’яти-тисячний підрозділ генерала Ромера в Рава-Руську. Після успішних битв 6 – 11 січня (українці саме відзначали Різдво) він пробрався через Жовкву і Куликів до Львова.

Уже згаданий С.Шухевич стверджує, „що деморалізацію українських частин спричинило в значній мірі польське населення, якому дозволено жити біля самої лінії фронту, не дивлячись на заперечення офіцерів” [46, арк.87]. До того ж Головне командування, на його думку, при спробах взяти Львів показало свою цілковиту бездарність. Втім воно мало два виходи: перший – форсувати залізницю Львів-Перемишль, відрізати Львів і голодом змусити супротивника капітулювати; другий – приступити до загальної на всіх напрямках одночасно атаки на Львів. На його думку, в першому випадку треба було на відповідальному напрямку зібрати більші сили, підтягнути поодинокі бригади з-під Львова, а в другому випадку сил, зібраних під Львовом, більш ніж вистачало для розгрому супротивника. Треба було тільки здійснити атаку на всіх напрямках одночасно, щоб не дозволити польському командуванню підтягнути резерв на перекриті напрямки. А полковник генерального штабу Легар навіть брав на себе зобов'язання існуючими силами зайняти місто. Однак його пропозиція навіть не розглядалась. До того ж Головну комендатуру разом з усіма її підрозділами було перенесено до Ходорова, а Львів у цей час був все щільніше закритий з трьох боків наступаючими бригадами. Зокрема, 4-та бригада займала фронт біля Великих Грибович, через Малехів, Ляшки, Лисиничі, Чортову Скалу, Винники аж до Пасік біля Сихова. Командування розташовувалося в Куровичах. 2-га (коломиїська) бригада наступала від Пасік через Сихів до Соکیلників. 3-тя бригада (бережанська) – воювала в районі Наварії [154, с.16]. Тут же діяла 1-ша бригада Українських січових стрільців, що створювала резерв і розміщувалась в Дорнфельді, Пустомитах, Рейхенбаху. Командуванням бригади дислокувалося в Дорнфельді – невеликій німецькій колонії.

Учасник тих подій сотник Д.Паліїв згодом обурено писав: „Ніхто в Начальній Команді не сумнівався, що цей наступ поверне Львів. Певність була стопроцентна. Тільки один чоловік в успіх наступу не вірив, а саме полковник Легар твердив, що армія до наступу не підготовлена та переконував, що треба відложити його на два-три тижні. Проте гарантував, що після підготування

підлеглих йому вояків він займе Львів. Легарові поради Начальна Команда не послухала. Тоді він попросив звільнення і подався на Мадярщину” [269, с.44].

Перебіг грудневих битв, які супротивниками велися за правилами польової війни, не приніс нікому користі. Головні українські сили, незважаючи на поразку підрозділів під Оброшином і Ставчанами, залишилися непорушені, а Львів, хоч і був оточений підрозділами підтримки, довго залишався в небезпеці. Українцям не вдалося зайти до Львова через поразки головної групи. На напрямку 4-ї бригади під час бойових дій втрачено 30 військовиків убитими і 140 – пораненими. Генерал М.Омелянвич-Павленко визнав, що „українські операційні комбінації не були належним чином підготовлені, однак вони визвали неабияку паніку серед поляків, а українську армію перестали вважати бунтівниками. До успіхів він також додає те, що галицькі гармаші австрійськими 15 см гаубицями знищили майже всі укріплення під Львовом, які використовувалися поляками, але на їх ліквідацію пішов увесь запас боєприпасів [36, оп.1, спр.31, арк.29].

„Ця обставина, – зауважував головнокомандувач, – буде вимагати відповідних змін в нашій тактиці і в плані майбутньої битви під Львовом”. До невдач грудневої операції відніс й ту обставину, що він і його начальник штабу полковник Мишковський були виховані і підготовлені зовсім не так, як більшість армії. Усунення командирів - німців означало би відхід назад у справі організації армії. Шефом штабу треба було призначити людину, яка мала би сили закінчити те, що вже розпочато і тому вирішено замінити Мишковського іншими штабними офіцерами західної школи [156, с.289].

Також в офіцерському складі потрібні були значні зміни у зв'язку з тим, що поляки мали професійно підготовлений управлінський корпус, навіть в певний момент було десять польських генералів проти одного українського. Треба було призначити в штаби офіцерів-німців, а командування комплектувати своїми заслуженими офіцерами, такими як А.Кравс, О.Микитка, А.Бізанц, О.Букшований, А.Тінкель, Г.Коссак та ін. На посади командира полку взагалі не було претендентів. Вже після двох місяців боротьби, крім ручних гранат, яких було вдосталь, виникла необхідність в набоях до австрійських кулеметів. Головне

командування було змушене в короткі терміни здійснити їх заміну на російські кулемети системи „Максим”, до яких вистачало набоїв.

Однак вважаємо, що обвинувачення в бік Є.Мишковського були загалом безпідставними. Генерала М.Омеляновича-Павленка також звинуватили у відсутності співпраці Головного командування з військовим секретаріатом (лише згодом ці дві структури були об'єднані). Помилкою головного командування було також те, що воно не взяло до уваги поразки на Волині армії Директорії УНР, яка зобов'язувалась надати допомогу ГА. Втім загроза, яка нависла над Львовом, упродовж всього грудня – січня так і не зникла [46, арк.112].

Отож, наприкінці року поляки заволоділи територією між Перемишлем і Хировом і підсилили гарнізон Львова. Щоправда, українці вивели зі строю міську систему водопостачання і супротивник певний час залишався без води. 21 грудня ударами українських гармат виведено з ладу турбіни електростанції і вже у місті не вистачало світла. Не функціонувала також система газопостачання. Полковник В.Курманович готувався до нічного прориву залізничної лінії Львів – Перемишль, перегруповуючи свої сили від Любена до району Гощани – Угерці – Соломенці; для цього використано залізничну лінію Глинна Наварія – Пустомити – Миколаїв – Стрий – Самбір – Рудки. Після цих невеликих перемог у рядах української армії піднявся бойовий дух, тим більше, що з УНР було отримано обіцянку вислати нові партії зброї і боєприпасів [36, оп.1, спр.31, арк.29].

У цей час, на жаль, не вдався січневий похід бойових груп Гана – Мукачево – Ужгород, Ясіня – Сигіт із завданням заволодіти важливими транспортними комунікаціями і встановити українську владу. Саме тоді Всекарпатський конгрес (420 делегатів) у Хусті схвалив дії уряду ЗУНР і висловився за об'єднання з соборною Україною. Однак реалізувати хустські соборні ухвали тоді не вдалося. Міжнародна ізоляція ЗУНР примусила Раду Держсекретарів і НКГА погодитися на певні політичні компроміси і територіальні втрати, внаслідок чого українське Закарпаття опинилося за межами реального впливу ЗУНР [245, с.245-255]. Тож погляди командування знову скеровувалися до недавньої столиці ЗУНР.

Після двох місяців війни НКГА розробила оперативно-тактичну операцію для другого наступу на Львів, що мав розпочатися 11 січня 1919 р. Однак польська сторона підготувала нові оборонні редуги довкола міста. Група „Буг” того ж генерала Ромера, що була сформована в Раві-Руській, в ніч на 11 листопада прорвала українську оборону і поновила львівський гарнізон [189, т.3, с.492]. У відповідь українські п'ять бригад 11 січня розпочали контратаку у напрямі південних і південно-західних околиць Львова – Богданівки, Сигнівки, Кульпаркова, Лапаївки, Котельників, Сихова. Зокрема, коломийські курені наступали під Персенківкою, станіславські – під Пасіками Міськими. Наступного дня бої розгорілися ще більшою силою. Противник перейшов у наступ по всьому підльвівському фронту. Польські війська за планом генерала Т.Розвадовського продовжували наступати у напрямку: праве крило (група Зелінського) з Городка на Любін Великий; група Сікорського із Мшани на Оброшино – по флангам ударних сил галичан. Зав'язалася запекла боротьба. А вже під Оброшином українські війська призупинили наступ легіонерів В.Сікорського, однак не змогли втримати групу Зелінського (3 тис. осіб), яка прорвала оборону галичан і під вечір зайняла Черляни, Керницю, Угерці і підійшла до Любена Великого. 13 січня група Зелінського після запеклого бою увірвалася в це місто. Упродовж наступних двох днів запеклі бої на підльвівському фронті не припинялися. Однак завдання, які ставилися НКГА, належного успіху не принесли: українці так і не звільнили столицю Галичини, а поляки не змогли відкинути від міста лінію фронту [113, ч.3, с.7-8].

Учасники війни та історики Б.Гнатевич і О.Думін (А.Крезуб) згодом зауважили: Львів було неможливо зайняти, бо поляки навіть і в меншості могли з успіхом боронитися під захистом мурованих будівель міста. Однак зайняти Львів можна було лише стратегічним маневром, що перерізав би зв'язок в столиці із заходом, тобто Перемишлем і Краковом. Як відомо до цієї офензиви Начальну Команду ГА спонукали й вимоги Директорії УНР, яка прагнула повноцінної участі в паризькій конференції [189, т.3 с.494; 225, с.158].

Відтак після закінчення другого наступу лінія оборони підльвівського фронту українських військ протягнулась через Брюховичі – Лису Гору – Малехів – Ляшки Муровані – Солонку – Лисиничі – Чортову Скалу – Пасіки – Сихів – Козельники – Сокільники на Басівку. Цей напрямок підльвівської оборони утримував Осадний корпус полковника Мирона Тарнавського. Перший корпус О.Микитки утримував північну лінію оборони: села Рясна-Руська – Козичі – Домажир – Каротинів [360, с.188]. За свідченням польського історика В.Гуперта 19 січня українське військо нараховувало в бойовому стані 43550 стрільців. На півдні Львова було майже 10000 гвинтівок, а у напрямку перемишельської залізниці наступало 7500, а з півночі – 2000 українських вояків. Він також зауважував, що „порівнюючи з польськими військами, українське військо переважало польське в особовому складі на 11500 чоловік” [360, с.164]. Отож НКГА мала певні шанси організувати більш успішний штурм недавньої столиці ЗУНР.

Витримавши перші недостатньо організовані наступи українців, супротивник розпочав розробку планів остаточного розгрому ГА. Вже на воєнній нараді у Варшаві 27 січня 1919 р. генерал Розвадовський заперечував будь-яке підписання миру з українською стороною. 28 січня він вимагав від генерального штабу отримання 5 млн. штук амуніції, 5000 нових гвинтівок, 15000 протигазів і поповнення у людях. На цей час українська сторона почала концентрувати силу вздовж залізничного шляху між Городком і Судовою Вишнею [360, с.165]. Наприкінці січня 1919 р. польське військове керівництво дізналося плани українського командування про підірвати це залізничне полотно. Очевидно ця конфіденційна інформація поступила від польської розвідки, яка свої обов'язки виконувала загалом професійно [360, с.179; 343, ч.1, с.73].

Отже, другий наступ ГА на Львів розпочався на початку січня 1919 р., але знову безуспішно. Він продемонстрував недостатню підготовку війська для проведення масштабної наступальної операції, а також засвідчив недосконалість керування бойовими діями армії вищим командним складом. Це було на нашу думку зумовлено тим, що частини УГА ще не були готовими до ведення

наступальних операцій, бо продовжувався процес комплектації та трансформації окремих військових підрозділів у штатні одиниці; наступ проведено на вимогу політичних лідерів, що прагнули якнайшвидше добитися порозуміння з країнами Антанти, які рахувалися із сильним партнером; для здобуття Львова необхідно було провести широкий, стратегічний маневр і перерізати залізницю Перемишль – Львів, щоб позбавити легіонерів можливого постачання з центральної Польщі, але на цей напрямок кинули замало сил [189, т.3, с.492-494] .

Після другої невдалої спроби захопити місто Начальна команда ГА ухвалила рішення у найближчий час не проводити операцій. Тому до середини лютого 1919р. на фронті був відносний спокій. Паузу використали для продовження реорганізації армії в корпуси і бригади.

Після завершення реорганізації у другій половині лютого 1919 р. Начальна команда заініціювала третій наступ на Львів, після чого планувалося пересунути фронт до берегів Сяну. Невдача другого наступу на Львів змусила Начальну Команду розробити так звану Вовчухівську офензиву. План цієї операції передбачав три етапи:

Перший етап – Третій корпус полковника Г.Коссака мав захопити залізничну колію Перемишль – Львів.

Другий етап – Другий корпус полковника М.Тарнавського потужним наступом мав увірватися у Львів.

Третій етап – підрозділи Галицької Армії повинні вийти на лінію оборони ріки Сяну [36, оп.1, спр.31, арк.93-97; 87, т.2, с.270-286].

Відтак нова операція розпочалася 16 лютого на відтинку передових польських частин по лінії Судова Вишня – Городок у напрямку Львова. Наступного дня, 17 лютого, силами куреня групи „Рудки” вибито поляків з Довгомостиськ, а діями артилерії під Братковичами знищено залізничне полотно. 19 лютого армійські групи „Щирець”, „Рудки”, а також Яворівська група перейшли в наступ на Бондарівку, Малий Любінь, Дубову Долину і Вовчухи, відтак захопили Любінь Малий та Дубову Долину. Сотні Львівської бригади А.Бізанца та перший корпус ГА, завдячуючи 1-й бригаді УСС, успішно

просунулася у напрямку сіл Долиняни біля Городка, де було перерізано стратегічну залізничну колію Перемишль – Львів [86, ч.12, с.4-9].

Тоді ж силами Другого корпусу було захоплено Збоїська і Макіївку, які були розташовані неподалік від Львова. Таким чином, перша частина оперативного плану, яка передбачала оточення столиці ЗУНР, було практично виконана. Львівський гарнізон і польське населення міста охопила паніка. На підмогу місту Бельвадер скерував добре вишколену групу генерала В.Івашкевича. А вже 19 лютого поляки, отямившись, могутньою контратакою відбили Вувчухи. 24 лютого фронт знову стабілізувався.

Саме тоді на фронті з'явилася місія з Антанти, про що польські парламентарі повідомили українців, запросивши їхню делегацію на нараду до Львова. Це викликало незадоволення в рядах української армії. Всі говорили про те, що це тільки був привід на деякий час скласти зброю і дати можливість полякам підтягнути бойові сили. І коли українські делегати (М.Тарнавський і отець Ф.Бонн) поїхали до Львова, поляки здійснили напад на відрізок 2-ї бригади. [36, оп.1, спр.31 арк.111]. В той же час від головного командування надійшли передчасні відомості про успіхи переговорів. Відтак 24 лютого було оголошено про складення зброї, яке контролювали офіцери Антанти. Обидві сторони повинні були залишитись на своїх позиціях.

Незважаючи на це, ще траплялися обстріли супротивника, зокрема, під Малеховом українці просунулись до польської лінії. На жаль, у цей час Дієва армія УНР відступала під тиском більшовиків і поляків на Волині, отож її воєнні запаси було перекинуто на Тернопільщину. Частина зброї складовано у Красному і Задвір'ї, звідки її відправляли на фронт під Судову Вишню. Наступу українців безпосередньо сприяв новий вибух польсько-чеського конфлікту за прикордонні терени.

У лютому 1919 р. Антанта надіслала місію генерала Бартелемі для вивчення військово – політичної ситуації в Галичині, щоб по – можливості загасити збройний конфлікт між ЗУНР і Польщею. На запрошення місії 27 лютого в Ходорів прибув навіть Головний Отаман Армії соборної УНР. Напередодні він

побував у Тернополі та Станіславові, де провів переговори з Є.Петрушевичем і галицькими урядовцями [74, оп.1, д.90, л.105-111].

Генерал Бартелемі докладав усіх зусиль, щоб домогтися припинення війни, закликаючи українців йти на компроміси. Як досвідчений військовик він добре усвідомлював, що ситуація на фронті для поляків майже критична. Але провід ЗУНР погоджувався лише на демаркаційну лінію по Сяну з поверненням столиці. Поляки наполягали на тому, що граничною лінією мала стати річка Дністер, але Борислав і Дрогобич відходили до ЗУНР [74, оп.1, д.82, л.87].

Врешті-решт розлючений генерал Бартелемі 28 лютого вручив у Львові обидвом делегатам проект нового перемир'я. Його суть зводилася до припинення бойових дій, відступу українців за демаркаційну лінію. Щоправда, поляків зобов'язали половину видобутої прикарпатської нафти продавати ЗУНР [230, с.267-268]. Українська делегація відхилила пропозиції місії, за якою до Польщі мали відійти нафтовий басейн разом з Дрогобичем, Бориславом, а також Самбір і терен на захід від Кам'янки – Струмилової і Сокаля [52, арк.429; 60, оп.2,спр.1449, арк..7-10; 346, с.127].

Безкомпромісність галичан викликала певне невдоволення С.Петлюри, який все більше переконувався у необхідності заключення польсько-українського антибільшовицького союзу. Після зриву переговорів Головний отаман відвідав фронт четвертої бригади, де його привітали з великими почестями. С.Шухевич згадує, „З небагаточисельних його слів я зрозумів, що він вважає зрив переговорів катастрофою. Він пропонував зовсім інше, але його ніхто не слухав. Якщо б Галицьку армію було перекинуто на Східну Україну, знищено більшовиків і встановлено там уряд, тоді після Києва дійшла би черга і до Львова, змогли би зайняти Східну Галичину. Пакти з поляками нас не зв'язують, у нас для цього є історичні підстави” [46, арк.114].

10 березня місія Бартелемі виїхала до Парижа, рекомендувавши Верховній Раді негайно вислати на допомогу полякам армію Галлера. Заходами антантівської місії з Італії та Франції на фронт було привезено великі партії набоїв, карабінів і багнетів, скорострільів, автомобілів [52, арк.385; 74,оп.1, д.90,

л.150-157]. Вже 11 березня українське військо досягло таких успіхів, що польське військове керівництво було на грані здачі Львова. С.Шухевич згадував, що „починаючи з Пасхи українська артилерія вдень і вночі обстрілювала місто, це не приносило ніякої користі, вона лише марнувала боєприпаси, яких потім бракувало. Але один із таких пострілів, скерований зі Скнилова офіцером артилерії Воєвідкою (5 березня), влучив у вагони з боєприпасами і викликав потужний вибух. Цей випадок і викликаний ним хаос Головне командування українських військ не використало, щоб ввести війська у Львів. Командирам бригад було заборонено атакувати місто”. С.Шухевич також зауважив „Значно пізніше майор польського генерального штабу Козеброцький говорив Шухевичу: „Чому ж ви не брали Львів в день вибуху. Ви мали дві можливості заволодіти містом без пострілів. Вистачило б однієї піхотної роти. Один раз під час вибуху, коли вражений екіпаж залишив свої позиції, вважаючи, що їх зайняв противник, а другий раз під час вашого наступу біля Вовчух. Тоді всі війська, що знаходились у Львові, вийшли під Городок, а біля Львова залишили лише невелику кількість поліції. Нас взагалі дивувала тактика вашого командування, ведення війни проти нас, і що генерал Павленко і весь його штаб має за це отримати від нас найвищу нагороду” [36, арк.14]. У зв’язку з цим полковник С.Сопотницький слушно зауважив: „Маючи кількісну перевагу і деякі територіальні завоювання українці не змогли цим вміло скористатися” [381, с.89].

У цій виграшній ситуації Головному командуванню галицьких військ необхідно було підтримати пропозицію полковника А.Кравса повернути головні сили на Судову Вишню, давши головний бій польському війську. Але цей план не був підтриманий командиром Третього корпусу полковником Г.Коссаком, що і призвело до остаточного припинення Вовчухівської операції. Поляки оцінивши важливість ситуації, 12 березня надіслали на критичну ділянку фронту добре вишколену групу (8 тис. гвинтівок) на чолі з генералом Івашкевичем; головна ж допомога була отримана 17 березня з Познані – три батальйони (пять куренів піхоти, чотири гарматних батареї) під командуванням полковника Д.Конаржевського. Відтак на західному відтинку фронту утворився небезпечний

пролом. 17 березня полковник Г.Коссак з дозволу НКГА нарешті припинив безплідні атаки Городка і почав перекидати бригади УСС під Судову Вишню – ламати ворожий пролом. Але було вже пізно. Польське командування щодня нарощувало удари [74, оп.1, д.90, л.174].

18 березня генерал В.Івашкевич переніс свою ставку до Судової Вишні, ближче до боїв. Удосвіта того дня (напередодні уродин Ю.Пілсудського) розпочалася друга фаза польської наступальної операції.

Група генерала Александровича остаточно зламала українські позиції в Вовчухах, Родатичах і Братковичах, захопила чотири гармати і багато полонених. Поляки дійшли до Городка, де об'єдналися з групою полковника В.Сікорського. 20 березня польські війська вибили супротивника із Добростанів і Волі Добростанської [355, с.121-127]. На цих рубежах Галицький фронт тримався до середини травня 1919 р.

Виснажені місячними боями українські війська змушені були відступити. Поразку зумовили, на нашу думку, корпуси, що не брали активної участі в атаках і не виконали наказу полковника В.Курмановича, про надання допомоги авангарду, вважаючи, що це ослабить їх власні позиції. У провалі Вовчухівської операції (17 лютого – 19 березня) насамперед винна НКГА. Цей наступ був найбільштривалим в історії війни і, на жаль, призвів до падіння морального духу стрілецтва, яке змушене було припинити наступальні бойові дії на Львів. Проведення поляками низки вдалих бойових операцій призвело до втрати Яворова (24 березня), Янова (26 березня) та ще декількох великих населених пунктів. На жаль, українські урядовці і військовики воєнну ситуацію на фронті все ще оцінювали обнадійливо, беззастережно покладалися на Антанту, на новий курс польсько-українських переговорів у Хирові, а отже, не вважали за доцільне повністю зосередитися на зміцненні Збройних сил та приготуванні до нових битв. Позатим Ю.Пілсудський не впав у ейфорію з нагоди успішних наслідків операції. Він пропонував командуванню до підходу поповнень, якщо це буде можливо, здійснити невеликі акції і зайняти залізничну колію Львів – Янів – Яворів і відкинути українців від північно-західних околиць Львова. І хоча ініціатива

загалом перейшла до поляків, вони здійснювали лише локальні операції. Такої виваженості НКГА, на жаль, бракувало[43, арк.93-104] .

І хоча Галицька Армія мала все: і хоробрість, і сили, і відвагу для ідеї визволення України, однак вона була малочисельною в порівнянні з Польською армією, яку утримувала вся нація. Водночас ГА не була забезпечена з технічного боку так, аби могла довго вести позиційну війну з армією, яку підтримувала Антанта.

ЗУНР, як, зрештою, і УНР потрібна була загальнонаціональна підтримка. Несприятливою виявилася й зовнішньополітична ситуація, коли українцям довелося боротися кількома фронтами проти агресорів [52, арк.429].

В середовищі Національної Ради та уряду були й інші орієнтації: на німців, чехів чи угорців, але ці орієнтації виходили так само з регіональних інтересів. Втім, Велика Україна згадувалася на засіданнях Національної Ради в Станиславові, але лише як джерело неодноразового постачання хлібом, сукном, цукром та ін. Як ми вже згадували, парламентарій І.Макух недвозначно там заявляв, що як управимося тут, лише тоді розпочнемо будувати Велику Україну [52, арк.432-434]. Аналогічно думали й інші політики. Прохолодними були й особисті стосунки Є.Петрушевича і С.Петлюри.

Польський історик М.Клімецький (Інститут військової історії Національної академії оборони Польщі) вважає, що відкинута від Львова Галицька армія остаточно програла піврічну битву за повернення столиці ЗУНР. Внаслідок березнево-квітневих операцій поляки відкинули українське військо з обладнаних рубежів оборони і створили зручний плацдарм для генерального наступу [245, с.350,351; 363, с.193-1197].

У той час західні європейські держави остаточно зробили мілітарну ставку на моноетнічну Польщу як бар'єр проти наступу більшовизму. За сприяння Антанти 25 березня Варшаві вдалося укласти угоду з Австрією і Чехословаччиною про транзит транспортів з людьми і озброєнням з Франції та Італії. У цій трагічній ситуації провід ЗОУНР знову погодився на припинення бойових дій і на

переговори за участю Найвищої Ради. Тимчасом полки готували потужний наступ на всьому п'ятсоткілометровому фронті [52, арк.435].

Власне у середині травня з мовчазної згоди Паризької мирної конференції на Галицький і Холмсько-Волинський фронт була передислокована з Франції армія генерала Галлера, до якої ввійшли військовополонені з таборів Італії та Великобританії, поляки-добровольці із США, всього – понад 90 тис. осіб. Її командний склад – від командирів батальйонів і вище, за винятком командарма, – був укомплектований досвідченими французькими офіцерами [28, оп.1, спр.75, арк.1-2].

На північному крилі п'ятсоткілометрового фронту було зосереджено корпус французького генерала Домініка Одри (27 тис. вояків) та підрозділи Волинського фронту генерала А.Карніцького, групи полковника Г.Мінкевича в районі Белз – Угнів – Магерів – Крехів, генерала Б.Баб'янського на Волині та 5-й полк уланів [73, оп.1, д.17, л.87]. Командування південної групи „Схід” генерала Івашкевича мало у своєму складі: 3-ю дивізію легіоністів генерала З.Зелінського (5454 гвинтівок і 102 шаблі в районі Хирова); 4-ту дивізію піхоти генерала Ф.Александровича (4705 багнетів і 98 шабель в районі Судова Вишня – Городок) групу полковника В.Сікорського (4424 гвинтівки і 122 шаблі в районі Любінь Великий – Глинна Наварія); Великопольську групу генерала Д.Конаржевського (2062 вояків і 5-й гарматний полк в районі Нагоряни – Зубра); групу генерала В.Єджеєвського (6953 багнети, 40 шабель, панцерні потяги „Одсеч”, „Піоне”, „Сміливий” на околицях Львова); групу генерала Кралічка (1561 багнетів в районі Брюхович – Майдана [73, оп.1, д.96, л.97; д.17, л.96; 360, с.71]. Бойові дії поляків підтримувало 9 авіаційних ескадрилій, які базувалися у Перемишлі (три), Львові (три), Любліні (одна) і Володимирі-Волинському (дві) [371, т.3, с.139-158]. Більшість українських літаків потребували ремонту і тому здійснювали авіапольоти дуже рідко (головно у розвідувальних цілях).

Начальник штабу Галицької армії генерал В.Курманович згадував: „що НКГА було відомо про зосередження великих сил польського війська і її керівництво передбачало травневий наступ супротивника. Враховуючи реальне

співвідношення сил і стан армії, воно допускало можливість відступу” [236, ч.5, с.3-6]. В.Курманович розробив новий оперативно-тактичний план ведення бойових дій. На нараді за участю членів уряду ЗУНР 27 квітня він запропонував зосередити головні сили, а в разі наступу супротивника – всю Галицьку армію на південному карпатському крилі фронту за Дністром і, як він зазначав, „офензивними чи оборонними способами продовжувати оборону рідної землі до останнього” [236, ч.6-7, с.4-5]. Генерал В.Курманович переконував усіх, що район за Дністром і в Карпатах дуже вигідний „для ведення затяжної упертої оборони силами найбоєздатнішої групи генерала Д.Конаржевського – 4248 вояків, 76 скорострілів і 14 гармат” [73, оп.1, д.17, л.97; 242, с.170-205].

Першого могутнього удару по корпусу В.Курмановича галлерівці завдали 14 травня на північному відтинку Галицького фронту і Волинської групи Армії УНР, боєздатність якої була підірвана 29 квітня антидержавним заколотом амбітного командира групи В.Оскілка. Протягом дводенного наступу супротивнику вдалося зайняти Волинь і створити загрозу тилам Галицької армії, а невдовзі захопити Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, що завдало великого удару по економіці та міжнародному престижу ЗУНР. Перший корпус ГА відійшов за річку Буг і далі в напрямку Буськ – Броди. Несподіваний успіх спритно використала більшовицька Росія, її 12-а армія розгорнула наступ на Кам’янець – Рівне. Відтак залишки Армії УНР повністю відступили на Тернопільщину. Не забуваймо, що на півдні України з’явилася білогвардійська армія А.Денікіна [366, с.197].

Головного удару польські частини завдали галичанам на ділянці 8-ї Самбірської бригади А.Кравса (район сіл Никловичі – Путятичі – Добряни – Долиняни – Угерці Незабитовські – Мальованка), де мужньо оборонялися курені А.Ліськевича, О.Станіміра, А.Тарнавського, В.Лукіяновича і М.Ліщинського. Найпотужніші бої розгорілися на відтинку Добряни – Угерці Незабитовські [163, с.68-70].

У цей трагічний час усі військові формування ГА остаточно звели до трьох корпусів. До корпусу входило чотири бригади, кожна з яких складалася з 3-5 піхотних куренів, полку артилерії, кінної сотні, сотні зв’язку, технічної сотні і

допоміжних формацій. На жаль, організаційні новації уже не могли врятувати армію від відступу.

24 травня у війсню проти ЗУНР вступила союзна Варшаві Румунія, захопивши 8-ю піхотною дивізією територію Покуття, зокрема Коломию і Снятин. Скерування „блакитної армії” проти українців і послаблення протибільшовицького фронту викликало невдоволення президента США Вудро Вільсона та англійського прем'єра Ллойд-Джорджа. Тому Ю.Пілсудському треба було якнайшвидше поставити Антанту перед фактом окупації Східної Галичини і Західної Волині для з'єднання з Румунією та утворення суцільного бар'єру проти більшовицького наступу на захід. І це йому вдалося, незважаючи на новий спалах збройного конфлікту з Чехословаччиною. Польська армія під Львовом у той час нараховувала 18 тисяч солдат, 358 кулеметів, 108 гармат і мала велику перевагу над українцями, до того ж армія українців знаходилася у дуже пригніченому стані, що підіймало бойовий дух легіоністів і місцевих „орлят” [366 с.218].

На початку літа 1919 р. відступ українських військ припинився. У цей час НКГА проводить Чортківську офензиву (8 – 28 червня), що стала відчайдушною спробою визволити окуповані землі й врятувати незалежність ЗУНР. Її початок проходив у вкрай поганих обставинах (у ході травневого відступу ГА зазнала великих втрат (близько 10 – 12 тис. бійців). Внаслідок міжнародної ізоляції у травні – червні повністю припинилось надходження зброї та боєприпасів з Австрії та Чехословаччини. Вступивши у загальну боротьбу з більшовицькою Росією, УНР теж не могла реально допомогти ЗОУНР, бо сама опинилася в критичній ситуації [73, оп.17, д.524, л.5-9]. Позатим польська армія була набагато краще озброєна новими зразками французької, англійської, німецької та американської зброї та бойової техніки. Галичани здебільшого задовольнялися малоефективною австрійською і в кращому випадку російською зброєю. Супротивнику сприяла наявність розвинутих комунікацій, яка дозволяла маневрувати панцерними потягами, автобронетехнікою, кіннотою. Отже, навіть за найсприятливіших умов сподіватися на успіх червневої операції було б надто оптимістично [73, оп.17, д.524, л.14].

До того ж 9 червня в політичному проводі української держави відбулися зміни. Українська Національна Рада передала всю законодавчу і виконавчу владу Євгену Петрушевичу, як уповноваженому Диктатору ЗОУНР. 15 червня 1919 р. він проводить кадрові заміни в НКГА: М.Омеляновича-Павленка усуває з посади головнокомандувача і згідно з наказом (Ч.21, п.3072; п.1) від 21 червня 1919 р. призначає на його місце генерал – поручника Олександра Грекова, колишнього військового міністра Директорії УНР, та іменує його Начальним Вождем Галицької Армії. Власне йому доручено продовжити Чортківську офензиву. Начальником штабу армії призначено полковника Карла Штіпшиц-Тернову [56, арк.229]. На місці Державного Секретаріату військових справ постала Військова Канцелярія Диктатора на чолі з підполковником Карлом Долежалем [226, с.144]. Організаційно реформується й ціла армія.

НКГА було поділено на Оперативний штаб, Головний відділ фронту і Етапну команду. Зі скасуванням ДСВС, НКГА підлягали всі запасні, вишкільні частини й обозні валки. Було визначено загальну штатну організаційну структуру наступних армійських структур:

1. Начальна Команда Галицької Армії з Командою Етапу Армії.
2. Команда запілля.
3. Штаб корпусу.
4. Штаб бригади .
5. Курінь піхоти в складі бригади.
6. Окрема кінна сотня.
7. Легка і гаубична батарея.
8. Запасний саперський курінь.
9. Саперська сотня.
10. Телефонічний курінь.
11. Самохідний курінь.
12. Залізничні війська й залізнична військова організація.
13. Обозна валка.
14. Польова сторожа.

15. Запільні установи й заклади. (Див. додаток Л).

Наказ генерала Грекова військам, (Ч. 14), від 16 червня 1919 р., узаконив стан фронтових армії:

Перший корпус нараховував 298 старшин, із них в строю – 190, (63,8%), 10.000 стрільців, у строю – 6500, (65,0%);

Другий корпус в складі з 236 старшин, в строю – 198, (83,9%), 7000 стрільців, у строю – 5500, (78,5%);

Третій корпус включав 295 старшин, в строю – 234, (79,3%), 8000 стрільців, у строю – 6500, (81,2%).

Разом на фронті налічувалось 829 старшин, в строю – 622, (75,0%), 25000 стрільців, в строю – 18500, (74,0%).

Загальна кількість фронтового формування: 25829 старшин і стрільців, в строю – 19122, це – 74.1% [331, с.273].

Звичайно, умовах Чортківської офензиви цю реорганізацію було нелегко втілити в життя і тому в наказі по війську (Ч.51) від 23 червня 1919 р. Начальний Вождь ГА попереджує підлеглих про те, що „не вжито заходів для переходу на затвержені штати”, що „занадто численні штаби та різні невишколені відділи треба негайно перевести на штатний стан” [56, арк.231].

У наказі Ч.71 від 26 червня 1919 р. генерал Греков стверджував: „велике число опосібних до фронтової служби булавних десятників і старших десятників є зайнятих при обозах, командах запілля, командах етапу, канцеляріях тощо. Много із тих підстаршин сповнювало дуже добру службу командантів чет в австро-угорській армії. Пекучий брак проводу на фронті накладає на кожного свідомого підстаршину обов'язок, а на фронті служити добрим прикладом”. У зв'язку з тим, командарм наказав: „опосібних булавних десятників перевести з небоевих до боевих формацій”:

а) „Підстаршин: старшого стрільця, стрільця, вістуна, десятника, старшого десятника іменує Командант самостійного куріння на внесення коменданта відділу (сотні);

б) Булавного десятника: (давніший булавний, старший десятник та підхорунжий) іменує командант бригади на внесення командантів частин (курія, артилерійської групи).

Всіх підстаршин, приділених при Штабах бригад, корпусів та Начальної Команди, іменує командант на внесення референтів:

а) старшин: хорунжого іменує Начальна Команда і команданти корпусів у всіх частинах і командах, які їм підчинені, в запілля – Команди запілля;

б) старшини від четара вгору іменує Рада Державних Секретарів на внесення ДСВС, зараз Диктатор на внесення Начального Вождя Галицької Армії;

в) слова офіцер, підофіцер, козак, мужва, як неустановлені ніякими наказами, є заборонені;

г) для відрізнення нашого війська від польського наказується наложити на шапки білопаски (можуть бути з паперу);

д) примусовий підбір до війська неукраїнської народності до дальшого зарядження забороняється [56, арк.237].

В доповненні до наказу Ч.26, п.3 було визначено:

а) хорунжими можуть бути іменовані підхорунжі і підстаршини від старшого десятника включно вгору, які відповідають нижченаведеним вимогам. Для іменування має бути визначене, що кандидат:

1) закінчив середню школу, рівнорядну середній школі з добрим успіхом.

2) служив 6 місяців у війську на фронті.

3) заява Збору Старшин, що відповідає гідності старшин. Кількість старшин має бути 12 учасників Команди, до якої кандидат належить, ухвала має перейти найменше 3/4 голосів.

б) призначення підстаршин (старшого десятника, булавного десятника і рівнорядних) хорунжими вимагається:

1) закінчення найменше 3-х класів середньої загальної, рівнорядної з добрим успіхом.

2) найменше трілітньої військової служби на фронті.

3) заява збору, як вище було сказано.

4) за надзвичайно хоробре поведення старшин та підстаршин перед ворогом вистачає подати імена і назву” [56, арк.239].

Вказані погляди дещо внормовували різні бойові і небойові формації. У війську бракувало і форми, і самих відзнак, які іноді робили навіть з паперу.

Генерал Греков в наказі (Ч.2, оп.3054) від 10 червня 1919 р., ствердив: „Хай всім буде відомо, що муніцію можемо лишень одержати від противника” [44, арк.39]. Як бачимо, генерал Греков, назагал не відходив від концепцій та тактико-організаційних схем полковника Є.Мишковського.

Основним вищим тактичним з’єднанням Галицької Армії мала бути мішана бригада в складі чотирьох піхотних куренів, кінної сотні, артилерійського полку, саперної сотні, телефонічної сотні та допоміжних і запільних частин й установ. Низка наказів передбачала утворення нових корпусів і бригад. Згідно з наказом від 22 червня 1919 р. (Ч.45, оп.3135.) запільні команди приступили до формування нових четвертого і п’ятого Галицьких корпусів [44, арк.72]. (Див. додаток М).

Однак нові корпуси так і не вдалося створити за браком зброї та амуніції. Після переходу за Збруч вони були реорганізовані і прикомандировані до перших трьох корпусів.

З новостворених бригад у фронтових діях брали участь лише деякі бригади (12, 13, 15, 18, 21). 12-та бригада відзначилася в бою під Бережанами. 21-ша була на фронті під Заліщиками. 18-та бригада перебувала у Збаражі як резерв армії. 13-та бригада була на фронті під Монастириськами. 15-та бригада воювала під Галичем. 16-та бригада охороняла переправи на р. Дністрі, а 17-та – на Збручі [44, арк.71]. Про 19-ту й 20-ту бригади накази не виявлено.

Таким чином, генерал Греков планував розбудову армії до п’яти корпусів, кожний по чотири бригади чотирьохкурінного складу.

Отож, на початку червня під командуванням О.Грекова розпочато і вдало проведено Чортківський наступ, внаслідок якого значну частину Галичини звільнено від польських загарбників. З заняттям Ягольниці, Чорткова, Нижнева, Бучача, Теробовлі, Тернополя бойовий дух в армії був піднесений до нечуваних розмірів. Українським військам вдалося потіснити польську армію на лінію

Дністер – Гнила Липа – Перемишляни – Підкамінь [309, с.84]. При цьому відзначилися третя й четверта бригади, а також перша бригада Українських Січових Стрільців. Чортків було взято уже 8 червня. Однак у найближчі дні поляки підтягнули сюди шість дивізій генерала Галлера і по всьому фронту розгорнули наступ. 28 червня вони прорвали фронт. Здобуття Чорткова дещо підняло бойовий дух армії, але це не змогло замінити нестачу зброї, боєприпасів та облаштування, тому через три тижні армія отримала наказ готуватися до переходу за Збруч [73, оп.9, д.17, л.112].

На початку липня Галицька армія була знову затиснена між Стрипою і Збручем. С.Петрушевич знову проводить заміну керівного складу війська [53, арк.7]. 10 липня 1919 р. командувач Г.Коссака наказав: „Частини Галицької Армії мають перейти за Збруч на землю Великої України. Супроти того наказую старшинам і жовнірам всіх переходячих частин строго уважати на те щоб:

1. Переходити на всю територію в найбільшим порядку.
2. Забороняю якнайстрогіше вживати всяких горячих напівків.
3. Забороняю безсумнівно всякі безплатні реквізиції.
4. Всякі, хоч би найменші, крадіжки і насильства з боку військових будуть якнайсуворіше покарані, навіть карою смерті” [38, арк.6].

16 – 17 липня частини УГА форсували Збруч і опинилися на території УНР (Нова Ушиця – Проскурів). Керівництво ЗОУНР перебравлося до Кам’янця – Подільського – Ставки Головного отамана [74, оп.19, д.154, л.30-41].

Особливу увагу приділялось організованості у проведенні цієї акції. Згідно з наказом корпуси зосередилися в районі:

Перший – в районі Ляцкоруня, напрям на Балин;

Другий – в районі Оринина, напрям на Шатаву;

Третій – в околицях Фридрихівки – Ходорівців, напрям на Янчиці.

Таким чином, відбулось об’єднання двох українських армій [44, арк.155]. А вже 22 липня Коломийська і Львівська бригади заступили шлях більшовицьким частинам до тимчасової столиці ЗУНР. Відтак плани радянського командування знешкодити українські збройні сили в районі Кам’янця було зірвано. В результаті

липневих боїв, у яких взяв участь Другий корпус УГА, вдалося створити вигідний плацдарм для наступу на Київ. Тим більше, що Головний Отаман не один місяць намагався втягнути Польщу у війну проти радянської Росії. У серпні Є.Петрушевич теж фактично погодився на створення польсько-українського мілітарного антибільшовицького союзу. Спільний серпневий похід польських і українських армій на Київ засвідчив кінець збройного протистояння між поляками і українцями [271, с.31].

Отож головні причини поразки визвольної боротьби на західно-українських землях потягли за собою й недоліки в організації дій командуванням УГА. Вони, на думку дисертанта полягають у наступному:

- відчувався брак досвідчених офіцерських кадрів, до того ж переважна кількість офіцерів були не кадровими військовими, а офіцерами запасу, резервістами з цивільного населення;

- не вистачало озброєння, набоїв, військового спорядження, обмундирування, взуття, медикаментів, харчів;

- НКГА не вдалося ефективно організувати фронт, допускалось самовільне розміщення частин;

- командування, виконуючи накази уряду, помилково вибрало напрям головного удару на столицю ЗУНР, яку тричі безуспішно штурмувала УГА, в той час, коли вирішального успіху можна було досягти в напрямі Перемишль – Рава Руська – Ярослав, що примусило б супротивника здати Львів без бою.

Причиною тієї війни було намагання польських політичних сил розширити територіальні межі новоутвореної Другої Речі Посполитої за рахунок західноукраїнських земель і тим самим заперечити право українців на державне самовизначення і соборність. Акт Злуки УНР і ЗУНР 1919 р. мав важливе зовнішньополітичне і внутрішнє значення, але очікуваного результату не було досягнуто.

Отже, Галицькій армії довелося обстоювати суверенітет ЗУНР у боротьбі з добре організованими Збройними силами Польщі і тому, незважаючи на поразку, її дев'ятимісячна боротьба є морально-політичним подвигом українства.

РОЗДІЛ IV

ПОШУК ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ СОЮЗНИКІВ

4.1. Причини та наслідки вимушеного об'єднання з Добровольчою армією уряду А. Денікіна (листопад – грудень 1919 р.)

Після переходу за Збруч у другій половині липня 1919 р. УГА та урядових структур, реально, тобто на власній території, перестала існувати ЗУНР. В українсько-польській війні, що тривала дев'ять місяців, загинуло близько 15 тис. українських і 10 тис. польських вояків [293. с.307]. Поразку ЗУНР, як зазначалося, зумовила низка факторів, насамперед міжнародних. Проти молоді держави одночасно вели боротьбу зовнішні вороги. З півночі – більшовицька Червона Росія, з заходу – Польща, яку підтримувала і надавала всіляку допомогу Антанта, на півдні проти України були вороже налаштовані Румунія, Угорщина, Чехословаччина, які теж інкорпорували Північну Буковину, Прикарпаття і Закарпаття. Галичани покладали велику надію на УНР, з допомогою якої прагнули перемогти більшовиків, а потім визволити західні землі. Отож серед галицького політикуму став популярний клич „Через Київ до Львова” [309, с.111]. Тимчасовим осідком проводу ЗУНР став на чотири місяці (від липня до листопада 1919 р.) Кам'янець-Подільський. На превеликий жаль тоді знову не було досягнуто єдності і одностайності в керівництві Української Народної Республіки щодо визначення зовнішньополітичних пріоритетів.

Отже, згідно з домовленістю між диктатором ЗОУНР Є.Петрушевичем і Головним Отаманом С.Петлюрою, Галицька армія йшла під контроль наддніпрянського уряду. Зрозуміло, що С.Петлюра з радістю зустрів вишколену, загартовану в боях УГА, покладаючи великі надії на галичан, з допомогою яких він прагнув виправити безнадійну ситуацію і повернути Київ [53, арк.23].

До речі, під час відступу в середовищі галицьких старшин проявилися нарікання на подальшу долю стрілецтва. Новопризначений командувач УГА генерал М.Тарнавський та його штаб вважали, що наразі немає необхідності втягуватись у війну проти більшовицької Росії; доцільніше відійти на південь, в район Одеси, і з числа полонених галичан, які мають повернутися з італійського

полону, організувати і доповнити галицькі бригади до 30 тис. чоловік, і цією силою звільнити Східну Галичину з-під ярма польської окупації [53, арк.12].

Натомість генерал В.Курманович пропонував галичанам відступити в Карпати і цим відкрити дорогу російській армії, залишивши їх наодинці з поляками. Однак аргументи Петлюри виявилися вагомими і УГА зіткнули з Добрармією Денікіна на Правобережжі. Чимало галицьких провідників були проти цього рішення Головного отамана, а генерал В.Курманович мотивував відмову тим, що „сили Денікіна тільки на одному нашому фронті в декілька разів перевищують сили наших обох армій”; Антанта виступила проти зіткнення українців із Денікіном, та наполягала на тому, щоб за будь-яку ціну порозумітися з ним [260, т.2, с.64]. Була і третя думка: отамани О.Букшований і Ф.Льонер вважали за необхідне об'єднати українські армії проти військ окупаційної Польщі [235, с.108-117].

Згідно з Актом злуки ЗУНР і УНР від 22 січня 1919 р. соборне воз'єднання надавало впевненості у спільній перемозі над Червоною армією, яка мала перевагу в кількості особового складу та озброєння. В той же час молодій українській державі та її армії не вистачало міжнародного визнання і підтримки Антанти. Зовнішньополітичне визнання й допомогу Антанти, на думку деяких наддніпрянських політиків, можна було отримати тільки за посередництва генерала А.Денікіна та Польщі. Власне це посередництво примушувало провід УНР до принципових зречень щодо ворогів українського народу. Натомість Антанта всіляко допомагала польським військовим формуванням, хоча ті не мали особливо інтересу вести боротьбу з більшовиками, а російські білі армії ще були недостатньо сильними.

Польські політики і дипломати не тільки знали, але й, на нашу думку, сприяли поляризації зовнішньополітичних векторів галичан і наддніпрянців. Отож будь-які домовленості з українцями вони вважали швидше тактичними наступами, але аж ніяк не стратегічними планами. Польський міністр закордонних справ Патець про український сепаритизм говорив наступне: „Україна це чисто австро-німецька думка. Якщо повстала би Україна, то вона явилася

такою пекучою небезпекою для нас, що ми ні на хвилину не вагалися би виступити проти неї і піддержати, евентуально, Росію проти України” [38, оп.1, спр.37, арк.16а; 260, т.2, с.63]. Отож польська дипломатія робила все, щоб пересварити, а значить роз’єднати галицький і наддніпрянський політикум.

З прибуттям на Наддніпрянщину, УГА нараховувала майже 45 тис. гвинтівок, 2700 шабель, разом з етапними і запільними частинами загальна кількість вояків складала близько 85 тисяч осіб. Генерал М.Капустянський стверджує, що УГА нараховувала 49795 тис. осіб, 19 тис. гвинтівок і шабель, 546 кулеметів, 158 гармат [182, т.2, с.131; 213, ч.3, с.135].

Галицька армія мала у своєму підпорядкуванні три корпуси, які склалися з дванадцяти піших і однієї кінної бригади. До організаційної структури корпусів входили:

Перший корпус: 5-та Сокальська, 6-та Равська, 9-та Белзька, 10-та Янівська бригади. Командир – генерал О.Микитка, місце постою – околиці с. Маньковець.

Другий корпус: 3-тя Бережанська, 4-та Золочівська, 7-ма Львівська бригади, які мали на озброєнні 20.000 гвинтівок, 200 шабель. Командир – генерал А.Вольф, начальник штабу – Ф.Льонер. Підрозділи були розташовані в районі Нової Ушиці.

Третій корпус: 2-га Коломийська, 8-ма Самбірська, 11-та Стрийська, 14-та Станіславська, 1-ша кінна бригади, на озброєнні – 10000 гвинтівок, 2000 шабель. Командир – генерал А.Кравс, начальник штабу – отаман В.Льобковіц. Зосереджений в районі Мурованих Курилівців [87, т.2, с.164-181].

Командування УГА призначалося за згодою Диктатора ЗОУНР Петрушевича. Армія політично підпорядковувалася Диктаторові ЗОУНР, а оперативно, через посередництво генерала В.Курмановича, – Штабу Головного Отамана. Втім, Є.Петрушевич інколи віддавав накази Галицькій армії, обминаючи Штаб ГО. Зрозуміло, якою була при цьому реакція наддніпрянського генералітету і особисто С.Петлюри. Власне перед наступом на Київ Є.Петрушевич у своєму листі до військового керівництва УНР наголошував: УГА надалі підпорядковується виключно керівництву ЗОУНР і будь-які накази і розпорядження, що стосуються УГА, необхідно заздалегідь з’ясовувати з

Диктатором ЗОУНР [56, арк.148-161]. Зрозуміло, що особисті амбіції тих чи інших провідників соборної УНР лише шкодили загальноукраїнській справі.

Згідно з директивою Головного Отамана С.Петлюри, яка була передана через Штаб Дієвої армії УНР Начальній команді ГА, 20 липня 1919 р. було призначено перший наступ об'єднаних українських армій. Для цього визначено частини і вихідні установки: Корпус УСС – район Городка, Перший галицький корпус – район Дунаївці, Другий корпус – район Нової Ушиці, Третій корпус – район Бару, Запорожці армії УНР – район Єлтушкова, група Тютюнника – район Копайгорода, група Удовиченка – район Могилів-Подільський, Ямпіль [38, оп.1, спр.37, арк.1-4]. Однак у визначений час вказані підрозділи виступити не змогли через втому як галицьких так і наддніпрянських частин.

Втім, наприкінці липня група полковника Арнольда Вольфа силами Другого корпусу УГА і корпусу УСС полковника Євгена Коновальця розпочала наступ – з боями зайняла Проскурів, Деражню, Староконстантинів. Головним завданням групи було утримання та рух військових залізничних транспортів.

В перші серпневі дні сорокатисячне формування, командувачем якого був генерал А.Кравс, розпочало потужний наступ на Київ. До його складу входили два галицькі корпуси та дві дивізії Дієвої армії УНР. А вже 7 серпня три галицьких бригади (5-та, 2-га, 8-ма) зайняли 9 серпня Жмеринку, а 6-та Браїлів, 9-та й Запорожці 12 серпня ввійшли до Вінниці, яка стала тимчасовим осідком Директорії УНР. Більшовики, які мали у своєму підпорядкуванні 20000 гвинтівок і ескадру бронепотягів, не сподівалися на такий потужний наступ українських військ. Розвиваючи київський наступ, українські частини займають 21 серпня Бердичів, Козятин, Фастів, Білу Церкву і впритул підходять до столиці [167, с.149-151; 85, кн.4, с.15].

Незважаючи на успіхи командування Штабу Головного Отамана було занепокоєне несподівано швидким просуванням в напрямку Києва, російської Добровольчої армії А.Денікіна. Втім, ситуація вимагала уникати бойових дій з денікінцями, щоб не нажити нового ворога. Позатим більшовицькі командири не

раз пропускали армію Денікіна, сподіваючись на криваву зустріч українців з білогвардійцями.

Наступ на Київ вела група генерала Бредова, до складу якої входили: один гвардійський корпус, дві піших дивізії, дві кінні дивізії; крім них на Правобережжі були ще два білогвардійських корпуси і три кінні дивізії [167, с.153].

У цій складній ситуації Штаб Головного Отамана не втрачав надії на порозуміння з денікінцями. За наказом С.Петлюри було навіть створено комісію з представників обох українських армій на чолі з генералом М.Омеляновичем-Павленком для ведення переговорів з армією Денікіна і встановлення демаркаційної лінії. Подейкувалося й про можливе укладення політичного і воєнного договору [38, оп.1, спр37, арк.2-3].

На всі вимоги, які ставила перед урядом армія, вона отримувала нічим не виправдані оптимістичні прожекти, які вводили оману стрілецтво і демобілізували сили супроти підступної білої армії. До того ж генерал А.Денікін використав лояльність Антанти і можливе надання нею допомоги у боротьбі з більшовицькою та українською арміями в поході на Київ – Москву.

Незважаючи на складні політичні та геостратегічні обставини українські об'єднані сили продовжували бойові операції з метою звільнення Києва. Вирішальний штурм столиці розпочався 29 серпня. Напередодні наступу вони займали наступні позиції: Перший галицький корпус: 5-та бригада – Плісецьке, 6-та бригада – Пашківка, 10-та бригада – Брусилів; Запорізький корпус, 6-та дивізія – Копачів, 7-ма дивізія Велика Бугаївка, 8-ма дивізія – Барахти; група Зеленого, яка мала у своєму підпорядкуванні 3000 гвинтівок, 12 гармат – Трипілля; група полковника Виметалія, 2-га і 8-ма бригади – Васильків. В районі Фастова в резерві залишалися 1-ша кінна бригада. На півночі головною частиною українських армій був 1-й кінний полк Першого галицького корпусу. Загалом у наступі було задіяно 40000 гвинтівок, 3000 шабель, 35 легких і 6 важких гарматних батарей [167, с.165]. 30 серпня продовжилися кровопролитні бої. І лише на світанку 31 серпня українські підрозділи, виконуючи розпорядження С.Петлюри, підійшли до

столиці. Учасник тих подій О.Доценко підтвердив мужність козацтва та особисто Головного Отамана: „Симон Петлюра ніколи не залишав військо, з’являвся на передових лініях, своєю присутністю піднімав дух у вояків і під його вигуком „Слава” козаки здобули київський двірець. Потім він на авто під’їхав аж до міста з північного заходу, де в цей час йшла боротьба і весь час придивлявся до бою” [204, т.2,кн.4, с.16]. Щоправда історик Н.Полонська-Василенко це фактично заперечує, зауваживши, що ”Симон Петлюра чомусь не був з Українською Армією, яка вступила до Києва, тому що 30 серпня в цей час, коли проходили бої, С.Петлюра був в дорозі до Кам’янця – Подільського” [288, т.2, с.121]. Втім більшість літописців це не підтверджують.

Зрозуміло, що український генералітет та політичний провід були занепокоєні швидким маршем Добровольчої армії, а також несподіваною пошестю серед козацтва – плямистим тифом. Масштаби епідемії вражали. За твердженнями сотника К.Купчанка, в період з 7 по 31 серпня 1919 р. лише три галицьких корпуси втратили майже 2 тис. вояків, кожного десятого. Кожна дивізія та бригада українських військ втрачала від епідемії до п’яти чоловік щоденно; з кінця серпня ця цифра доходила до двадцяти осіб [235, с.115].

На думку відомого історика Л.Шанковського „ця епідемія була штучною, яка вперше в історії стала для людства прикладом застосування засобів бактерологічної війни” [335, с.26]. Однак дисертанту не вдалося знайти будь-яких документальних підтверджень цієї думки (сотні лікарняних справ хворих козаків нині зберігається у Державному архіві Вінницької області).

Однак радість визволення була передчасною: з лівого берега Дніпра у місто також увірвалися бредівські авангарди [38, оп.1,спр.36, арк.2]. Під час привітань українського війська місцевим населенням, біля будинку Думи, який обороняли 2-й Самбірський курінь сотника Станіміра (300 гвинтівок і 12 кулеметів), генерал А.Кравсу доповіли що наближається відділ денікінської кінноти з розкритим триколюровим прапором. На чолі відділу із 30 кіннотників був генерал Штакельберг – командир 11-ї дивізії армії Денікіна. Сам же А.Денікін був відсутній, про що згодом зауважить: „30 серпня одночасно вступили до Києва

війська генерала Бредова і одного з галицьких корпусів” [198, с.254]. Вивчаючи матеріали того часу можна сказати, що про денікінський наступ 31 серпня знало оточення Головного Отамана. Бо вже за 8 годин до вступу українських військ до Києва, розвідувальні загони денікінської армії роз’їжджали містом, в той час коли українські війська лише зайняли оборону Київа [90а, зб.8, с.153; 289, с.439-351].

У зв’язку з цим незадовго перед наступом на Київ (22-го серпня 1919 р.) штаб Головного Отамана Петлюри на нараді з Директорією видав наказ за підписом генерала Юнаківа: „При зустрічі з денікінськими підрозділами не застосовувати ворожі акції. Пропонувати, щоб денікінці не займали ті території, які знаходяться в руках українського війська. В цьому випадку необхідно встановити демаркаційну лінію” [204, т.2, кн.4, с.15; 251, с.51; 260, т.2, с.64].

Генерал Кравс знав як діяти. Тож зустрівши генерала Штакельберга, у Будинку Думи укладено тимчасовий договір з денікінцями, в якому наголошено: „На будинку Думи має бути вивішений поруч з українським прапором трибарвний російський прапор. Війська відходять поза демаркаційну лінію. Наступні переговори будуть проходити вже з командувачем групи Добрармії генералом Бредовим” [87, т.2, с.186].

Представники Денікіна заявили: „добровольча армія йде під гаслами „єдиної неділимої Росії”, тому переговори можливі лише при умові, що український уряд прийме ці гасла, а українська армія визнає єдине командування на чолі з генералом А.Денікіним [260, т.2, с.82].

Втім, із стратегічної точки зору ці переговори з денікінцями нічого не дали; за дорученням Денікіна генерал Бредов однозначно заявив, що вони не визнають УНР і Головного Отамана. Відтак стало зрозуміло, що українські армії мають справу ще з одним ворогом [204, т.2,кн.4, с. 163]. В той же день трапився біля будинку Думи конфлікт: хтось із цивільного населення, яке зустрічало українське військо, зірвав триколірний прапор денікінців, що і призвело до конфліктної ситуації. Щоб уникнути збройного конфлікту й боротьби на три фронти (на півночі і на півдні – проти більшовиків, на сході – проти денікінців), генерал А.Кравс погодився на вимогу російського командування відвести українські

частини за демаркаційну лінію на відстань 30-40 км західніше Києва (лінію річка Стугна – Безрадище – Васильків – Кожухівка – Данилівна – Забор'є – Ігнатівка – річка Ірпінь) [90а, зб.8, с.151-155]. А це дало можливість більшовицьким частинам 14-ї армії, оточених із заходу українцями, а з півдня – денікінцями, пробитися в район Катеринослава – Ольвіопіля, а через Сквиру – на північ до Житомира [87, т.2, с.178].

Пізніше Денікін згадував про зміст цих російсько-українських нарад: „Самостійної України я не визнаю. Петлюрівці можуть бути або нейтральні, тоді вони повинні негайно скласти зброю і розійтися по домівкам, або приєднавшись до нас, визнати наші гасла” [198, с.257].

Ад'ютант Головного Отамана О.Доценко так охарактеризував складність ситуації в українському проводі: „Петлюрі бракувало уміння покерувати своєю роботою і роботою других, своєму власною волею і волею других” [204, т.2, кн.4, с.253]. Вважаємо цю оцінку надто категоричною, але загалом об'єктивною

Відтак українська армія опинилася між трьома ворожими силами: червоним більшовицьким військом, добровольчою армією Денікіна та Польською, яка на той час окупувала Західну Волинь і Поділля [47, арк.60]. Вересневий наступ Денікіна на українські позиції призупинив більшовицький марш й змусив зосередитися на обороні південно – східного відтинку фронту.

Тим часом держави Антанти, зокрема Англія, активно підтримували дії Добровольчої армії Денікіна, водночас із зацікавленням ставилася до боротьби українців на протибільшовицькому фронті. Територія УНР фактично була блокована державами Антанти, як і територія Росії. Україна не могла отримати із-за кордону необхідних армії і населенню товарів, зокрема зброї, ліків і санітарного майна. Незначні партії товару надходили з Румунії, і то шляхом обміну (головно за цукор) або контрабандно, але цього фатально не вистачало [108, с.119-128]. Тогочасна воєнно-господарська блокада України могла би стати, на нашу думку, предметом спеціального військово-економічного дослідження.

Отже, без забезпечення військовим матеріалом та в умовах страшної пошесті, українська армія вимушено відступила з столиці. Це викликало обурення війська і

загалом громадянства. У зв'язку з цим С.Петлюра призначив на 6 вересня спеціальну нараду з метою розслідування здачі Києва. У телеграмі до Штабу ГО він наголошував: „Значна частина козаків-запорожців, як і галичан, обвинувачує в зраді командний склад і правительство за будьто би зложену згоду з Денікіним і слово зрада кружляє скрізь...” [281, т.1, с.231]. Далі він інформував: „Відступ від Києва деморалізуюче вплинув на нашу армію і коли він буде тягнутись далі, то армії у нас не буде”. Головний Отаман не втрачав надії, що Київ знову буде в українських руках. За наказом Головного Отамана повторно відправлено делегацію для переговорів з денікінцями, але позитивних результатів не було досягнуто. О.Доценко зауважив, що: „ українська делегація повернулася ні з чим” [204, т.2, кн.4, с.178].

У серпні – вересні того року, внаслідок реакційної політики Денікіна, (відновлював поміщицьке землеволодіння, заборонив українське книговидання і шкільництво), на Лівобережжі вибухли масові повстання проти білої армії. Особливо активними були залоги Махна (Катеринославщина), Зеленого, Гладкого та ін [52, арк.396-397]. Тож чимало наддніпрянських політиків вважали оголошення війни Денікіну найкращою сатисфакцією цього обурення, але замість війни провели демаркаційну лінію і зав'язали внутрішні переговори про те, як вчинити з Денікіним. Вважаємо, що переговорна пауза і демаркаційна лінія заважали українській справі. Негайне оголошення війни Денікіну, напевно, би змело цього генерала протягом двох-трьох тижнів, бо піднесення духу війська українського був надзвичайно великим, а антиденікінські повстання вщент підривали ґрунт „для добровольчої акції” на Україні. На жаль, майже все майно, яке українська армія захопила у більшовиків, залишили денікінцям [52, арк.442].

Уряд УНР і командування армії на чолі з С.Петлюрою вважали, що українські регулярні збройні сили повинні негайно надати допомогу антиденікінському повстанському руху. Щоправда, провід ЗОУНР на чолі із диктатором Є.Петрушевичем був проти такого рішення, надіючись що держави Антанти змусять білу армію порозумітися з українським урядом. І лише 24

листопада, Є.Петрушевич підписав відозву до українського народу, в якій оголосив про початок війни проти Добрармії [52, арк.443].

Агресивність денікінців не спинив і відхід українських військ на лінію Козятин – Бердичів – Житомир. Щоправда, 17 вересня війська Південної групи разом із 44-ю дивізією більшовиків вибили Добрармію із Житомира, а 14 жовтня зайняли Київ.

У ті осінні дні несподівано настав холод і серед населення та стрілецтва посилювалася пошесть тифу. Українська влада через блокаду держав Антанти не могла отримувати ліки. Виснажені попередньою війною, у важких медико-санітарних умовах, втративши через епідемію більше половини бійців, позбавлені одягу й взуття, українські частини не витримали натиску добре забезпечених денікінських частин і, ведучи завзяті бої, почали відступати на північний захід [210, с.523]. В армійських рядах залишилося не більше 7 тис. боєздатних галицьких стрільців. Вінниця, Тульчин, Немирів, Літин, Браїлів, села нинішньої Вінницької області стали останнім пристанищем для тисяч галичан [34, оп.1, спр.193, арк.43].

Необхідно було щось робити. І у Вінниці на 28 жовтня 1919 року С.Петлюра і Є.Петрушевич скликали нараду представників обох армій. Доповідаючи про катастрофічний стан військ, генерал Тарнавський говорив, що внаслідок епідемії припинено постачання, що стан вояків пригнічений, падає моральний дух і дисципліна [87, т.1, с.484-514]. Але жодних рішень прийнято не було і запропоновано зустрітися і продовжити нараду 3 листопада у Жмеринці. Отже, 4 листопада у Жмеринці була продовжена нарада, де з'ясовувалася ситуація накреслення шляхів подальших військових акцій і політичної роботи. Командувач М.Тарнавський на нараду особисто не прибув, повідомивши Є.Петрушевича, що коли нарада не прийме рішення щодо переговорів з Денікіним, то НКГА буде змушена провести переговори „на власну руку” [87, т.1, с.505-510].

На нараду згідно розпорядження Начального Вождя поїхав полковник Шаманек який заявив: „що вести бойові дії далі неможливо, якщо продовжувати; це означало – повністю погубити звалено тифом, роздягнуту і роззуту, голодну

армію” [244, с.148]. Головний Отаман С.Петлюра цю заяву навіть слухати не хотів [204, т.2, кн.4, с.271]. Але, 6 листопада 1919 р., С.Петлюра дав дозвіл на переговори з Денікіним, відправивши спільну делегацію представників обох українських армій [204, т.2, кн.4, с.273].

УГА була фізично втомлена до крайності, напівроздягнута, майже гола і боса, коли настала страшна пошесть жахливого тифу, Начальна Команда УГА вирішила, що для врятування ГА необхідно заключити військовий договір з Добрармією. Тодішні політики трактували цей військовий договір як політичний акт. Об’єктивно треба ствердити, що Начальна Команда УГА ніколи не вела політики. Політику вели представники Уряду ЗУНР. В переговорах з денікінцями Начальний Вождь УГА генерал Мирон Тарнавський вчинив згідно з військовими міжнародними вимогами. Українська Галицька Армія була перед катастрофою і перед фізичним знищенням. В цій ситуації начальний командант має не тільки право, але й обов’язок проводити з супротивником військові переговори, щоби врятувати довірене вояцтво.

В цей же день, 6 листопада, Начальний Вождь Мирон Тарнавський в Зятковцях підписав договір, на підставі якого ГА увійшла до складу Збройних сил Півдня Росії (офіційна назва армії Денікіна) [53, арк.525-529].

Як відомо, демократична програма генерала А. Денікіна включала наступні політичні та соціальні постулати:

1. Росія одна і неподільна.
2. Армії донська й кубанська – нероздільні частини російської армії.
3. З більшовиками треба битися до кінця.
4. Широка автономія для козаків.
5. Уряд має обиратися з чесних людей, що не належали до крайних партій, за винятком козацьких представників.
6. Репрезентаційний парламент з дорадчою владою.
7. Земля для селян і трудових козаків.
8. Забезпечення інтересів робітництва.

9. Скликання всеросійської конституанти для визначення форми правління [38, оп.1, спр.36, арк.2].

Як бачимо, жоден пункт цієї програми не був пов'язаний, вирішенням національно-державного статусу України, бо уже в першому його пункті було декларовано про „єдину і неподільну Росію”. Зрозуміло, що це викликало невдоволення патріотично налаштованого стрілецтва, а також частини наддніпрянського політикуму.

Головний Отаман дізнавшись про перемир'я між денікінцями і галичанами, розцінив цей договір як зраду і відразу зажадав від Є.Петрушевича пояснень та покарання винних. Відтак 8 листопада на нараді в Деражні було прийнято рішення розірвати цю угоду, а переговори вести від імені соборної України. Як свідчать архівні документи, під тиском С.Петлюри Петрушевич призначив нового командувача армії генерала Осипа Микитку, начальником штабу – генерала Г.Ціріца. А їхніх попередників – А.Шаманека і О.Лисняка було арештовано і віддано під суд. Вчинок генерала М.Тарнавського викликав велике обурення серед наддніпрянців та галичан, які вимагали арешту Диктатури і НКГА [56, арк.323; 58, т.2, с.124]. Головний Отаман С.Петлюра на одній з нарад зауважив: „Перехід Галицької Армії на сторону Денікіна поставив нашу армію в надзвичайно тяжке стратегічне і матеріальне положення, бо одночасно з передачею ворогові сили військового майна для його наступу була відкрита наша головна комунікаційна лінія” [38, оп.1, спр.37, арк.2-4]. За його наказом 15 листопада 1919 р. у Вінниці відбувся військовий суд над генералом М.Тарнавським, якому висунули звинувачення по чотирьох пунктах:

- „1. Злочин порозуміння з ворогом.
2. Злочин переговорів з ним.
3. Злочин проти Верховної Ради.
4. Злочин невиконання наказу” [38, оп.1, спр.36, арк.6].

На суді захисник М.Тарнавського сотник Шалінський, обґрунтовуючи причини приєднання галицьких бригад до Добармії, акцентував на критичному стані ГА. Бригади не були незабезпечені військовим майном, продовольством,

медикаментами, які необхідні були і для боротьби з пошестю тифу. Отож, армія практично була на грані загибелі. „Від початку переходу нашого війська за Збруч – наголосив Шалінський, – тутешнє правительство планово і систематично відносилося неприхильно до нашої армії. Члени правительства виголошували ворожі нам промови, накидувалися з лайками, допускали ворожу нашій армії агітацію. Та армія мимо різних памфлетів на неї в часописах, незважаючи на те, вірно сповняла прикази. Всякі представлення Начального Вождя в тій справі до правительства були безуспішними. Правительство було на те сліпе, глухе і німе” [38, оп.1, спр.37, арк.8].

Генерал М.Тарнавський у свій захист навів такі аргументи: „Я був змушений піти на переговори, тому що по лікарнях було повно наших хворих. Коли б ми відступили, то залишили б їх на неласку ворога. Вони потрапили б у полон, а ми знаємо добре, яка чекала їх доля. Я вивів армію з Галичини і я відповідаю за її цілість, а не диктатор. Переговори не мали ніякого політичного підґрунтя, а тільки чисто воєнне” [38, оп.1, спр.37, арк.9-10; 338, с.67]. Відтак наприкінці судового процесу усі звинувачення з командувача і начальника штабу А.Шаманека були зняті, а вони виправдані.

В історико-мемуарній літературі нерідко зазначалося, що угода була підписана без відома Є.Петрушевича. Однак архівні документи судового процесу, зокрема заява М.Тарнавського, в якій він у свій захист говорив, що диктатор Петрушевич про переговори з добровольцями був повідомлений і він „знав про справу” [34, оп.1, спр.149, арк.1-2; 252, т.1, с.484-514].

Що ж примусило генерала М.Тарнавського піти на такий крок? Очевидно безпідставна і вперта надія на допомогу держав Антанти, катастрофічний стан ГА, стверджений командуванням галичан, переконання у перемозі над армією Денікіна з допомогою повстанців і Червоної армії. А, можливо, незрозуміле відношення українського вищого керівництва до денікінців взагалі, заборона виступити проти них збройно; таємні переговори Головного Отамана С.Петлюри з Пілсудським про військово – політичну допомогу за рахунок втрати Галичини.

Зрозуміло, що в цій ситуації неможливо було продовжувати боротьбу в формі регулярного фронту. Тож на нараді членів Уряду і командирів армії УНР 4 грудня 1919 р. в Чорторії вирішено продовжувати війну у формі партизанської боротьби в запілля денікінців і більшовиків. 6 грудня частина військ під командуванням генерала М.Омеляновича-Павленка і генерала Ю.Тютюнника вирушила на південний схід у Зимовий похід, у глибоке запілля армії „Півдня Росії”. Як свідчать архівні документи, було визначено, що до Зимового походу, буде залучено до 2 тис. багнетів, 1 тис. шабель та 14 гармат [7, оп.1, спр.14, арк.27; 260, т.2, с.165].

На цей час остаточно розладнались взаємостосунки між галицьким і наддніпрянськими проводами.

16 листопада Є.Петрушевич заявив про вихід ЗОУНР зі складу УНР і створення Галицької держави. Зрозуміло, що ця заява не мала повноцінного юридичного підґрунтя і була, швидше за все, декларацією про наміри, не більше. Відтак диктатор і уряд ЗОУНР залишили Україну і через Румунію виїхали до Відня в надії, що звідти зможуть захищати інтереси Галичини дипломатичним шляхом [332, ч.4, с.75]. Невдовзі, 6 грудня, до Польщі перебрався Головний Отаман Петлюра, з ним виїхали також отаман Юнаків, старшини Коваленко і Доценко [281, с.27].

А вже 17 листопада скандальний договір був поновлений в Одесі. Генерали О.Микитка і Шілінг – командувач армії Денікіна – домовились про перехід галицьких бригад на сторону армії „Півдня Росії”. В договорі, зокрема, зазначалося: „ Галицька армія переходить в повнім своїм складі з етапними установами, складами і залізнодорожним майном на сторону російської Добровольчої Армії” [34, оп.1, спр.148, арк. 1-2].

Тоді ж стараннями Начальної Команди вдалося добитися наказу командувача Щипліца в Одесі про евакуацію УГА в район Балти – Миколаєва – Єлизаветграда – Херсона. Напередодні евакуації розпочався відхід по всьому фронту добровольчої армії (південіше Київа, до Козятина). УГА наказано приєднатися до лівого крила Добровольчої армії, яка відступала в район Балти. Для виконання

цього наказу Перший корпус галичан 24 грудня повернувся у район Вінниці. Тільки таким шляхом транспортовано 15000 хворих з району Вінниці – Жмеринки – Хмельника [32, оп.1, спр.42, арк.1-6].

Однак Начальна Команда все ще надіялась, що представники у випадку розвалу армії Денікіна зроблять можливим відступ УГА в Румунію. Позатим денікінське Командування дотримало основні зобов'язання щодо галичан: тисячі хворих були розміщені у прифронтіві госпіталі, де пройшли лікування [32, оп.1, спр.42, арк.4].

У тіж дні командування УГА відправило частину офіцерів у Вінницю з метою організації догляду за хворими. Ставилося також конфіденційне завдання знайти авторитетних більшовиків-українців, у яких розпитати перспективи можливого приєднання УГА до Червоної армії. Уряди радянської Росії та України оголосили надання землі бідності, боротьбу з міжнародним імперіалізмом, що, без сумніву, 31 грудня 1919 р. ар'єргард Першого галицького корпусу був вибитий червоноармійцями із Калинова. Тим часом, командування УГА почало все більше звертати погляд у бік Робітничо–селянської армії. Відтак наказано відступити на південь до Роздільної. В середині січня 15-тисячна Галицька армія, досягла наступних районів: Перший корпус А.Вольфа розпочав відступ до Чичельника; Другий корпус М.Тарнавського прибув у Бершадь; Третій корпус А.Кравса розмістився на північ від Одеси (район Бергдорф) [163, с.126-128].

У цей зимовий час тиф досягнув найбільшої сили: вздовж лінії просування ГА залишалися тисячі хворих, а деякі, напівживі, рухалися далі разом із пошматованою армією. Боеготовність армії знизилася до нуля. Начальна Команда, не звертаючи уваги на епідемію тифу, продовжувала марш. В цей трагічний час у галицьких корпусах все частіше з'являлися більшовицькі агітатори, як правило галичани, що вступили у лави КП(б)У й щиро вірили у перемогу світової комуністичної революції. Зрозуміло що ідеї рівності та пролетарської солідарності знайшли живильний ґрунт у середовищі знедоленого галицького стрілецтва, яке ненавиділо „польських панів” і мріяло про якнайшвидше проведення аграрної реформи. Відтак таємні переговори між НКГА і командуванням 12-ї більшовицької

армії (в її складі було немало наддніпрянців, учасників жовтневої революції) закінчилися порозумінням недавніх супротивників: три галицькі бригади вливалися в ряди Червоної армії [32, оп.1, спр.42, арк.2].

У цей час денікінське військо було тим малорухливим та інертним військом не могло наступати. Під ударами більшовицьких військ на Лівобережжі та східній Волині, а також унаслідок повстань у запілі, армія генера Денікіна була змушена наприкінці 1919 р. відступити до вихідних позицій на півдні. Український фронт був теж дезорганізований активними діями Червоної армії. На початку 1920 р. вона володіла усією територією УНР, за винятком Волині й західного Поділля з Кам'янцем, зайняло польське військо.

Держави Антанти зробили ставку на відбудову „єдиної і неділимої” Росії. Відсутність національної свідомості серед наддніпрянського селянства також не сприяла державотворчій роботі. Брак зброї, медикаментів і лікарського персоналу підважував моральні сили об'єднаного українського війська та молодосвідчених політиків-державотворців [34, оп.1. спр.32, арк.1-5].

Поразці сприяв і той фактор, що не було суспільство згуртованим і сконсолідованим, не могло об'єднати всі свої політичні чинники для спільної боротьби, знаходилося „в стані нескоординування і повного нерозуміння себе” [34, оп.1, спр.31, арк.7].

Не було досягнуто порозуміння й між Директорією УНР та Диктатурою ЗОУНР. Перша шукала військового союзника на заході, зокрема в особі Польщі; друга зав'язала діалог спершу із білою, а невдовзі червоною Росією.

Підсумком цих розбіжностей стала листопадова трагедія донедавна могутньої Галицької Армії, а також відступ Повстанської армії М.Омеляновича-Павленка на територію Польщі. Відтак знову не вдалося реалізувати державно-соборні домовленості 22 січня 1919 р.

4.2. Передумови формування та розпаду Червоної Української Галицької Армії (січень – квітень 1920.)

На початку 1920 р., після вигнання білогвардійців з Києва, військово-стратегічна ініціатива на фронті повністю перейшла до Червоної армії. XII-а армія розвивала наступ на Вапнярку, Проскурів. На Миколаїв і Одесу наступала XIV-а армія. Особовий склад Української Галицької армії все більше замислювався над майбутнім України, а також над своїм особистим. У цій трагічній ситуації більшість галицьких стрільців схилилися до думки про діалог і навіть співпрацю з більшовиками. Командувач УГА генерал Осип Микитка на одній з нарад після зустрічі зі старшинами з'ясував, що більшість стрілецьтва налаштована проти союзу з Денікіним і думає продовжити бойові дії проти поляків у складі більшовицької армії.

В грудні 1919 р. у вінницькому гарнізоні УГА формується революційний комітет старшин на чолі з отаманом Н.Гірняком, до якого уійшли С.Шухевич, О.Станімір, О.Лисняк, О.Навроцький і Я.Струхманчук, які користувалися серед своїх підлеглих великим авторитетом [57, арк.43]. Ревкомівці виявили і облікували всіх хворих земляків, яких тільки у Вінниці знайшлося 8743. А всього в районі було до 15 тис. хворих на тиф стрільців і старшин; 2 тис. одужаних задіяли для охорони важливих об'єктів міста, патрульної служби [242, с.280]. Невдовзі було проведено зустріч з Вінницьким підпільним комітетом КП(б)У, де галичани доповіли про готовність розірвати домовленість з Денікіним і перейти на сторону Червоної армії [57, арк. 43].

В січні 1920 р. представники ревкому прибули до Києва для проведення переговорів з представниками крайкому Комуністичної партії Східної Галичини і Буковини М.Бараном і В.Порайком про подальшу долю Галицької армії, а також керівниками уряду УСРР і членами Революційної Військової Ради XIV-ї армії В.Затонським і О.Шумським. Тоді ж укладено домовленість про те, що УГА не буде приймати самостійних рішень без команди і розірве союз з А.Денікіним. Про переговори з представниками УСРР терміново повідомлено командувача УГА [56, арк.374-410; 87, т.1, с.503; т.2, с.227-230; 167,190-191].

Тим часом командування Добровольчої армії наказало галичанам зайняти оборону в районі Бірзули (нині Котовськ) і не пропустити радянські війська у напрямі Одеси. Однак білогвардійське командування ще не знало про наміри стрілецтва перейти на сторону супротивної армії, що галицькі старшини взагалі не збиралися виконувати цього наказу.

Учасник тих драматичних подій Ілько Цьокан згадував, що більшість знесилених стрільців прагнули союзу з Радянською владою, „при злуці з більшовиками ми мали надію на спільний з ними, як із союзниками, похід на Польщу з ціллю звільнення Галичини” [327, с.12]. Далі один із керівників галицького стрілецтва зауважив, що „про антибільшовицький фронт не могло бути й мови” [204, т.2, кн..4, с.102-105].

Спостерігаючи за цими подіями, старшини вимагали від генерала О.Микитки задля збереження армії продовжити переговори з командуванням 12-ї армії яка вела наступ у напрямку на Вінницю. О.Микитка був іншої думки, „дивлячись на катастрофічне положення своєї армії, розумів, що перший же бій з „советами” стане для неї останнім, він бажав миру з Києвом і хотів вивести армію в Румунію”. Такої думки дотримувався і генерал Ціріц, який пропонував організовано відвести армію до Одеси, одночасно розпочавши переговори з румунами про інтернування УГА. Відтак Начальна Команда видала наказ до військ, в якому наголошувалось: „Якщо хтось самовільно залишиться на місці, не виконає вказівки Начальної Команди, яка наказала про перехід УГА до Румунії, є зрадником української справи” [51а, арк.129]. Втім румунське командування вважало небезпечним мати на своїй території великі військові формування іноземних армій, тим більш не дружніх їй. Однак, румуни відмовилися надати притулок українцям.

На початку лютого війська XIV-ї армії, розпочавши наступ на Одесу, вийшли в розташування галицьких корпусів. Штаб УГА розташовувався Бірзулі – місці постійно штабу Першого корпусу. Неподалік проходили фронтові дороги й XII-ї армії.

А вже 7 лютого 1920 р. Ревком розіслав наказ до всіх галицьких бригад про створення на їх базі Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА), який було

підписано новопризначеним командувачем полковником А.Шаманеком. У ньому, зокрема, було сказано: „Всім корпусам, бригадам і підрозділам знаходитись в пунктах постійної дислокації” [32, оп.1, спр.42, арк.4]. Тоді ж уся влада в армії перейшла до рук революційного комітету, який невдовзі об’єднався з Вінницьким ревкомом. Комітети були створені в кожній бригаді ЧУГА, допомогу їм надавали командири частин.

10 лютого група старшин на чолі з О.Лисняком арештувала і передала в Одеську ЧК генералів О.Микитку і Г.Ціріца [343, ч.1, с.90-92].

Нарешті 12 лютого ревкомівці заключають XII-ю армією в Києві угоду, в якій проголошують:

1. Галицькі частини утворюють три окремі бригади з трьома стрілецькими, артилерійськими і кінними полками, згідно зі штатами Червоної армії.

2. Сформовані бригади передаються 44-й, 45-й, 58-й стрілецьким дивізіям.

3. Подітвідділу армії спільно з парткомом ЧУГА переглянути командний склад, підібрати командирів і комісарів, які повинні знати мову і побут галичан.

4. При політвідділі XII-ї армії утворити галицьку секцію.

5. Командування і діловодство в бригадах проводити українською мовою.

6. Всі галичани зі шпиталів України та інших республік будуть направлятися виключно в ЧУГА.

7. На військовій службі залишити стрільців віком 18–35 років, інших демобілізувати.

8. За хворими і пораненими влаштовується опіка XII-ї армії.

9. Галицькі бригади будуть використані на польському фронті, а також проти інших ворогів, які можуть діяти на західному напрямі.

10. З 12 лютого ЧУГА зараховується на всі види постачання XII-ї армії [242, с.288]

Загалом, договір відповідав інтересам галицьких стрільців, не обмежував їх національну гідність, шанув релігійні традиції. 25 лютого 1920 р. відповідальним за реорганізацію ЧУГА призначеним В.Затонського. Не дивлячись на його бажання зберегти попередню структуру УГА, все ж було ухвалено за основу взяти

організаційну структуру Червоної армії. 27 лютого Тимчасовим командувачем ЧУГА призначено В.Порайка, його помічником у військових справах О.Солодуба, М.Михайлика – помічником командувача з політичних справ, В.Іванова – начальником штабу [51а, арк.139]. Отож цю дату, 27 лютого, історики вважають днем „похорону УГА і народження ЧУГА”.

Начальна Команда була перейменована на Польовий Штаб Червоної Української Галицької Армії. Начальником оперативно-адміністративного відділу Польового Штабу призначено А.Шаманека.

Впродовж березня 1920 р. у районі Балти – Бершаді під керівництвом і диктатом більшовицьких політичних комісарів відбулася реорганізація галицьких бригад [87, т.2, с.228].

Місцем постою Начальної Команди ЧУГА визначено з 7 лютого Балту. Розглянемо дислокацію галицьких частин напередодні та в ході реорганізації.

Перший корпус:

Отже, Команда; 5-та бригада – Чечельник, 6-та бригада – Гонорівка, Чорномінці, 10-та бригада – Перейма, 9-та бригада – Кодима.

Другий корпус:

Команда – Бершадь, 3-тя бригада – Устя, бригада УСС-Бирлівка, 4-та бригада – Білий Камінь, 7-ма бригада – Ольгопіль.

Третій корпус:

Команда – Бергдорф (біля Тирасполя), 11-та бригада – Захаріївка, 14-та бригада – Найдорф, 2-га бригада – Касель, Комарівка [51а, арк.138].

Власне з трьох галицьких корпусів зформовано три бригади ЧУГА, до складу яких входило три полк: артилерійський, кавалерійський, піхотний.

До складу 2-ї бригади ЧУГА (колишній Перший Галицький корпус) ввійшли такі полки: 4-ий (колишня 9-та Белзька бригада), 5-ий (10-та Янівська бригада), 6-ий (6-та Равська бригада).

Командиром 2-ої бригади було призначено отамана О.Лисняка, пізніше – сотника Ю.Головінського, начальником штабу – отамана Ерле, пізніше – сотника Мирона Луцького.

Особовий склад бригади: харчовий стан – 487 осіб командного складу, 18 лікарів і 6243 стрільця; бойовий стан – 136 старшин, 1006 стрільців.

До складу 3-ої бригади ЧУГА (донедавна Третій галицький корпус) входили такі полки: 7-ий (2-га Коломийська бригада), 8-ий (8-ма Самбірська бригада), 9-ий (Стрийська бригада).

Командиром 3-ої бригади був генерал А.Кравс, потім сотник О.Станімір, начальником штабу – отаман О.Льобковіц, а політичним комісаром – Федір Замора, недавній член Національної Ради ЗУНР. Згодом А.Кравс дав таку характеристику своєму політкомісару: „високоосвічена, ідейна людина, в першу чергу українець, а потім вже комуніст. Як би у комуністів були такі комісари, їх влада була би збудована на граніті” [87, т.1, с.534-539; т.2, с.223-226]. Харчовий склад нараховував 356 осіб командного складу, 3457 стрільців, бойовий – 196 старшин, 815 стрільців.

До складу 1-ої бригади ЧУГА (Другий галицький корпус) входили три полки. Командиром 1-го полку був сотник З.Носковський, командирами куренів: першого куреня – сотник Чичкевич, його ад’ютантом – поручник Василь Коссак; другого – поручник Ю.Гоїв; третього – поручник В.Іваницький, кінної сотні – пручник В.Іванець.

Командиром 2-го полку був отаман Роман Волощук, ад’ютантом – поручник Северин Байгерт, курінними командирами: 1-го куреня – сотник Василь Чарнецький, ад’ютантом – поручник Микола Тофан; 2-го куреня – сотник Віктор Бравн, ад’ютантом – поручник Олекса Кліш; 3-го куреня – сотник Рудольф Мар, ад’ютантом – поручник Бандрівський, полковим комісаром – Володимир Стойкевич, а курінними комісарами були: Василь Микелита, Осип Левицький і Михайло Базник.

Командиром 3-го полку був сотник Петро Бакович, ад’ютантом – четар Богдан Марак. Командиром 1-го куреня став поручник Шлемкевич, легкого гарматного дивізіону – сотник Юліан Шепарович, важкого гарматного дивізіону – поручник Роман Олексій, кінним дивізіоном командував отаман Скацель [87, т.1, с.517-523; т.2, с.227-233].

Полковими лікарями були: 1-й полк – д-р. Віллем (наддніпрянець); 2-ий полк – д-р. Євген Олексій; 3-ій полк – медик Сенчина. Інтендантом призначено поручника Ореста Онуляка.

Реорганізація УГА проходила загалом спокійно. Щоправда, новаціями особливо були незадоволені старшини. По всіх частинах видавалися однакові, незалежно від військового звання і посади, продовольчі пайки. Закрито офіцерські їдальні. Старшинські звання і знаки скасовані, старшин позбавлено пільг і привілеїв. Посади командирів стали виборчими. В зв'язку з цими перемінами половина старшин колишньої УГА залишилися без посад, їм передбачалися посади командирів в інших частинах; чимало з них скеровано на навчання в школи червоних командирів; частину старшин відправили для з'ясування питання про їх подальшу службу до Києва.

Особливо болісно проходила заміна національної символіки. Жовто – синій прапор замінили на червоний, заборонено було використовувати в якості емблеми тризуб. Але найбільше обурення викликала заборона виконувати національний гімн „Ще не вмерла Україна ” [57, арк.87-91; 343, с.146-147].

В ЧУГА служило близько 16 тис. (харчового складу) старшин і стрільців, що видужали після хвороби [317, с. 118-119]. (Див. дод. Н).

В цей період Польовий Штаб видає наступні розпорядження щодо вживання символіки:

1. Всі старшинські відзнаки (на рукавах) відмінені.
2. Відзнаки родів військ (на комірцях без золота) залишаються.
3. Відзнакою УССР є червоний прапор з написом „УССР”.
4. Відзнакою всіх червоноармійців є – визначена III – м Всеукраїнським З'їздом Рад п'ятикутна зірка з серпом і молотом, як прапор селян і робітників. За браком зірок дозволялось носити червону стрічку [113, ч.6-7, с.18].

3 березня 1920 року у наказі Ч. 7. по Червоній Українській Галицькій армії деталізувалось вживання символіки:

„1. Так як в Червоній армії нема ніяких військових ступенів, а є тільки поодинокі посади, належить як у службових, так і в приватних відношеннях

припинити дотеперішнє називання по ступеням, а вживати виключно назви посад: товариш стрілець, роєвий, справник, четовий, сотенний, курінний, полковий, далі товариш ад'ютант, начальник штабу, тов. лікар.

2. В деякій відміні дотеперішніх службових правильників відносно віддання військових поздоровлень поодинокими частинами належить притримуватися наступних вказівок:

Начальники скупчених відділів командують військовий поклін як стоячи, так і під час небоєвого походу:

- червоним прапорам робітничих або військових частин, гуртків, походів;
- похоронним процесіям померлих військових товаришів;
- переходячим другим військовим частинам.

3. Евантуальні перегляди (паради) проводити як досі, однак належить перевести до життя:

- музика грає „Інтернаціонал”;
- начальник, приймаючи парад, вітає частину словами „Хай живе радянська влада”, частина відповідає „слава” або „ура”. На привітання начальника „Здорові були, товариші...”, частина відповідає „Здорові були, товаришу...”, на евантуальне визнання „Дякую за службу”, стрільці відповідають „Служимо народові”, „служимо революції”. Від'їжджаючий начальник прощається з частиною, на що і вона відповідає „прощайте товаришу...” [343, ч.1, с. 139-140].

5. Було замічено, що дехто із командного складу і стрільців вживають спиртні напої замість того, щоб займатися в цей нелегкий час найскорішим переформуванням частин і віддавати всього себе на працю проти польської шляхти, яка гнете в Галичині наших селян і робітників. Наказую:

- під особисту відповідальність командирів і комісарів частин негайно припинити це ганебне діло, бо Червона армія, яка несе в собі визволення працюючих від гнету капіталістів „дідичів” та генералів повинна крепко держати червоний прапор революції і високо нести свою назву „червоних стрільців”;

– всі командири, які надалі будуть замічені в пияцтві, будуть негайно усуватися з посад і віддаватися під суд революційного трибуналу, а стрільці товариському полковому судові” [51а, арк.141; 113, ч.6-7, с.19].

В ході реорганізації армії було й немало позитивного. Так, наприклад, діловодство в штабах і канцеляріях запроваджено на українській мові, збережено свободу совісті і віросповідання. Необхідно зауважити, що в питання віри галичани мало чим відрізнялися від простих червоноармійців. Разом з галичанами в неділю ті відвідувати місцеві церкви, спільно відправляти релігійні обряди. Разом в частинах, куренях святкували релігійні свята (в деяких частинах ЧУГА залишено духівників). Загалом вибори нових командирів і комісарів проходили справедливо і відкрито на зібраннях.

Також було видано наказ командувача В.Порайка галицьким військам, в якому він вітав земляків з переходом до Червоної армії, з допомогою якої галичани зможуть повернутись в рідні домівки. Наказ закінчувався словами: „До бою з польською шляхтою, Галицький стрілець, до визволення нашого краю” [113, ч.6-7, с.18]. Зразу ж після наказу В.Порайко видає відозву до червоних стрільців, в якій засудив „зрадницьку” політику різних „авантюристів”, зокрема Голубовича, диктатора Петрушевича, отамана Петлюри, та висловив „задоволення, що галицькі стрільці прийшли вкінці до переконання, що зможуть бути вільними тільки тоді, коли візьмуть свою судьбу в свої руки і разом з робітниками і селянами України і Росії будуть боротися зі своїм віковичним ворогом”. На закінчення закликав: ”Ваша ціль єдина – визволення робітників і селян з економічної і політичної неволі, а шлях до того визволення: „Диктатура робітництва і селянської бідноти” [87, т.1, с.538].

Після закінчення реорганізації галицькі частини відправлено на схід від Вінниці. 1-ша бригада УСС зайняла район Самгородка, до її складу входило (згідно харчового стану): 642 командира, 20 лікарів, 8 ветеринарів, 6988 стрільців. Бойовий стан з гвинтівками – 65 осіб командного складу, 1007 стрільців. Бойовий стан без зброї – 40 командного складу, 1158 стрільців.

2-га бригада район передислокування Прилуки, харчовий стан: 487 осіб командного складу, 18 лікарів, 6243 стрільців, бойовий стан: 136 командирів, 1006 стрільців.

3-тя бригада просувалася залізницею, харчовий стан: 356 осіб командного складу, 3457 стрільців, бойовий стан: 196 командирів, 815 стрільців [32, оп.1, спр.42, арк. 2; 87, т.2, с.230; т.3, с322].

За даними розвідки 8 березня в селі Велика Кириївка біля Бершаді галичани роззброїли відділ Повстанської армії М.Омеляновича-Павленка. Сам генерал місцем постою вибрав Гайворон. Загалом його армія нараховувала близько 7000 стрільців. Його заступником був амбітник Ю.Тютюнник [314, с.18-25].

Наступного дня від генерала Павленка до 1-ої бригади УСС прибули представники для проведення переговорів, але їм було сказано, що ГА входить до складу Червоної армії, а петлюрівці повинні з офіційним визитом прибути до Бершаді. Також наказано групам генерала М.Омеляновича-Павленка відійти від переднього краю лінії оборони ЧУГА та повернути то майно галицьких стрільців.

Перше бойове хрещення ЧУГА відбулося в лютому 1920 р. У цей час добре озброєна група на чолі з генералом Бредовим пробивалася для об'єднання з польськими військами вздовж Дністра. Командувач 12-ої армії наказав частинам ЧУГА під загальним керівництвом генерала А.Кравса зупинити наступаючих денікінців. Кровопротитний бій почався 19 лютого і продовжувався без перерви три доби. Загалом галичани виконали наказ: денікінські формування були зупинені і понесли великі втрати. В цій боротьбі відмінно виконали поставлене завдання курсанти Львівської бригади на чолі А.Бізанцем.

Зрозуміло, що стрілецтву не подобалася політизація, а точніше комунізація громадського життя армії. Саме тоді до кожного куреня і бригади призначили політичних комісарів, сформували стрілецькі ради, скасували старшинські ступені і ранги, усунули всіх корпусних і бригадних командантів та „ненадійних старшин”, а поступово і польових капеланів.

Отаман С.Шухевич обурено писав про ті дні: „Неможливо уявити, щоб люба держава у світі була згідна мати на своїй території автономну армію, здібну

швидко міняти свої орієнтації” [343, ч.1, с.149-150]. Все ж таки, враховуючи багаточисельні побажання стрільців ЧУГА, Ревком 12-ї армії, якій вона була підпорядкована, пообіцяв, що напередодні боїв за звільнення Галичини всі частини ЧУГА будуть зведені в одну дивізію, яка отримає назву – Галицька дивізія [343, ч.1, с.152-158].

Особливо обурення викликало свавілля більшовицьких комісарів. М.Луцький згадував наступне: „Був випадок, який стався в містечку Піщанка, біля залізничної станції Попелюхи в районі Балти. Червоний комісар Михайло Табукашвілі 29 березня 1920 року замордував (задля грабунку коня) одного із найвидатніших старшин УГА, командира 1-го гарматного полку отамана Ярослава Воевідку. Цей жахливий морд улюбленого в цілій Галицькій Армії хороброго отамана викликав серед стрільцтва таку грізну реакцію помсти, що переїздяючи на протипольський фронт стрільці 11-ї Стрийської бригади роззброїли ескорт галицьких жандармів, що везла комісара на суд, і за станцією Вапнярка виконали над убійником самосуд. Цей самосуд викликав бурю погроз большевицької влади, як черговий доказ грізних настроїв вояцтва Галицької армії” [87, т.2, с.229-233].

Подібне стверджував сотник Мирон Луцький: „Сам факт підпорядкування всіх трьох бригад 12-й і 14-й більшовицьким арміям і рівночасне розташування червоних піхотних дивізій, кінноти, артилерії безпосередньо за фронтом галицьких бригад, створювали не тільки крайнє недовір’я червоних до галичан, але насували теж і побоювання злобного плану, розраховане на неминуче знищення ГА, яка могла знайтися в часі польської офензиви між двома ворожими вогнями” [87, т.2, с. 229]. Така ситуація, зрозуміло, неодноразово спостерігалася на фронті.

В ці дні в ЧУГА замість ревкома вибрано партійний комітет, в обов’язки якого входило проводити ідейно-політичну і культурно-просвітницьку роботу зі стрільцями. В штабі армії створено відділ культурно-просвітницької роботи на чолі з О.Левицьким, що випускав газети „Стрілець”, „Стрілецька думка”, „Козацький голос”. У підрозділах ЧУГА, при штабах куренів і сотень

відкривалися стрілецькі клуби, школи для неграмотних, бібліотеки, читальні. По всій території, де розташовувалися стрілецькі підрозділи, проводилися Шевченківські вечори, стрільці збирали гроші на будівництво пам'ятника Кобзарю в Одесі.

Але, не дивлячись на проведення з галичанами ідейно-політичної і культурно-просвітницької роботи, їх морально-політичний стан був пригнічений. Як правило, пропагандистські заходи, мітинги підміняли індивідуальну роботу з людьми. Більшість таких заходів були відірвані від життя, не враховували загальну думку, настрої особового складу. Дуже часто бажане видавалося за дійсне. Взяти хоча б цифру вступу до партію. Так, наприклад, у квітні до складу третьої бригади було прийнято близько 750 комуністів на 7000 військовиків. Погоня за цифрами приводила до того, що в КП(б)У приймали навіть недавніх жандармів і священників [13, оп.2, спр.285, арк.118-124].

Як писав один із представників Центрального Комітету Комуністичної партії більшовиків України (ЦК КП(б)У) Іван Сіяк, в ті дні „вся работа галицких частей в красные ограничивалась перекраской вывесок, сменой трезубцев красными звездами, совещаниями, митингами и приказами свыше” [11, оп.20, спр.130, арк.85, 91-94].

7 березня 1920 р. на мітингу в Бершаді В. Затонський прямо говорив, що значна частина галицьких стрільців „одурманена антирадянською пропагандою” [13, оп.2, спр.285, арк.75] і він не буде дивуватися, якщо хтось із них перейде на бік Петлюри у вирішальний момент. У цьому була об'єктивна причина.

Відомо, що морально-політичний став критичним, коли в березні 1920 р. в районі Бершаді з'явилася Повстанська армія в кількості 9000 бійців на чолі з недавнім командувачем УГА генералом М.Омеляновичем-Павленком, що просувалася з боями через фронт в тил Червоної армії. В підрозділах ЧУГА постійно з'являлися петлюрівські представники, які проводили агітацію серед стрільців про необхідність їх переходу на сторону М.Омеляновича-Павленка. Тоді ж під впливом цих подій активізували свої дії спротив Червоній армії повстанські

загони отаманів Зеленого, Голуба, Волинця та ін [27, оп.1, спр.33, арк.4; 36, оп.1, спр.31, арк.112-114].

Петлюрівські кур'єри намагалися передавати інформацію, яка нібито затверджена Головним Отаманом Петлюрою і диктатором Петрушевичем про визнання української державності країнами Антанти, яка надала допомогу для боротьби з більшовиками. Говорилося і про формування 40-тисячної армії, яка була сформована із українців, що повернулися з італійського полону, і в складі польської армії виступила проти Радянської України [24, оп.1, спр.371, арк.10-15].

Все це так чи інакше негативно впливало на морально-психологічний стан стрільців ЧУГА, які все частіше говорили про можливий перехід до Повстанської армії.

До майбутнього виступу спонукали також антизаконні дії контррозвідки Червоної армії, яка проводила масові арешти в частинах ЧУГА. Згідно наказу С.Реденса – начальника ЧК Одеси – було заарештовано близько 640 галичан, які знаходилися на лікуванні в шпиталі, серед них і 240 старшин ЧУГА [92].

Тим часом на Західному фронті радянським військам великою ціною вдалося зупинити наступ польських військ. Участь у війні держав Антанти і їх гостинна допомога Польщі дозволили Пилсудському підготувати черговий похід на Київ. Загалом на Київському напрямку поляки зібрали 70000-ну армію. Потужними наступами польсько-українських частин було захоплено Проскурів, Шепетівку, Новоград-Волинський [52, арк.126-140, 289-350].

Ревком Південно – Західного фронту на чолі з Й.Сталіним і Р.Берзіним прийняв рішення відправити на фронт три новостворені бригади ЧУГА (20 тис. бійців). 1-ша бригада М.Барана, що воювала в складі 44-ї червоної дивізії, обороняла Чуднів. 2-га бригада Ю.Головинського в складі 45-ї червоної дивізії зайняла позиції в околицях Літина. 3-тя бригада О.Станіміра в складі 48-ї червоної дивізії зайняла фронт на південь від Бару, в околицях сіл Ялтушкова і Курилівці Муровані. Штаб і партійний комітет ЧУГА знаходились в Києві, там же розміщувався резервний курінь під командою О.Нагуляка [47, арк.534, 560-567; 167, с.187-190].

В ході київського наступу генерал М.Омелянович-Павленко видає для частин ЧУГА наказ, в якому знову пропонує галичанам приєднатися до його армії і виступити разом проти більшовиків. Частина старшин ЧУГА на чолі з командиром 2-ї бригади ЧУГА почала серйозно думати про майбутній перехід. З цією метою було створено штаб, в який увійшли Ю.Головінський, О.Луцький, А.Ерле та ін. У ніч на 24 квітня 1920 р. за підписом командира 2-ї бригади Ю.Головінського розповсюдили наказ: „...Минуло два місяця як Українська Галицька Армія, обезкровлена довгою боротьбою і лютою ненавистю, заключила союз з більшовиками...” [56, арк.364]. (Див. додаток П).

Далі кожній галицькій бригаді було поставлено бойове завдання: розвернутися в загальному напрямку на схід, захопити Вінницю, Жмеринку, нанести удари по тилowym частинам Червоної Армії в районі Балти і в кінцевому результаті об'єднатися з армією М.Омеляновича-Павленка.

Час заколоту вибрано вдало. 23 квітня у Києві проводилась 1-ша Галицька конференція, в якій брали участь 135 делегатів від усіх частин ЧУГА, в їх число входили галичани – комуністи В.Порайко, Ф.Замора, Я. Струхманчук, О.Нагуляк, П.Цепко, а також усі комісари. Учасники конференції направили привітальну телеграму В.І. Леніну, яка була опублікована днем раніше в газеті „Червоний стрілець”. Тоді ж оголошено звернення представника Ревкому України Х.Раковського до галичан: „Єдина наша ціль – допомогти Східній Галичині вирватися з-під ярма польських панів і проголосити незалежну владу галицьких робочих та селян.., коли Галичина буде свободна, галицькі робочі та селяни приймуть рішення з ким їм бути – чи з радянськими республіками України і Росії, чи-ні” [57, оп.2, спр.285, арк.117]. Але до частин ЧУГА це звернення своєчасно доведено не було.

Уранці 23 квітня 1920 р. галицькі стрільці розпочали заколот. Залишаючи свої позиції перейшли під Вінницю 2-а і 3-а бригади ЧУГА під командуванням Ю.Головінського і О.Станіміра. Там галицькі підрозділи зіткнулися з кавалерійською бригадою Котовського. В боротьбі з цією бригадою і танковими

частинами 45-ї дивізії під командуванням Якіра стрільці зазнали поразки і відступили на південь [163, с.142-144].

А вже 25 квітня 1920 р. розпочався загальний наступ поляків і військ Директорії УНР на столицю України. Фронт Червоної армії в зв'язку зі зрадою двох бригад ЧУГА був сильно послаблений. 2-га польська армія генерала Лістовського і 3-я армія під командуванням Пілсудського прорвали ослаблену оборону фронту; частини уланів і легіонерів вийшли на фланги оборони 1-ї бригади ЧУГА, створивши загрозу оточення. Зав'язався тяжкий бій, але січовики вистояли.

Залишення фронту стрільцями допомогло полякам здобути перемогу. Зрозуміло, що це призвело до ліквідації ЧУГА. Перша бригада УСС (2400 бійців), що в той час була у складі 44-ї червоної дивізії, була полонена і під конвоєм пригнана до Вінниці [32, оп.1, спр.42, арк.3-4].

Тяжка доля спіткала 2-у і 3-ю бригади. 27 жовтня вони були оточені, роззброєні поляками і направлені в концтабори (Львів, Тухоля). На прохання української делегації про зустріч з С.Петлюрою, їм у цьому було відмовлено. Головний Отаман при відправленні полонених-українців наголосив: „Ми армія, яка бореться тільки за українську ідею, і що робить її популярною на Україні. А ви – русофіли” [32, оп.1, спр.42, арк.6]. Ще один удар очікував українських військовиків. При зустрічі першого транспорту з полоненими у Львові, польське населення дивилося на українських стрільців, як на військовополонених-більшовиків, ще більш небезпечних, ніж вони самі. Наступного дня офіцерів-українців було відправлено до табору, а стрільців – по домівкам.

Як бачимо, після майже півторарічного існування Українська Галицька Армія залишила поле бою. Але сам факт майже дворічного існування УГА мав велике історичне значення, бо услід за легіоном УСС зміцнив військову традицію на західних українських землях. У боротьбі на трьох фронтах у 1919 р. стрілецьтво показало велику дисциплінованість, добрий вишкіл і бойову силу.

Боротьба УГА закінчилася поразкою, втратою незалежності і соборності України. Однак, незважаючи на помилки та промахи державного проводу ЗОУНР

і військового командування Галицької Армії, українське стрілецтво зайняло належне місце в українських визвольних змаганнях 1914–1921 рр. Доля УГА ще раз довела: без сильної, боєдатної та добре вишколеної регулярної армії Україна не могла і в майбутньому не зможе існувати як самостійна, незалежна, соборна, держава.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження ще раз підтвердило, що боєздатна регулярна армія – атрибут суверенної держави, надійний гарант її безпеки, а повноцінне військове будівництво – необхідний елемент етнодержавотворення. Повчальний досвід цьому – Західно-Українська Народна Республіка та її збройна боротьба проти польської, румунської, чеської та більшовицької агресій. Національній Раді і Раді Державних секретарів, без сумніву допоміг досвід, нехай негативний, Центральної Ради, яка в рамках автономії у складі федеративної Росії не вважали за потрібне творити національну армію.

У 1917–1918 рр. Україна мала реальний шанс утвердитись як незалежна держава, але помилкове бачення лідерами Центральної Ради значення армії у державотворчому процесі, нерузуміння ними ролі Збройних сил у захисті суверенітету України та помилкова військова діяльність привели до стихійної демобілізації 2 млн. українців із російської армії та нищення армійських структур, що мало фатальні наслідки для молодого українського державності. Діяльність українських військовиків з утворення регулярної національної армії не знайшла підтримки керівників УНР, військова політика яка не передбачала існування регулярних Збройних сил. Це, зрозуміло, призвело до катастрофічного стану: українське військо, знесилене, демаралізоване практично перестало існувати наприкінці 1917 р. як боєздатний атрибут державності. Вибух української революції і проголошення у серпні 1917 р. Центральною Радою національно-культурної автономії польської меншості, засвідчили намагання наддніпрянців здобути довір'я і підтримку сусіднього народу.

Втім, польська громадська думка одноголосно засудила Брестський договір УНР з країнами Четвертного союзу (січень 1918 р.), згідно з яким наддніпрянська дипломатія домагалася включення Холмщини і Підляшшя до України. Відтак нелегко здобує порозуміння у польсько-українських стосунках на передодні світової війни було втрачено.

Недовговічним державним утворенням стала УНР, армія якої у першій половині 1919 р. налічувала близько 50 тис. козаків, насамперед учорашніх селян-

бідняків, лояльність яких до Директорії була дуже мінливою. І тому мають рацію І.Лисяк-Рудницький, Я.Грицак, М.Литвин, вважаючи, що долю Української держави вирішувало не польсько-українське, а російсько-українське воєнне протистояння.

На жаль, політичні проводи УНР і ЗУНР так і не зуміли сповна об'єднати свої військово-матеріальні та демографічні потенціали ані проти більшовиків, ані проти поляків румун і чехів. Не принесло авторитету українській дипломатії й те, що делегації УНР і ЗУНР виступали окремо на Паризькій мирній конференції 1919 р. Отже, Україна ні на мирній конференції, ні в генеральних штабах західних країн не виступала єдиним і окремим суб'єктом історії.

Українське „питання” на сході Європи було остаточно вирішено країнами Заходу, коли на Галицький фронт було перекинуто вишколену 100 тис. армію Ю.Галлера, сформовану у Франції з польських військовополонених, колишніх австрійських солдатів та офіцерів. А вже 25 червня 1919 р. Антанта дозволила польському війську у Галичині (27 червня командування ним перейняв сам Ю.Пілсудський) проводити воєнні операції по Збруч. Зрозуміло, що на вирішення долі ЗУНР вплинув страх держав Антанти перед більшовицьким наступом у Європу (свої наміри верховоди Кремля навіть не приховували).

Взимку-навесні 1919 р. Антанта надала Польщі великі партії сучасної зброї, боєприпасів, харчів, одягу, медикаментів. Туди скеровали також досвідчені кадри: у Війську Польському служили або перебували у складі військових місій сотні французьких офіцерів-контрактників (деякі з них поховані на польському військовому меморіалі у Львові). Отже, „озброєні по останньому слову „науки організованого убийства, – зазначав Володимир Винниченко, – мали багато переваги над неодягненими, зле взутими, скупо й бідно озброєними військами Національної Ради. Але той факт, що ці війська, без техніки, без допомоги, без амуніції впродовж кількох місяців не тільки стримували наскоки антантського злодійкуватого хама, а ще й не раз били його, показує, яка велика сила духу була в тих, дійсно героях, що босі й голі бились проти жандарма реакції” [138, т.1, с.115-117].

Подальший хід подій свідчить, що підготовка до повстання й намагання втримати владу на західному пограниччі не були доведені проводом ЗУНР до переможного кінця. Однак попри всі негативні сторони державотворення і вибух в українсько-польській війні у грудні 1918 – січні 1919 рр. Все ж було закладено підвалини її Збройних сил – УГА, ядром якої став легіон Українських січових стрільців, що мав чотирирічний досвід фронтових боїв. Аналіз подій, пов'язаних зі збройними конфліктами між поляками, більшовицькою Росією та Добровольчою армією Денікіна, показує, що в ході проведення кровопролитних боїв УГА показав організованість, дисципліну, вишкіл та відданість стрілецтва соборній державі, чого не скажеш про лідерів УНР-ЗУНР, які вели неузгоджену самостійну дипломатію.

На жаль, Центральній Раді як і Держсекретаріату ЗУНР не вдалося поєднати відновлення української державності з радикальними соціальними перетвореннями суспільства, що викликало розчарування бідноти і заможніх верств населення країни, у тому і військових, у свідомості яких нерідко домінували після затяжної Першої світової війни соціальні проблеми.

Однак поразку ЗУНР, як і загалом соборної УНР, спричинили головно не внутрішні чинники, а геополітична ситуація у Центрально-Східній Європі. У зв'язку з міжнародною ізоляцією ЗОУНР та неприхильним ставленням держав-сусідів до незалежності і соборності України, галичани і наддніпрянці могли розраховувати лише на власні сили. Акт Злуки УНР і ЗУНР в січні 1919 р. мав важливе зовнішньополітичне і військове значення, Але очікуваного результату не було досягнуто. Країни Западу, насамперед Франція, вбачали у Варшаві надійного союзника у боротьбі проти більшовицької експансії та відновлення німецького реваншизму і тому підтримали східні територіальні домагання Польщі.

Слід погодитися з дослідниками в тому, що українсько-польська війна пройшла чотири етапи: перший – боротьба за Львів 1-12 листопада 1918 р.; другий – утворення і стабілізація фронту у грудні 1918 – січні 1919 рр.; третій – боротьба за ініціативу у лютому – квітні 1919 р.; четвертий – відступ галицьких бригад за Збруч у травні – липні 1919 р.

Листопадові бої 1918 р. Галицької армії можна поділити на декілька етапів:

- перший – це початок бойових дій з 1-го по 4-те листопада 1918 р. та боротьба з парамілітарними громадськими структурами польського населення;
- другий – боротьба за столицю ЗУНР, з 5-18 листопада та втрата найважливішого залізничного напрямку Перемишль – Львів;
- третій – оборонні бої з 18–22 листопада з регулярними польськими формуваннями, відступ українських підрозділів на бойову лінію Підбірці – Лисиничі – Винники – Чишки, осада залізничних тор на Красне і Підгайці. Власне так утворився підльвівський фронт, який Галицька армія тримала майже до кінця війни.

Головною причиною осінніх невдач було: постійна заміна командного складу Начальної Команди, неправильний вибір головного удару по противнику, брак озброєння, боєприпасів та несвоєчасне прибуття допоміжних підрозділів.

Заслуговеє схвалена практика проведення реорганізації УГА в період бойових дій. Цю організаційну роботу було проведено начальником генерального штабу полковником Мишковським, який зумів передати свій досвід, створивши напівпартизанські формування дієздатну регулярну армію ЗУНР. Організація та формування Галицької армії також проводилась поетапно:

Перший етап – початковий з 1 листопада по 10 грудня 1918 року; другий – перший, він же і основний, 10 – 15 січня 1919 року під керівництвом полковника Є.Мишковського; третій – з першої половини червня під керівництвом Начального Вождя генерала О.Грекова; четвертий – і останній, під час переходу українських військ на початку 1920 р. на сторону Червоної армії, коли було змінено назву на ЧУГА.

Організаційно-штатна структура корпусів і бригад залишалася незмінною до кінця визвольних змагань (чета – рій – курінь – полк – бригада – корпус). Тактика ведення бойових операцій була спрямована на те, щоб українські підрозділи на окремих ділянках фронту зосереджували ударні сили, наступаючи на стратегічно важливі напрямки противника. Але тактичні дії ГА під час наступальних операцій проводилась дуже обережно, бо у командного складу нерідко бракувало

військового оперативно-тактичного досвіду. Наступаючи великими силами, НКГА висилала розвідувальний дозор, а лише потім головні військові сили.

Об'єднання двох національних формацій – УГА та Дієвої армії УНР – після переходу за Збруч влітку 1919 р. мало важливе політичне і військове значення. Але події, які розгорталися на фронтах, а також неоднотайність в поглядах двох українських проводів, призвели до негативних наслідків ведення бойових дій як проти більшовиків, так і білогвардійців.

На наш погляд, система стрілецьких піхотних бригад в галицькій армії 1918-1920 рр., яка тоді функціонувала і в армії Великобританії підсилена артилерійським полком, найбільш доцільна і сьогодні. Отже слід погодитися, що перехід Збройних сил України на бригадну систему цілком відповідає вимогам сучасної війни. До того ж це спрощує бойове застосування артилерії у ході операцій при її розосередженості за принципом „ротна тактична група – батарея”, „батальона тактична група – дивізіон”. Досвід Визвольних змагань переконливо доводить, що гарантувати безпеку країни, може лише добре вишколене й озброєне національне військо.

Підсумовуючи узагальнений матеріал сформулюємо деякі політичні та військово-організаційні висновки:

1. Історичний досвід українського державотворення ХХ ст. переконливо довів: тільки національні вишколені Збройні сили спроможні захистити суверенну державу, а спроби замінити їх нерегулярними напіввійськовими формуваннями неминуче призведуть до втрати державою незалежності та територіальної цілісності.

2. Розв'язання питань як військового, так і загальнодержавного, характеру першочергово залежить від керівництва держави, парламенту і коаліційного уряду, наскільки їм вистачить міжнародного і фінансово-господарського досвіду, політичної толерантності у вирішенні соціальних, національних і політичних питань державотворення.

І хоча українці в ході революції 1917–1921 рр. втратили національну державність на власній території, вони ніколи не зрікались боротьби за

державність і соборність України. Це ще раз підтвердив рух Опору 40-х рр. Та дисидентський рух 60-80-х рр., у лавах яких було немало активних учасників і очевидців Визвольних змагань першої чверті ХХ ст.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

1. Ф.1. (Центральний Всеукраїнський Виконавчий Комітет);
2. Ф.118. (Директорія УНР);
3. Ф.1073. (Державний секретаріат по військових справах ЗУНР);
Ф.1075 (Військове міністерство УНР);
Ф.1076 (Генеральне секретарство по військових справах);
Ф.1077 (Управління Генерального штабу Армії УНР);
Ф.1429 (Канцелярія Директорії УНР);
Ф.2192 (Диктатор Західної Області УНР);
4. Ф.3696. (Міністерство закордонних справ УНР).
5. Ф.4465 (Колекція матеріалів УНР і ЗУНР);

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ

- Ф.1 (Центральний Комітет Компартії України);
Ф.6 (Центральний Комітет Компартії Західної України);
Ф.57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України періоду підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції і періоду Громадянської війни).

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ У ЛЬВОВІ

6. Ф.146 (Галицьке Намісництво);
7. Ф.201 (Греко-католицька митрополича консисторія);
8. Ф.211 (Польська Ліквідаційна Комісія);
Ф.309 (Наукове товариство ім. Т.Шевченка);
Ф.316 (Видавництво “Червона Калина”);
9. Ф.328 (Редакція „Української Загальної Енциклопедії”);
10. Ф.329 (Редакція журналу „Нова культура” і „Культура”);

11. Ф.352 (Збірна станиця Українських Січових Стрільців);
12. Ф.353 (Легіон Українських Січових Стрільців);
13. Ф.357 (Особистий фонд Івана Крип'якевича);
14. Ф.359 (Особистий фонд Осипа Назарука);
15. Ф.360 (Особистий фонд Володимира-Степана Старосольського);
16. Ф.361 (Особистий фонд Антіна Крушельницького);
17. Ф.362 (Особистий фонд Кирила Студинського);
18. Ф.368 (Особистий фонд Степана Томашівського);
19. Ф.370 (Особистий фонд Ростислава Лашенко);
20. Ф.388 (Особистий фонд Миколи Андрусяка);
21. Ф.385 (Особистий фонд Сеня Горука);
22. Ф.462 (Український горожанський комітет);
23. Ф.580 (Управа Української військової станиці у Каліші);
24. Ф.581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР);
25. Ф.681 (Особистий фонд Михайла Тишкевича);
26. Ф.685 (Особистий фонд Йосипа Вітошинського-Доброволі);
27. Ф.753 (Українська збірна станиця Ланцут);
28. Ф.760 (Особистий фонд Григорія Степури);
29. Ф.841 (Об'єднання польських жіночих християнських товариств).

БІБЛІОТЕКА НАРОДОВА У ВАРШАВІ

Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie)

Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко):

30. М/ф 69011 – Щоденики. Спогади;
31. М/ф 87260/263 – Події листопада 1918 р., у Львові, Перемишлі;
32. М/ф 87264/265 – Старшинська школа піхоти 1919-1920 рр.;
33. М/ф 87299 – Накази, ДСВС, НКУГА 1919 р.;
34. М/ф 87300 – НКГА;
35. М/ф 87500 – Щоденники. Спогади;
36. М/ф 87501 – Спогади, щоденники М.Шухевича;

37. М/ф 87518/519 – Буковинська Національна Рада (ЗОУНР), 1919 р.;
38. М/ф 87520 – Канцелярія уряду ЗУНР;
39. М/ф 87542/544 – Донесення Волинської, Херсонської дивізії УНР;
40. М/ф 92037 – УНРада, ЗУНР, ЗОУНР, ДСВС у м. Станіславові 1918-922;
41. М/ф 92061 – Санітарний відділ ДСВС;
- 51а.М/ф 92064/066 Старшинська школа піхоти УГА;
42. М/ф 92132/133 – Штаб Дієвої Армії УНР, оперативні накази військам;
43. М/ф 92254 – НКГА, ДСВС, записники ЗУНР, ЗОУНР, УНР;
44. М/ф 92255 – Спогади колишніх старшин УГА;
45. М/ф 92256 – Військове міністерство України гетьманської держави;
46. М/ф 92257 – УГА – корпуси і бригади 1918-1920;
47. М/ф 92451 – Установи у м. Вінниці ЧУГА 1919-1920.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

48. Ф.121 (Львівське управління державної поліції у Львові);
49. Ф.256 (Матеріали до історії революційного руху трудящих Західної України);
50. Ф.257 (Товариство по вивченню історії оборони Львова і південно-східних кресів. 1918-1920 рр. у Львові);
51. Ф.311 (Редакція журналу „Рідний край” у Львові);
52. Ф.320 (Редакція журналу „Поділля” у Львові);
53. Ф.1059 (Стрийський міський магістрат);
54. Ф.1137 (Дрогобицьке повітове староство);
55. Ф.1138 (Самбірське повітове староство);
56. Ф.1223 (Самбірський міський магістрат Галицького намісництва);
57. Ф.1259 (Рудківський повітовий державний комісаріат Української Народової Ради).

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

58. Ф.2367 (Відділ управління Подільського губернського революційного комітету);
59. Ф.2625 (Подільський Губревком).

РОССИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ВОЕННЫЙ АРХИВ (МОСКВА)

- 60. Ф.102 (Управление армиями Юго-Западного фронта);
- 61. Ф.103 (Управление армиями Украинского фронта);
- 62. Ф.199 (XIV советская армия).

ЦЕНТР ХРАНЕНИЯ ИСТОРИКО-ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ КОЛЛЕКЦИЙ (МОСКВА)

- 63. Ф.308 (II отдел Генерального штаба Войска Польского);
- 64. Ф.471 (Верховное командование Войска Польского);
- 65. Ф. 472 (Информационные сводки Генштаба Войска Польского).

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917-1939.

Збірник документів і матеріалів. – Київ: Наук. думка, 1979. – 558 с.

Вісник Державних законів для всіх земель Української Народної Республіки,
1919. – Вип. 11, 14, 18, 26, 27, 30, 32, 36, 37, 39.

Вісник Державних законів і розпорядків ЗО УНР, 1919. – Вип. 1-8.

Вісник Державного секретаріату військових справ ЗУНР, 1918. – Ч.1; 1919.
– Ч.2.

Гражданская война на Екатеринославщине. Февраль 1918-1920 гг. Документы и материалы. – Днепропетровск, 1968. – 355 с.

- 66. Гражданская война на Украине, 1918-1920 гг.: Сб. документов и материалов: В 3 т., 4 кн. // Арх. Упр. При Совете Министров УССР и др.; Редкол.: С. Королівський (отв. Ред.) и др. – К.: Наук. думка, 1967. – Т. 1. – Кн. 1. – 875 с.; Т. 2. – 916 с.

Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия/ Гл. ред. Хромов С. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 704 с.

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Москва: Наука, 1964. – Т. 2. – 719 с.; 1965. – Т. 3. – 608 с.

Доценко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. 1917–1923. Т. 2. Кн. 5. – Львів, 1924. – 400 с.

- Доценко О. Матеріали до історії української революції. Т. 2. – Кн. 4. – 1917–1922 рр. – Київ; Львів, 1923. – 364 с.
- Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. – 325 с.
- Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. В. 5-ти т. – Вінніпег, 1958.
– Т. 1. – 670 с.; 1960. – Т. 2. – 384 с.; 1966. – Т. 3. – 232 с.; 1968. – Т. 4. – 392 с.
- Українська революція. Документи 1919–1921 рр. /Упор. Гунчак Т. – Нью-Йорк, 1984. – 478 с.
- Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. – Київ, 1996.
– Т. 1. – 591 с.; Т. 2. – 424 с.
- Українсько-московська війна 1920 року в документах. Ч. 1. Оперативні документи Штабу Армії УНР (під ред. В.Сальського). – Варшава, 1933.
– 404 с.
67. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.: У 4-х кн. – Нью-Йорк, 1969. – Кн. 1. – 152 с.; Кн. 2. – 204 с.; Кн. 3. – 160 с.; Відень, 1922. – 192 с.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

68. Армія України. Львів. 1993.
69. Вісник Української Народної Республіки. Кам'янець-Подільський. 1919.
Вісті Комбатанта. Торонто; Нью-Йорк. 1961-2000.
70. Вісник політики. 1918.
71. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. Ч. 1, 2. – Тернопіль. 1918.
72. Воля. Перемишль. 1918.
73. Воля. Станіславів. 1919.
74. Вперед. Львів. 1918-1919.
75. Галицький голос. Кам'янець-Подільський. 1919.
76. Голос Поділля. Тернопіль. 1918-1919.
77. Дзвін. Тернопіль. 1990.
78. Діло. Львів. 1918-1939.

79. Дрогобицький листок. Дрогобич. 1918.
80. За Вільну Україну. Львів. 1995.
81. Земля і Воля. Львів. 1919.
82. Золочівське слово. Золочів. 1918-1919.
83. Календар Червоної Калини. Львів, 1920-1939.
84. Каменярі. Кам'янець-Подільський. 1919.
85. Kurier Lwowski. Lwow. 1918-1920.
86. Літературно-військовий вісник. Каліш. 1921.
87. Літературно-науковий вісник. Київ; Львів, 1917-1939.
88. Літопис Червоної Калини. Львів, 1929-1938.
89. Народна Армія. Львів. 1994.
90. Наша правда. 1929.
91. Наша Зоря. Каліш, 1920-1923.
92. Нова Рада. Київ, 1917-1919.
93. Новини. Кам'янець-Подільський. 1919.
94. Поділля. Вінниця. 1919.
95. Республіканець. Станіславів. 1919.
96. Розбудова нації. Прага, 1926, 1928-1934.
97. Самостійна Україна. 1992.
98. Свобода. Джерсі-Ситі, 1917-1924.
99. Селянська громада. Вінниця. 1919.
100. Стрілець. Тернопіль, Станіславів, Стрий, Кам'янець-Подільський. 1919.
101. Стрілець. Кам'янець-Подільський. 1919.
102. Табор. Каліш, 1924–1939.
103. Український голос. Тернопіль, Станіславів. 1918-1919.
104. Український козак. Жмеринка. 1919.
105. Українське слово. Львів. 1918.
106. Український Скиталець. Ліберці; Юзефів, 1920-1923.

МЕМУАРИ

107. Андрусяк М. Думки Грушевського про потребу української армії // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 3. – С. 5-13.
108. Андрусяк М. Як прийшло до Чортківського пролому // Літопис Червоної калини. – 1936. – Ч. 1. – С. 106.
109. Антонов-Овсієнко В. Записки о гражданской войне. Воспоминания. В 4-х т. – Москва; Ленинград, 1928–1933. – (297+297+350+343) с.
110. 133.Бевз Т. Етапи становлення української державності // Військо України. – 2001. – № 3-4. – 56 с.
111. Безручко М. Січові Стрільці у боротьбі за державність. – Каліш, 1932. – 82 с.
112. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції. (Склав П.Зленко) – Прага, 1932. – 74 с.
113. Винниченко В. Щоденник 1911–1920. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – Т. 1. – 317 с.
114. Вислоцький І. Спомини розвідчого старшини 1919-1923 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч. 4. – С. 3-5; Ч. 5. С. 6-10; Ч. 7-8. – С. 8-10; Ч. 9. – С. 6-8.
115. Верига В. Там, де Дністер круто в'ється. – Львів: Каменяр, 1992. – 279 с.
116. Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. – Київ, 1992. – 112 с.
117. Гірняк Никифор. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – Нью-Йорк, 1959. – 285 с.
118. Греків О. Весна 1918 року в Україні // За державність. – Торонто, 1964. – Зб. 10. – С. 23-26.
119. Грушевський М. Роковини 20 (7) листопада. 1917 // Український історик. – 1988. – № 1-4. – С.166.
120. Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / Упор. А.Трубайчук. – К.: Либідь, 1992. – 46 с.
121. Деникин А.И. Путь русского офицера. – Москва, 1990. – 294 с.
122. Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 г. – М.: Госполитиздат, 1942. – 240 с.

123. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). – Мюнхен, 1969. – 542 с.
124. Затонський В. Уривок із спогадів про українську революцію. – Харків, 1926. – 126 с.
125. Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Київ, 1992. – 258 с.
126. Коновалець Є. Причинки до історії ролі Січових Стрільців в Українській революції // Розбудова нації (Прага). – 1928. – Ч. 1. – С. 18-23; Ч. 2. – С. 60-64; Ч. 3. – С. 104-110; Ч. 4. – С. 153-158; Ч. 5. – С. 199-204 Ч. 6. – С. 241-244.
127. Назарук Осип. Рік на великій Україні: Спомини з української революції. – Відень, 1920. – 342 с.
128. Омелянович-Павленко М. На Україні 1917–1918 рр. Спомини. – Прага, 1938. – 72 с.
129. Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. – Прага, 1929 – 72 с.
130. Омелянович-Павленко М. На Україні 1919 р. Переговори і війна з російською добровольчою армією. Спомини голови делегації та командира Запорізької групи. – Прага, 1940. – 97 с.
131. Омелянович-Павленко Михайло. Спогади українського командарма. – Київ, 2002. – 460 с.
132. Омелянович-Павленко М. Спомини. – Тернопіль, 1930. – 64 с.
133. Прохода Василь. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – 113 с.
134. Прохода В. Записки непокірливого. Кн. 1. В Україні. – Торонто, 1969. – 430 с.
135. Прохода В. Симон Петлюра. – Новий Ульм, 1968. – 51 с.
136. Прохода В. Симон Петлюра – вождь українського війська. – Варшава, 1936. – 49 с.
137. Спогади. Ч. 1. – Каліш, 1921. – 46 с.; Ч. 2. – Каліш, 1922. – 55 с.
138. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920. – Торонто, 1966. – 192 с.

139. Українська мемуаристика 1914–1924 (Бібліографічний реєстр) / Зібрав І.Калинович. – Львів, 1925. – 32 с.
140. Цьокан І. Від Денікіна до більшовиків. Фрагменти споминів з Радянської України. – Відень, 1921. – 19с.
141. Шандрук П. Українська армія в боротьбі з Московщиною // За державність. Зб. 4. – Каліш, 1934. – С. 21-237.
142. Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.
143. Шухевич С. Спомини з Української Галицької Армії. (1919-1920 рр.). – Ч. 1. – Львів, 1929. – 176 с.; Ч. 2. – Львів, 1929. – 162 с.; Ч. 3. – Львів, 1929. – 164 с.; Ч. 4. – Львів, 1929. –147 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ

144. Берест Осип. УСС в боях за Львів. Підзамче (Листопадовий спогад). –Свобода. – 1956. – 1 листоп.
145. Бізанц Альфред. Ягольниця // Календар Червоної Калини на 1923 р. –Львів: Червона Калина, 1922. – С. 52-59.
146. Блажкевич Іванна. Листопадовий спогад // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 12. – С. 4-6.
147. Бобиляк І. До історії III Бережанської бригади II Галицького корпусу // Літопис Червоної Калини, 1936. – Ч. 1. – С. 3-5.
148. Божик С. З останніх днів УГА. – Львів, 1923. – 79 с.
149. Божик С. Шляхом слави 9-ої бригади УГА // Літопис Червоної Калини, 1934. – Ч. 4. – С. 8-13; Ч. 5. – С. 12-16; Ч. 6. – С. 8-10.
150. Бутовский полигон 1937-1938. Книга жертв политических репрессий. – Кн. 2. – М, 1998. – 202 с.
151. Винниченко В. Відродження нації. – К.; Відень: 1920. – Т.1. – 326 с.
152. Винниченко В. Відродження нації. (Історія української революції [березень 1917 - грудень 1919 р]). – Ч. 2-3. – Київ; Відень, 1920. (Київ: Видавництво політичної літератури, 1990). – 330 с.; 542 с.

153. Виноградський В. Спомин з падолистого перевороту в Балигороді і Ліську // Український скиталець, 1924. – Ч. 1. – С. 5-9.
154. Вислоцький І. Спомини розвідчого старшини 1919-1923 рр. // Літопис Червоної Калини, 1934. – Ч. 4. – С. 3-5; Ч. 5 – С. 6-10; Ч. 7-8. – С. 8-10; Ч. 9. – С. 6-8.
155. Верига В. Листопадовий рейд. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 190 с.
156. Верига В. Нариси з історії України. – Львів, 1996. – 444 с.
157. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. У 2-х т. – Львів, 1998. – Т. 1. – 524 с; Т. 2. – 503 с.
158. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодні. Хронологічний довідник. – Київ: Наук. думка, 1995. – 688 с.
159. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 42-51; № 5. – С.79-88; № 6. – С. 66-78.
160. Вовк Петро. Волинь під військовим зарядом галичан 1919 р. // Український Скиталець. – 1922. – Ч. 14. – С. 14-15; Ч. 15. – С. 14-16; Ч. 16. – С. 7-9; Ч. 17. – С. 6-7; Ч. 18. – С. 10-11; Ч. 19. – С. 20-27; Ч. 20. – С. 37-41; Ч. 22. – С. 23-29. – 1923. – Ч. 1/32. – С. 41-48; Ч. 2/24. – С. 27-31; Ч. 3/25. – С. 24-27; Ч. 4/26. – С. 21-25; Ч. 5/27. – С. 44-48; Ч. 6/28. – С. 30-36; Ч. 7/29. – С. 30-35; Ч. 10/31. – С. 29-35; Ч. 12/34. – С. 23-26; Ч. 13/35. – С. 13-21; Ч. 15/37. – С. 16-22; Ч. 17-18/39-40. – С. 27-40; Ч. 21-22/45-46. – С. 33-56.
161. Гарчева Л. Збройні сили Центральної Ради в лютому-квітні 1918 // Військо України. – 1993. – № 8. – С. 102-108.
162. Галаган М. З моїх спогадів: У 3-х ч. – Львів: Червона Калина, 1930. – (196+174+298).
163. Галан В. Батарей смерти. – Джерсі Сіті, 1968. – 239 с.
164. Гнатевич Б. Історія Українського війська. – Т. 3. – Львів: Вид-во Івана Тиктора, 1936. – 569 с.
165. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державність. – Львів: Кальварія, 1997. – 275 с.

166. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть // уклад., авт. передм. і комент. О.Копиленко. – К.: Т-во „Знання” України, 1991. – 240 с.
167. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння: до питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. – Львів: Україн. технології, 1997. – 68 с.
168. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К: Либідь, 1993. – 288с.
169. Гуцуляк Михайло. Перший листопад 1918 року на західних землях України. – Київ: Либідь, 1993 (Нью-Йорк; Ванкувер, 1973). – 403 с.
170. Гречко А. Вооруженные Силы Советского Государства. – М.: Воениздат, 1976. – 125 с.
171. Дашкевич Я. Історія Українського війська. – Львів: Світ, 1996. – 840 с.
172. Дашкевич Роман. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1965. – 205 с.
173. Деникин А.И. Поход на Москву. (Очерки русской смуты). – Киев: Военное издательство, 1990. – 288 с.
174. Дещинський Л., Панюк А. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. – Львів: НУ „ЛП”, 2001. – 424 с.
175. Дещинський Л., Голубко В. Чого вчить історія // За Вільну Україну. – 1995. – 24 січня.
176. Дещинський Л. З історії створення Збройних сил Української Народної Республіки // Держава та армія / Вісник Держ. ун-ту „Львівська політехніка”. – Львів, 1991. – № 334. – С. 3-13.
177. Дорошенко Д. Історія України 1917-1918 рр. – Т.1. – Ужгород, 1930. – 510 с. Т.2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – Ужгород, 1930. – 424 с.
178. Доценко О. Визвольні Змагання 1917-1923. Армія // Українська Загальна Енциклопедія. Т. 3. – Львів; Станіслав; Коломия, 1935. – 1422 с.
179. Доценко О. Літопис української революції: Матеріали і документи до історії української революції 1917-1923. Т. 2. – Кн. 4. – Київ – Львів, 1923. – 364 с.

180. Доценко О. Літопис української революції: Матеріали і документи до історії української революції 1917-1923. Т. 2. Кн. 5. – Львів, 1924. – 400 с.
181. Дрогобиччина – земля Івана Франка Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1973. – 856 с.
182. Думін О.(Крезуб А.). Армія ЗОУНР (УГА) // Українська Загальна Енциклопедія. Т. 3. – Львів; Станіслав; Коломия, 1934. – С. 708-722.
183. Думін О.(Крезуб А.). Облога Києва (спогади з листопада-грудня 1918) // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1928. – Кн. 1. – С. 25-40; Кн. 3. – С. 242-251; Кн. 4. – С. 309-324; Кн. 5. – 458-464.
184. Жуковський , Субтельний О. Нарис історії України. –Львів, 1992. – 229 с.
Енциклопедія Українознавства: В 10 т. 2-е вид. словникове / Гол. ред. проф. д-р В.Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Наук. Т-во ім. Шевченка, 1955-1984. – 4015+63 с. іл.; карти.
185. Іванис В. Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923 рр. – Нью-Йорк, 1986. – 255 с;
186. Історія українського війська: Навч. Посібник. Видання 2-ге, доповнене. – Львів: ЛВІ, 2001 – 134 с.
187. Капустянський М. Похід українських армій на Київ–Одесу в 1919 році. Кн. 2. Ч. 1-3. – Мюнхен, 1946. – 200 с.
188. Карпенко О. Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 18-21.
189. Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 р. // З історії Західноукраїнських земель. – Київ: Вид-во Академія наук УРСР. – 1957. – С. 59-90.
190. Карпенко О. Окупація Північної Буковини Румунією і боротьба трудящихся мас проти окупаційного режиму (1918-1919) // Український історичний журнал. – 1966. – № 10. – С. 56-62.

191. Карпенко О. Утворення Комуністичної партії Східної Галичини // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів: Світ, 1990, – С. 67-75.
192. Колянчук М., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1995. – 288 с.
193. Кох Г. Договір з Денікіним. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. – Львів, 1930. – 55 с.
194. Кох Ганс. У другі роковини смерти полк. ген. булави Альфреда Шаманека // Український Скиталець. – 1922. – Ч. 14. – С. 1-3.
195. Кравс А. За українську справу. Спомини. – Львів: Червона Калина, 1937. – 99 с.
196. Кравс Антін. Завязок моєї групи. Уривок зі споминів // Український Скиталець. – 1922. – Ч. 1. – С. 4-6; Ч. 16. – С. 7.
197. Криволап В. Ще раз про червоні галицькі частини // Укр. іст. журн. – 1970. – № 7. С. 8-12.
198. Кравс А. За українську справу. Спомини про 3-й корпус УГА після переходу за Збруч. – Львів: Червона Калина, 1937. – 99 с.
199. Кравс А. Українська Галицька Армія. – Т. 2. Воєнно-історична студія. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Вінніпег, 1966. – 383 с.
200. Крезуб А. Нарис історії Українсько-польської війни 1918-1919 рр. Вид. 2-е. Нью-Йорк, 1966. – 179 с.
201. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – 702 с.
202. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського Війська. – Львів: Вид-во Івана Тиктора, 1936. – 568 с.
203. Крип'якевич І. Історія України / Упор. тексту, прим., комент. Якимовича Б; Передм. Дашкевича Я. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
204. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів: Червона Калина, 1931. – 448 с.

205. Кузьма Олекса. На розпутті. Причинок до історії УГА // Календар „Просвіти” на 1928 р. – Львів: Просвіта, 1927. – С. 182-199.
206. Кузьма Олекса. Після перевороту. Перший день українського Львова // Свобода (Львів). – 1928. – Ч. 45.
207. Кузьма Олекса. Чому ми програли. Підсумки листопадових боїв за Львів // Свобода (Львів). – 1928. – Ч. 45.
208. Кузьма Олекса. Як відбувався державний переворот. Акція української військової організації // Свобода (Львів). – 1928. – Ч. 45.
209. Купчанко К. Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів, 1922. – С. 10-108.
210. Курманович В. Відворот УГА за Збруч // Літопис Червоної Калини , 1934. – Ч. 5. – С. 3-6.
211. Кучабський В. Війна прогаяних можливостей // Літопис (Берлін). – 1924. – Ч. 9. – С. 136-137.
212. Кучабський В. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мировій конференції в 1919 р. // Дзвони (Львів). – 1931. – Ч. 1. – С. 35-45; Ч. 2. – С. 109-122.
213. Кучабський Василь. Січові Стрільці, їх історія і характер. – Львів, 1920. – 45 с.
214. Лановик Б., Матисякевич З., Матейко Р. Історія України. – Тернопіль: Карт., 1995. – 459 с.
215. Липинський В. Листи до братів хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія, 1995. – 580 с.
216. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР/ НАН України. Ін-т українознавства ім. І.Крип’якевича. – Львів: Олір, 1995. – 362 с.
217. Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці. – Київ: Знання, 1992. – 47 с.
218. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Вид. 2-е. Львів, 1991. – 199 с.
219. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів; 1998. – 488 с.

220. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2001. – 640 с.
221. Левицький К. Великий зрив. – Відень, 1931. – 145 с.
222. Левицький Кость. Перший державний секретаріат у Львові // Український Скиталець, 1923. – Ч. 11 (33). – С. 15-18.
223. Левицький Кость. Перші дні нашої державності // Український прапор (Відень). – 1923. – Ч. 44.
224. Левицький Микола. Напередодні 31-го жовтня 1918 у Львові // Стрілець (Кам'янець-Подільський). – 1919. – Ч. 90. – С. 1-2.
225. Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні (Спомини з часу від липня до грудня 1919). – Відень, 1921. – 194 с.
226. Левицький Осип. Військовий договір Української Галицької Армії з Добрармією ген. Денікіна // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т. 1. – С. 484-514.
227. Ленківський Іван. Летунство У.Г.А. // Літопис Червоної Калини, 1938. – Ч. 11. – С. 7-10; Ч. 12. – С. 15-17.
228. Лепкий Л. В річницю смерті полк. Дмитра Вітовського // Літопис Червоної Калини, 1930. – Ч. 7-8. – С. 3-4.
229. Лепкий Л. Осінь 1918 р. // Календар Червоної Калини на 1927 р. – Львів: Червона Калина, 1926. – С. 85-98.
230. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Відп. ред. Ф.Сисин; упоряд. Я.Грицак. – Т. І-2. – К: Основи, 1994. – 554 с.; 573 с.
231. Ллойд Джордж Д. Правда о мирних договорах. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1957. Т. 1. – 655 с.; Т. 2. – 555 с.
232. Лозинський М. Польська окупація Східної Галичини і міжнародне право // Ілюстр. Календар Сирітського Дому на 1923 р. – Філадельфія, 1922. – С. 72-75.
233. Лозинський М. Спомин про Дмитра Вітовського // Воля (Відень). – 1919. – Т. 3. – Ч. 3. – С. 106-110.

234. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 рр.: У 3 Т. – Прага: Пробоєм. – 1942. – Т.1. – 207 с.; Т.2. – 245 с.; Т.3. – 222 с.
235. Макарчук С. Українська республіка галичин. – Львів: Світ, 1997. – 190 с.
236. Мартинець Т. Розброєння львівської касарні при вулиці Зиблікевича 1 листопада 1918 року //Українська Галицька Армія Т.3. – С. 240-244.
237. Масляник О. Гуцульська республіка і повернення із забуття // За Вільну Україну. – 1991. – 31 січ.
238. Мацькевич С. Артилерія Української галицької армії // Українська Галицька Армія. – Т.1. – С. 178-179.
239. Микитка Д. Українська Галицька Армія. – Т. 2. Воєнно-історична студія. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Вінніпег, 1966. – 383 с.
240. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1993. – 414 с.
241. Ньюнко А., Стариков Л., Чусовитова А. Непобедимая и легендарная. – М.: ДОСААФ, 1968. – 189 с.
242. От. Хома І. Історія України. – Рим: Українська папська мала семінарія, 1964. – 254 с.
243. Паліїв Дмитро. За генералами. Жмут спогадів // Календар Червоної Калини 1935 р. – Львів: Червона Калина, 1934. – С. 40-46.
244. Паліїв Дмитро. Листопадова революція // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Т. 3. – Вінніпег Вид-во Д.Микитюка, 1966. – С. 20-38.
245. Паліїв Дмитро. Листопадова революція. З моїх спогадів. – Львів: Новий час, 1929. – 44 с.
246. Паліїв Дмитро. На чисту воду: з моїх споминів // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1930. – Ч. 6. – С. 15-17; Ч. 7-8. – С. 12-13. – 1938. Ч. 9. – С. 2-4.
247. Пам'яті вождя УГА (Присв. ген. М.Тарнавському). – Львів: Червона Калина, 1938. – 70 с.
248. Панейко Василь. Перед Першим Листопада. Шматок спогадів // Діло. – 1928. – Ч. 245.

249. Папікян А. Збройні сили України двадцятого століття. Вид. 2-е. – Львів, 2002. – 302 с.
250. Папікян А. Проблеми військового будівництва в діяльності Директорії Української Народної республіки // Збірка науково-методичних праць. – Львів, 1998. – С. 137-141.
251. Пацлавський В. Перший листопад у Дрогобиччині і Бориславський фронт. – Нью-Йорк. – Париж. – Сідней. – Торонто, 1973. – С. 71-73.
252. Підкова І., Шуст Р. Довідник історії України. Вид. 2-е. – К: Генеза, 2001. – 1135 с.
253. Петлюра С. Статті / Упоряд. та автор передмови О.Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – 342 с.
254. Петлюра С. Народе український: Вибрані статті, листи, документи. – Харків: Лівий берег, 1992. – 152 с.
255. Петлюра Симон. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: УВАН, 1956. – 479 с.
256. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917-1921). – Львів: Червона Калина, 1927-1931. Ч. 4. Гетьманщина і повстання Директорії. – 1931. – 120 с.
257. Полковник Альфред Шаманек. Причини до біографії // Громадська думка (Львів). – 1920. – Ч. 172.
258. Прохода В. Записки до історії сірих або сірожупанників. Ч. 2. // Табор. – Варшава, 1927. – Ч. 5. – С. 47-62.
259. Прохода В. Записки з історії сірих (сірожупанників) // За державність. Каліш, 1929. – 36. 1. – С. 72-117.
260. Прохода В. Українська армія та Головний Отаман Симон Петлюра – Прага, 1940. – 40 с.
261. Прохода Василь. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – 113 с.
262. Полонська-Василенко Н. Історія України у 2-х томах. – Т.1: до середини XVII ст.: Т. 2: від середини XVII ст. до 1923 р. – К: Либідь, 1992. – 587 с.; 606 с.

263. Революція на Україні по мемуарах белых / Сост. С.А.Алексеев. Под ред. Н.Н.Попова. – К.: Политиздат України, 1990. – 436 с.
264. Рогатинський І. Чортківська Офензива // Календар Червоної Калини на 1931 р. – Львів: Червона Калина, 1930. – С. 58-64.
265. Романів І. Просвітна діяльність Галицької Армії // Стрілець. – 1919. – Ч. 88.
266. Ромченко Борис. Сумної пам'яті дні в Перемишлі // Український Скиталець. – 1921. – Ч. 1. – С. 14-19; Ч. 2. – С. 13-17.
267. Рубльов С., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – Т.10. – К.: Альтернативи, 1999. – 319 с
268. Рудницька М. Львівське жіноцтво під час Листопадового перевороту // Український прапор. – 1919. – 1 листоп.
269. Рудницький Іван. Спомини львівських падолистових днів // Український Скиталець. – 1921. – Ч. 1. – С. 3-9; Ч. 2. – С. 4-13.
270. Секретар Микола. Польова пошта УГА // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 9. – С. 4-8.
271. Семчук Л. Бій за Велику і Малу Вишенку // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 11. – С. 4-6.
272. Сірко І., Лапшин В. Червоні галицькі частини в боях за владу Рад // Укр. іст. журн. – 1967. – № 12. – С. 13-17.
273. Сецінський Осип. Фрагмент з бою за Львів у Листопаді 1918 р. (Спогад учасника) // Гомін України. – 1954. – 30 жовт., 6, 13 листоп.
274. Скоропадський П. Спомини / Передмова Г.Папакіна. – Київ: Україна, 1992. – 112 с.
275. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918 / Гол. ред. Я.Пеленський. – Київ; Філадельфія: І-т укр. арх та дисер.; І-т східноєвр. дося. НАНУ; Східноєвр. дос. і-т ім. В.Липинського, 1995. – 443 с.
276. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). – Київ: Наук. думка, 1985. – 272 с.
277. Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – Київ: Наук. думка, 1973. – 254 с.

278. Солдатенков В. Становлення української державності і проблема Збройних сил (березень-квітень 1918 р.) // Укр. іст. журн. – 1992. – № 5-8, 12.
279. Сохоцький Н. Перед Зривом // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1936 р. – Львів: Червона Калина, 1935. – С. 61-63.
280. Станімір Осип. Нарада відпоручників УГА в Начальній Команді в Бірзулі // Голос Комбатанта (Нью-Йорк). – 1960. – Ч. 5(11). – С. 17-19.
281. Стахів Матвій. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923. Т. 4. – Скрантон; Український Робітничий Союз, 1960. – 122 с.
282. Стефанів З. Українські збройні сили в 1917-1921 рр. Воєнно-історичний нарис. – Ч. 1. – Коломия, 1935. – 115 с.
283. Субтельний О. Україна: Історія / Переклад з англійської. – К: Либідь, 1991. – 512 с.
284. Смолій В., Верстюк В., Віднянський С. Малий словник історії України. – Київ, 1997. – 400 с.
285. Тищик Б., Вівчаренко О., Лешкович Н. Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.). – Коломия: Світ, 2000. – 271 с.
286. Трильовський К. Мої перші дні у ЗУНР // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 11. – С. 18-19.
287. Трофимович В., Кучик О. Українсько-польська війна і політика Антанти (1918-1919). – Львів: Вид. Центр Львів. Нац. ун-ту ім. І.Франка, 2000. – 58 с.
288. Тютюнник Ю. Революційна стихія. – Львів, 1937. – 95 с.
289. Тюшкевич С., Зверев Б., Кораблев Ю. Советские Вооруженные Силы: История строительства. – М.: Воениздат, 1978. – 326 с.
290. Угнів та Угнівщина. Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1960. – 622 с.
291. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій українських збройних сил 1917-1921. – Вінніпег Вид-во Д.Микитюка, 1954. – 179 с.

292. Українська Центральна Рада. Док. і мат. У двох томах. / Упорядники: В.Верстюк., О.Бойко та ін. – Київ, 1996. Т. 1. – 588 с.; Т. 2. 1997. – 424 с.
293. Урбанович Микола. „Печеніжинська республіка” // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т. 4. – Вінніпег Вид-во Д.Микитюка, 1968. – С. 274-276.
294. Франко П. Летунський відділ УГА // Літопис Червоної Калини, 1937. – Ч. 10. – С. 3-5; Ч. 11. – С. 9-12.
295. Фріш Роман. Із днів слави артилерії УГА (Сторінка до історії 6 гарматного полку УГА) // Календар Червоної Калини на 1928 р. – Львів: Червона Калина, 1927. – С. 146-150.
296. Харамбура С. Листопадові дні у Львові (3 дневника гимназистки) // Львів: Рідна школа, 1936. – Ч. 22. – С. 318-320.
297. Харамбура Семен. Яворів на 1 листопада 1918 р. // Яворівщина з її минулого і сучасного. – Яворів. – 1931. – С. 29-32.
298. Хома Андрій. Фрагмент наступу на Чортків // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 12. – С. 2-3.
299. Хрін Іван. Збаражський Курінь // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т.4. – Вінніпег: Вид-во Д.Микитюка, 1968. – С. 279-280.
300. Цегельський Л. Від легенди до правди. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. – 313 с.
301. Цьокан І. Від Денікіна до большевиків. – Відень, 1921. – 20 с.
302. Чайковський А. Чорні рядки. Спомини за час від 1.11.1918 до 13.5.1919. – Львів, 1930. – 119 с.
303. Черная книга : Сб. статей и материалов об интервенции Антанты на Украине в 1918-1919 гг. – Б.м.: Госиздат Украины, 1925. – 433 с.
304. Чепига І. Станіславів – столиця ЗОУНР і УНР в рр. 1918-1920 // Літопис Червоної Калини, 1935. – Ч. 10. – С. 8-10.
305. Шанковський Лев. Українська Галицька Армія. – Т. II. Воєнно-історична студія. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Вінніпег, 1966. – 383 с.

306. Шанковський Лев. Нарис української воєнної історіографії // Український історик. – 1970. – Ч. 4 (28) – С. 67-75; 1971 – № 1-2 (29-30). – С. 58-69; № 3-4 (31-32). – С. 31-32; 1972. – Ч. 3-4 (35-36). – С. 55-71; 1973. – Ч. 3-4 (39-40). – С. 113-126; 1974. – Ч. 1-3 (41-43). – С. 48-64.
307. Шанковський Лев. Визвольні змагання 1917-1920-1926 рр. // Вісті (Мюнхен). –1966. – Ч. 121. – С. 9-13.
308. Шанковський Лев. Звідомний полк та його комендант // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т.3. – Вінніпег Вид-во Д.Микитюка, 1966. – С. 151-156.
309. Шанковський Лев. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. –Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1999. – 396 с.
310. Шандрук Павло. Генерал-хор. Симон Петлюра – творець і вождь українського війська // Вісті УЦК в Польщі. – 1927. – Ч. 11-13. – С. 14-21.
311. Шарик М. Перша бойова летунська сотня УГА // Українська Стрілецька Громада в Канаді. – Соскатун, 1938. – С. 134-135.
312. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для галицької землі 1918-1939. –Торонто: Вид-во. В.Дідюка, 1965. – 280 с.
313. Шкрумеляк Юрій. Перехід через Збруч // Коломийські Вісті – 1927. – Ч. 5-6.
314. Шмігельська-Климкевичева Ірина. З моїх споминів (Виїмки з історії козацького загону ім.Гонти) // Календар Червоної Калини на 1931 р. – Львів: Червона Калина, 1930. – С. 92-96.
315. Шухевич В. Початок українсько-польської війни // Український прапор. – 1919. – 1 лист.
316. Шухевич С. Полк. УГА Альфред Шаманек // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – С. 3-5.
317. Шухевич Степан. Спомини з Української Галицької Армії (1918-1920). Ч. 1. – Львів, 1924. – 176 с.; Ч. 2-5. – Львів, 1929. – (176+162+147) с.
318. Яворівський Євген. Чортківська офензива і відворот за Збруч в освітленні Начальної Команди // Літопис Червоної Калини, 1935. – Ч. 12. – С. 4-8.

319. Яворівський Євген. Антін Виметаль // Календар Червоної Калини на 1922 р. – Жовква: Червона Калина, 1922. – С. 114-116.
320. Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії. / НАН України. Ін-т українознавства. – Львів: Просвіта, 1996. – 360 с.
321. Якимович Б. Генерал Мирон Тарнавський: – життя і чин, – Львів: Львівські новини, 1994. – 28 с.
322. Ярема Яким. Над Сяном. Листопадові дні у Перемишлі. / Упор., передмова, коментарі С.Яреми, післямова М.Литвина. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1997. – 96 с.
323. Ярославин Євген. Вождь 100 000 Армії і пам'яті начального вождя Української Галицької Армії генерала четаря Мирона Тарнавського. – Вінніпег: І.Тиктор, 1958. – 136 с.
324. Ярославин Сидір. Як ми ставали большевиками // Літопис Червоної Калини, 1935. – Ч. 9. – С. 3-5.
325. Československy biografický slovník. – Praha, 1992. S. 411- 412; *Wurzbach Constant*. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. T. 15. Wien, 1866. S. 307-349
326. Czubinski Antoni. Walka o granice wschodnie w latach 1918-1921. Opole: Ins. Slaski, 1993. – 313 s.
327. Dabkowski Tadeusz. Ukraiński rush narodowy w Galicji Wschodniej 1912-1923. – Warszawa, 1985. – 326 s.
328. Daszyński I. Pamiętniki. T. 2. – Kraków, 1926. – 348 s.
329. Demianzuk W. Walki polsko-ukraïnskie 1918-1919. – Warszawa, 1928. – 256 s.
330. Dmowski R. Pisma. T. 6. – Polityka polska i odbudowanie państwa: druga połowa: wojna od r. 1917. Pokój. – Częstochowa, 1937. – 400 s.
331. Dmowski R. Polityka i odbudowanie państwa. – Warszawa, 1989. Wyd. II. T. 1. – 356 s.; T. 1. – 448 s.
332. Dmowski R. Wybór pism. T. 3. – New-York, 1988. – 396 s.; T. 4. – 320 s.
333. Hunczak T. Ukraine and Poland in Documents 1918-1922. Vol.1-2. – New-York; Paris; Sydney; Toronto, 1983-1985. – 456 p.; 468 p.

334. Hupert W. Walki o Lwow od 1 listopada 1918 do 1 maja 1919 roku). – Warszawa, 1926. – 236 s.
335. Jarzebinski Prawy pododcinek sektora Bema w obronie Lwowa 3-22 Listopada 1918 r. //Obrona Lwowa. – T. 2. – S. 169-200.
336. Klimenski M. Wojna polsko-ukrainska 1918-1919 r. //Wojna i wychowanie. – 1993. – Nr 5. – S. 43-46; Nr 6. – S. 36-39.
337. Klimenski M. Lwow 1918-1919. – Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2000. – 212 s.
338. Klimenski M. Czortkow 1919. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2000. – 212 s.
339. Konieczny Zdzislaw. Walki polsko-ukrainnskie w Przemyslu i okolicy. Listopad-grudzien 1918. – Przemysl, 1993. – 131 s.
340. Lukomski G. Partacs Cz., Polak B. Wojna polsko-ukrainska 1918-1919. – Koszalin; Warszawa: Uczelnia Wyzszej Szkoły Inzynierskiej w Koszalinie, 1994. – 286 s.
341. Leinwand A. Obrona Lwowa w Listopadzie 1918 roku // Rocznik Lwowski. 1993-1994. – Warszawa, 1995. – S. 37-57.
342. Mączyński Cz. Boje lwowskie. T. 1-2. – Warszawa, 1921. – 316 s.
343. Memorandum drą Stahla ze Lwowwa o petraktacjach polsko-ruskich z Listopada (1-20). – Lwow, 1919. – 15 s.
344. Nicieja Stanislaw S. Cmentarz Obronców Lwowa. – Wrocław; Warszawa; Krakow: Zakład narodowy im. Ossolinski, 1990. – 468 s.
345. Obrona Lwowa. Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie. Relacje uczestników. T. 1-3. – Warszawa, 1991-1993. – 363 s.; 864 s.; 444 s.
346. Olszanski Tadeusz Andrzej. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa: TYRSA, 1994. – 348 s.
347. Partacz Cz. Od Badaniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukrainski w Galicji w latach 1888-1908. – Torun, 1996. – 280 s.
348. Piłsudski J. Pisma zbiorowe. – Warszawa: Instytut J.Piłsudskiego, 1937. T. 1.

- 291 s.; T. 2. – 300 s.; T. 6. – 302 s.
349. Rogowski J. Z walk o Lwów. – Poznań, 1929. – 122 s.
350. Roją B. Legendy i fakty. – Warszawa: FHOesick, 1931. – 372 s.
351. Rok 1918 we wspomnieniach mężów stanu, polityków i wojskowych / Opr. J.Borkowski. – Warszawa, 1987. – 600 s.
352. Romer E. Pamiętnik paryski 1918-1919. – Wrocław, 1989. – 456 s.
353. Rutkowski Stanislaw. Odsiecz Lwowa w Listopadzie 1918 r. – Lwow; Warszawa; Krakow, 1926. – 270 s.
354. Stepień S. Symon Petlura Ataman Główny Ukraińskich Sił Zbrojnych //Wojsko i Wychowanie. – 1998. – Nr 6. – S. 64-74.
355. Sopotnicki J. Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe. – Lwów, 1921. – 139 s.
356. Wielka encyklopedia powszechna. T. 6. – Warszawa, 1965. – 575 s.

ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

357. Каляев А.О. Українські січові стрільці у боротьбі за створення і захист Західноукраїнської Народної Республіки.: Автореф. дис. канд. іст. наук: 20.02.22 / Держ. ун-т „Львівська політехніка”. – Львів, 1997. – 20 с.
358. Кривизюк Л.П. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917-1920 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т „Львівська політехніка”. – Львів, 2001. – 19 с.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет „Львівська політехніка”

На правах рукопису

ТОМЮК ІГОР МИХАЙЛОВИЧ

УДК 947. 04 „1918 – 1920”

Галицька армія
у боротьбі за державність і соборність
України (1918 – 1920)

ДОДАТКИ

20.02.22 – Військова історія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Литвин Микола Романович -
Доктор історичних наук,
професор

Львів-2004

Додаток А.

Скриті назви телефонічних станцій від 20 XI – 27 XI 1918 року.

№ з/п	Назва підрозділів	Позивні	Скриті назви
1.	Українська Національна Рада	Груша	Мадрид
2.	Начальна Команда Галицької Армії	Рота	Рим
3.	Команда Українських січових стрільців	Півонія	Париж
4.	Муніципальний уряд	Сливка	Кайро
5.	Підзамче двірець	Яблуна	Трієст
6.	Касарня поліції	Вишня	Берлін
7.	Центральне (Пожарне)	Любисток	Пешт
8.	Цитаделя	Кукіль	Атейг
9.	Ратуша	Кактус	Нью-Йорк
10.	Яблонівська касарня	Жито	Казань
11.	Касарня Фердинанда	Резеда	Прага
12.	19 - полк українських стрільців	Пшениця	Люблена
13.	1 - полк Львова	Блават	Софія
14.	Личаківський двірець	Гречка	Сойм-Москва
15.	Персенківка (через Сихів)		Бухарест
16.	Старе Село		Стокгольм
17.	Уланська касарня	Чай	
18.	Школа Сташціа	Кава	

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 87260/263. – Події листопада 1918 р. у Львові, Перемишлі, арк. 179.

Додаток Б

Організаційна структура керівництва Державного Секретаріату Військових Справ.

№ з/п	Посади керівного складу ДСВС	Військове звання, прізвище і імя
1.	Державний секретаріат військових справ	Полковник Вітовський Дмитро
2.	Ад'ютант	Четар Паліїв Дмитро
3.	Товариш державного секретаря військових справ	Отаман Бубела Петро
4.	Ад'ютант	Поручник Голинський Михайло
5.	Канцелярія Державного секретаріату військових справ	Поручник Сивак Теодор, Сотник д-р Бемко Володимир
В І Д Д І Л И:		
1.	Загальний	Сотник Тимцюрак Володимир
2.	Персональний	Сотник Панчак Василь
3.	Мобілізаційний	Отаман Гірняк Никифор
4.	Артилерійський	Сотник Шипайло Роман
5.	Технічний	Сотник-інженер Шухевич Володимир
6.	Зв'язку	Сотник – інженер Зілинський Роман
7.	Залізнодорожний	Сотник Буцманюк Юліан
8.	Кавалерії	Поручник Галицький Олександр
9.	Інтендатури	Сотник Гарасимович Гриць
10.	Харчовий	Поручник Черкаський Олекса
11.	Санітарний	Отаман д-р Білас Ростислав
12.	Судовий	Сотник д-р Бородієвич Євген
13.	Пресовий	Отаман Підляшецький Орест
14.	Письменничий	Четар Гомарак Нестор
15.	Пресова квартира	Четар Боберський Іван
16.	Редакція часопису „Стрілець”	Четар Пачовський Василь

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 92254. – НКГА, ДСВС, записники ЗУНР, ЗОУНР, УНР, арк. 75.; Бемко В. „Державний Секретаріат Військових Справ”// Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т.1. – Вінніпег: Вид-во Д.Микитюка, 1958. – С. 61-69; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998. – С. 107-123.

Додаток В

Військові ранги Українських армій періоду визвольних змагань
1917 – 1921 рр.

УНР Центральної Ради	Українська держава	УНР Директорія	ЗУНР
Вищий офіцерський склад (генеральна старшина)			
отаман фронту			
отаман армії	генеральний бунчужний	генерал-полковник	генеральний сотник
отаман корпусу			
отаман дивізії	генеральний значковий	генерал-поручник	генеральний поручник
отаман бригади	генеральний хорунжий	генерал-хорунжий	генеральний четар
Старший офіцерський склад (булавна старшина)			
полковник	полковник	полковник	полковник
осаул	військовий старшина	підполковник	підполковник
курінний	-	осаул	отаман
Молодший офіцерський склад (молодна старшина)			
сотенний	сотник	сотник	сотник
півсотенний	значковий	поручник	поручник
			четар
хорунжий	хорунжий	хорунжий	
Підстаршинський склад			
		підхорунжий	булавний старший десятник
бунчужний	бунчужний	бунчужний	старший десятник
чотар	чотовий	чотовий	десятник
ройовий	ройовий	ройовий	вістун
Рядовий склад			
		гуртовий	старший стрілець
козак	козак	козак	стрілець

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 87300 – НКГА, арк.65-66; м/ф 92064/066. – Старшинська школа піхоти УГА, арк.139-140; м/ф 92257 УГА – корпусу і бригади 1918-1920, арк.236-240; Історія українського війська: Навч. посібник. Видання 2-ге, доповнене. – Львів: ЛВІ, 2001 – с. 89-90

Додаток Д ОБЦЯНКА

яку Українське військо складає на вірність Українській Народній Республіці

Присягаю, торжественно Всемогучому Богу і прирікаю на мою честь бути вірним Українській Народній Республіці, та повинуватися її законам і розпорядженням.

Присягаю на кожному мені військово-назначенім службовім місці у війні і мирі при поручені мені обов'язки після мого найліпшого знання і совісті сповняти, при тім все мати на увазі найвисше добро Української Народної Республіки, прикази моїх зверхників виконувати, урядові тайни берегти і залишити всякого – якого б рода не було – надужиття моєї власті.

Так Боже допоможи – Амінь.

Ходорів. 3.лютого 1919 р. Отаман М.Омелянвич Павленко

Військова Присяга Українського війська

Ми, жовніри українського війська, присягаємо нині перед богом всемогучим, всевідучим та перед людьми, що відтепер будемо вірно і з цілою посвятою служити лишень Українській Державі.

Присягаємо, що від нинішнього дня будемо слухати лише Начальства Українського Народу то є Української Національної Ради та нею поставлених начальників наших.

Присягаємо, що вірно і охотно будемо виповняти їх прикази у всіх обставинах – так у мирі як і в час війни, в кожній порі, на суші, морю і у воздуху.

Присягаємо, що вірно і постійно будемо боронити, нашої дорогої Вітчизни, ніколи, хоч би навіть у лихій годині, не покидати наших стягів та рядів, старшин і товаришів наших та ніколи не будемо вдаватися в порозуміння з ворогом нашим.

В загалі будемо поводитися так, як се воєнні правила та жовнярська честь, Воля, Добро і Щастє українського народу вимагають; за що й жите своє віддати ми готові.

Так нам допоможи, боже. – Амінь.

19 липня 1919 р. Начальний Вождь генерал-четар Тарнавський

Начальник Штабу полковник Шаманек

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 87300, – НКГА; арк. 86; м/ф 92064/066 Старшинська школа піхоти УГА, арк.34.

Додаток Е
Персональний склад Начальної Команди Галицької Армії
Наказ Ч. 12, оп. 3186 від 15 червня 1919 р., м. Чортків

№ з/п	Посади керівного складу НКГА	Військові звання	Ім'я та прізвище
1.	Начальний Вождь військ ЗО УНР	Генерал-поручник	Греков Олександр
2.	Ад'ютант	Сотник	Сасико Андрій
3.	Начальник генерального штабу	підполковник ГШ	Тернова Карло
О П Е Р А Т И В Н И Й Ш Т А Б			
I.	Начальник оперативного відділу	Отаман ОШ	Льобковіц Вільгельм
а)	Оперативний відділ	Сотник	Шобер Ришард
	Приділені	Сотник	Гузар Роман
	Старшина для доручень	Четар	Вовкунець Микола
	Старшина генерального штабу	Вакант	- // -
б)	Оперативна канцелярія	Четар	Микита Петро
		Хорунжий	Яценович Микола
		Хорунжий	Яремчишин Роман
	Картографічний відділ	хорунжий	Стоцький Денис
ІІ. РОЗВІДУВАЛЬНИЙ ВІДДІЛ			
ІІ.	Начальник розвідувального відділу	Поручник	Ковальський Радіон
	Приділені	Четар	Д-р Лисий Володимир
		Хорунжий	Дидик Євген
	Командант польової сторожі	Четар	Казуренок Дмитро
ІІІ. ЧАСТИНА ЗВ'ЯЗКУ			
ІІІ.	Начальник зв'язку	Сотник	Приккель Готфрид
а)	Телефонний референт	Сотник	Кузьмович Ярослав
	Приділені	Урядовець	Данилевич Антін
		Юсіст	Лопатинський Ярослав
		Юсіст	Гаврилюк Семен
		Морзист	Вірчак Григорій
	Телефонна сотня	Сотник	Козловський Олександр
		Четар	Головинський Мирон
		Четар	Дашко Яків
		Хорунжий	Стефанович Богдан
	Командант радіостанції	Вакант	- // -
ІV. ГОЛОВНИЙ РЕФЕРЕНТ ФРОНТУ			
ІV.	Головний референт фронту	Полковник	Бородін Андрій
	Помічник Головного референта фронту	Полковник	Кондирів Павло
	Ад'ютант	Сотник	Магальяс Семен
І. КАНЦЕЛЯРІЯ			
а)	Начальник	Сотник	Турчин Лука
	Приділені	Сотник	Белей Василь
		четар	Романко Сиєпан
б)	Персональний референт	Отаман	Д-р Шухевич Степан
	Діловод	четар	Караван Осип
в)	Муніційний референт	Сотник	Гоца Теодор
	Приділені	Сотник	Слезак Іван
		Четар	Гураль Іван
г)	Технічний референт	Сотник	Рижевський Василь
		Четар	Грегорович Орест
		Четар	Ільницький Тефіль
		Хорунжий	Озаркевич Іван
		Хорунжий	Плешкан Михайло

	Технічний армійський інспектор	Полковник	Войцеховський
д)	Самохідний референт	Сотник	Кренжаловський Дмитро
	Приділені	Четар	Давидович Володимир
		Четар	Грицина Остап
		Хорунжий	Томарук Ілярій
е)	Санітарний референт	Сотник-лікар	Д-р Танячкович Кость
	- дві посади: лікар, діловод	Вакантні	- // -
є)	Судовий референт	Сотник-судовий	Курдіяк Юрій
	Польовий суд НКГА	Сотник-судовий	Курдіяк Юрій
		поручник-судовий	Калимов Михайло
		поручник-судовий	Жмур Юрій
		Хорунжий	Жмур Михайло
		Судовий-офіцер	Попович Кость
ж)	Інтендантський референт:		
	Начальник	Отаман-інтендант	Штробель Олекса
	Харчовий референт і референт реквізиції	Поручник	Кушнірук Теохтіст
	Референт поборів	Поручник	Цимбала Степан
	Референт одно строїв	Четар	Коновалець Мирон
	Начальна канцелярія і персональний референт:	Четар	Д-р Кирилів Антін
	Інтендант нагляду (контроля)	Поручник	Черкавський Олекса
	Каса:		
	Касир	Сотник	Матвіїшін Михайло
	Старшина-контролер	Вакант	- // -
	Ліквідатора:		
	Ліквідуючий старшина	Четар	Готтліб Лев
	Заводово-рахунковий відділ:		
	Начальник	Сотник	Олиняк Михайло
	Рахункові-старшини	Хорунжий	Заворотюк Василь
			Покинброда Теодор
з)	Обозний референт	Поручник	Д-р Николайчук Микола
	Старшина для доручень	хорунжий	Дяків Олекса
V. КОМАНДАНТ ШТАБУ:			
І.	Комендант	сотник	Кравець Остап
	Помічник	Хорунжий	Майсей Іван
а)	Булавна (штабна) сотня:		
	1-ша сотня	Четар	Прокіп Гнат
	2-га сотня	Четар	Яцків Михайло
	3-тя сотня	Хорунжий	Прокопович Клим
Крім того Головному референту фронту підпорядковуються:			
- польова почта			
- артилерійський запасний курінь			
- саперський курінь			
- армійська запасна обозна валка			

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 87299; 87300. – Накази, ДСВС, НКУГА 1919 р., арк.8-69; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – Т. 2. Воєнно-історична студія. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Венніпег, 1966. – С. 269-289; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998. – С. 123-131.

Додаток Ж

Організація III-го Галицького корпусу

№ з/п		Військові звання	Прізвище і імя
<i>Штаб корпусу</i>			
1.	Командант	Генерал-четар	Кравс Антін
2.	Шеф штабу	Отаман	Льобковіц
3.	Начальник оперативного відділу	Сотник	Купчанко
	Підпорядковані референти:		
а).	Матеріальний	Поручник	Ломінський
	Рисівник	Хорунжий	Білінський
б).	Розвідувальний відділ	Поручник	Гординський
в).	Відділ зв'язку	Сотник	Ігнатенко
г).	Залізничний референт	Поручник	Ференц
4.	Артилерійський і муніційний	Підполковник	Шкляренко
5.	Технічний	Поручник	Флюнт
6.	Обозний	Поручник	Солчанек
7.	Персональний	Сотник	Сивак
	Йому підпорядкований:		
8.	Інтендант – шеф	Хорунжий	Рудницький
	Приділені	Поручник	Татух
		Хорунжий	Кульчицький
		Хорунжий	Микитюк
		Хорунжий	Мартинець
9.	Санітарний шеф	Підполковник	д-р Левицький
10.	Ветеринарний шеф	Поручник	Семйон
11.	Начальник канцелярії	Четар	Мацюк
	кур'єр	Хорунжий	Пиндзин
12.	Польовий суд:	Сотник	Кіжик
	Йому підпорядковані, але до штабу не неналежать:		
		Сотник	Чорненко
		Поручник	Ставницький
		Поручник	Белкот
		Поручник	Коритовський
		Поручник	Кондрад
13.	Духівник	Священник	Пелех
14.	Інспектор обозів	Отаман	Дудинський
II. Частини, підпорядковані корпусній команді			
1.	Сотня польової жандармерії, вона ж виконує обов'язки булавної (штабної) сотні	Сотник	Огоновський
		Четар	Крайчик
		Поручник	Левицький
2.	Вишкіл корпусний	Підполковник	Вітошинський
3.	Артилерія корпусу	Поручник	Костинчук
4.	Кіннота корпусу	Поручник	Стончак

		хорунжий	Сірко
5.	Технічна сотня:		
	Командант	Поручник	Флюнт
		Поручник	Барнблінт
		Четар	Скалій
		хорунжий	Кунанець
		Хорунжий	Шквірко
6.	Телефонно – телеграфічна сотня:		
	Командант	Хорунжий	Пеленський
	Приділені	Четар	Лободзінський
		Хорунжий	Лесінський
		Урядовник	Білик
		Урядовник	Петрусик
		Урядовник	Фроляк
		Урядовник	Рожнятівський
		Урядовник	Калайда
		Урядовник	Кучерявий
7.	Автоколонна – командант	Поручник	Макух
8.	Команда корпусних валок	Четар	Зуляк
	1-ша, командант	Четар	Луцик
	2-га, командант	Хорунжий	Богач
	3-тя, командант	Четар	Прохурський
9.	Обоз штабу корпусу – командант	Поручник	Коберський
	кімната хворих	Санітар-поручник	Осецький
10.	Корпусна лікарня	Поручник	д-р Шипайло
		Священник	Юзвяк
		Санітарний-четар	Сандович
		Санітарний-четар	Зінович
		Санітарний-хорунжий	Кривокульський
		Санітарний-хорунжий	Пашкевич
		Санітарний-хорунжий	Гіршберг
11.	Пекарня корпусу	Хорунжий	Гібель
		Хорунжий	Яцків
12.	Харчовий склад	Хорунжий	Лотоцький
		Четар	Левицький

III. Корпусні підрозділи

1.	2-га бригада, командант	сотник	Рев'юк
2.	8-ма бригада, командант	отаман	Гофман
3.	11-та бригада, командант	отаман	Шльоссер
4.	14-та бригада, командант	отаман	Оробко
5.	1-ша кінна, комендант	отаман	Шепарович

Етапна команда III – го корпусу

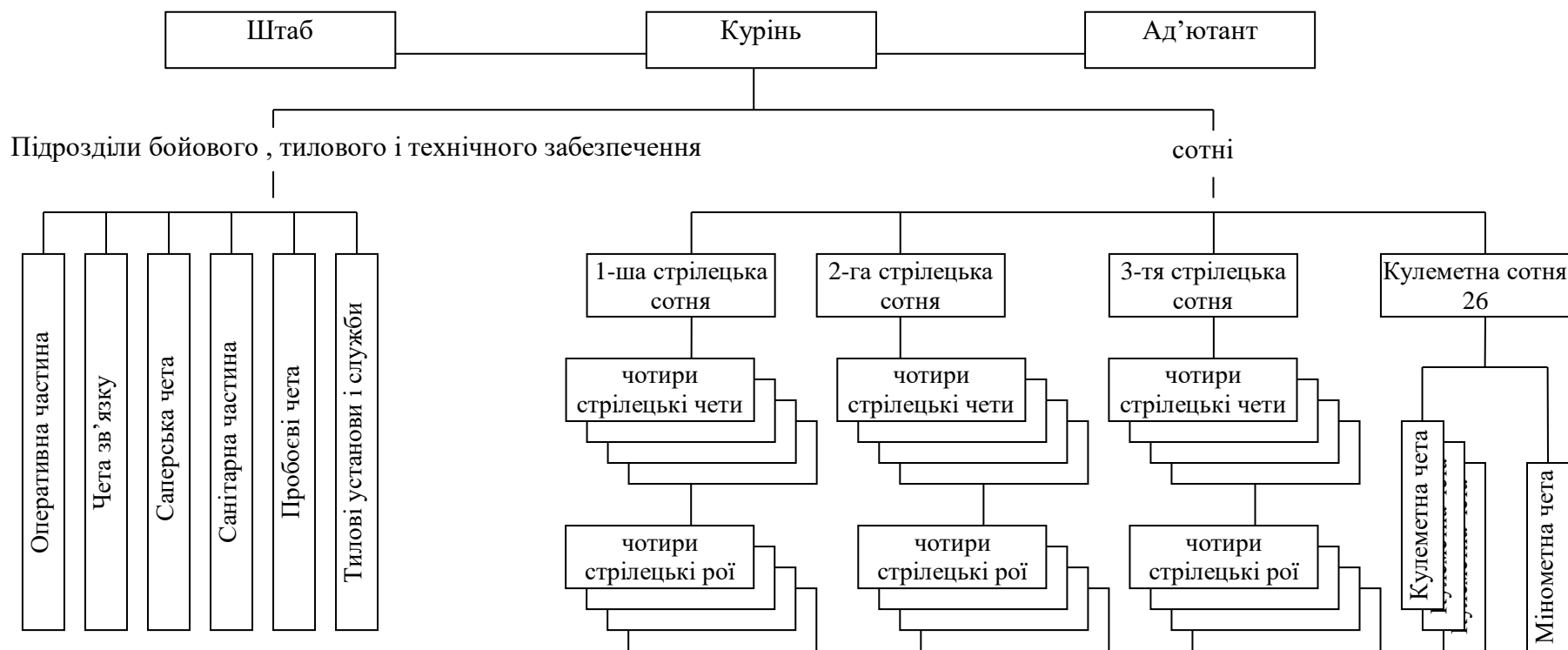
1.	Командант	Сотник	Бігус
	Значковий	Поручник	Глібовицький
	Інтендант	Поручник	Марків
	Адміністративний командант	Поручник	Яцків
2.	Етапний курінь	Поручник	Зубрицький
		Хорунжий	Ващук

3.	Етапна жандармерія – командант	Четар	Тимкович
	Приділені	Хорунжий	Гаврилиш
		Четар	Вільчинський
4.	Етапна лічниця з венеричним відділом	Сотник	д-р Лопатинський
	Санітарний референт	Хорунжий	Брамберг
	Священник	Отець	Яворський
	Аптекарь	Хорунжий	Целевич
	санітарний склад	Офіцер	Походжай
5.	Кінський шпиталь – командант	ветеринар-четар	Сінгалевич
6.	Харчевий склад – командант	Сотник	Борчинський
	Приділені	Поручник	Скіцко
		Четар	Михайлюк
		Четар	Баньчук
		Хорунжий	Габер
	Етапна пекарня	Поручник	Савіцький
		Хорунжий	Левицький
7.	Склад одягу, виряду та шевські, кравецькі верстати	Хорунжий	Сороковський
8.	Муніційна зброя, склад і оружейна майстерня	Поручник	д-р Лещій
9.	Технічний склад та верстати самоходів, обозів	хорунжий	Коваль

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 92257. – УГА – корпусу і бригади 1918-1920, арк.350-354.

Додаток 3
Організація куріння УГА на червень 1919р. в складі бригади.

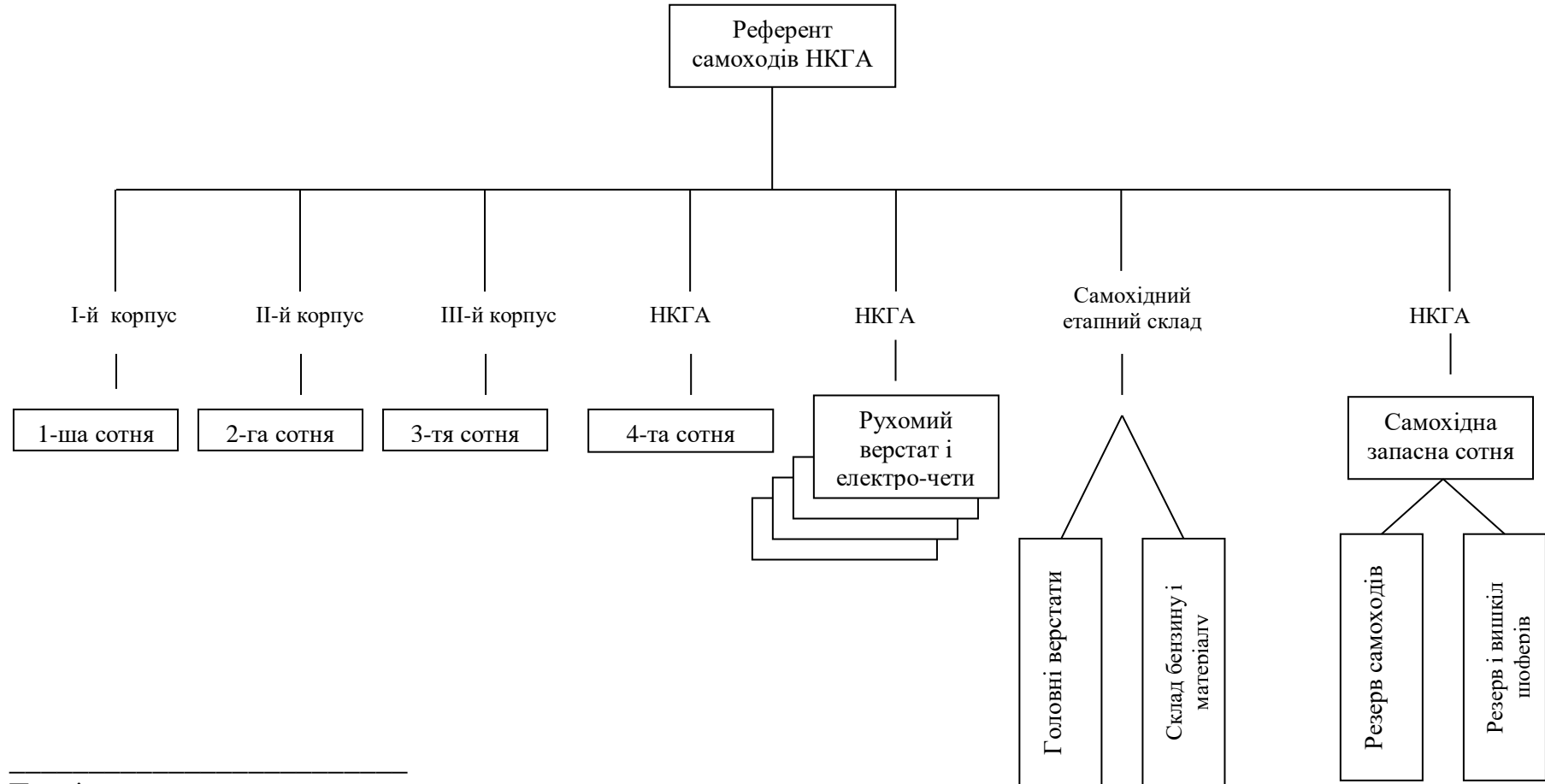

Примітки:

1. Кулеметна сотня формується в курені, якщо курінь нараховує не менше, 26 кулеметів.
2. Кожна четверта чета кулеметної сотні могла бути мінometною. В кожній кулеметній сотні обоз формувався з 1 польової кухні, 12 возів (10 для кулеметів з набоями, 1 харчовий, 1 під майно старшин).
3. В кожній стрілецькій сотні кожна четверта чета могла бути кулеметною. Обоз формувався з 1 польової кухні, 7 возів (4 для кулеметів, 1 для крісової амуніції, 1 харчовий, 1 під майно старшин).
4. Склад куріння налічував: старшини стройові 30 чол., нестройові 1, санітарні 1. Підстаршини і стрільці стройові 810 чол., нестройові 197 чол. Загалом старшин і стрільців налічувалося – 1039 чол.
5. До складу куріння входило 16 коней верхових, 116 обозних. Загалом 132 коня. 59 возів.
6. Схема складена на підставі: Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченка), м/ф 92257, арк. 350-354, м/ф 87300, арк. 8-91; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – Т. 2. Военно-історична студія. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Венніпег, 1966. – С. 269-289; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998. – С. 144-197.

Додаток К

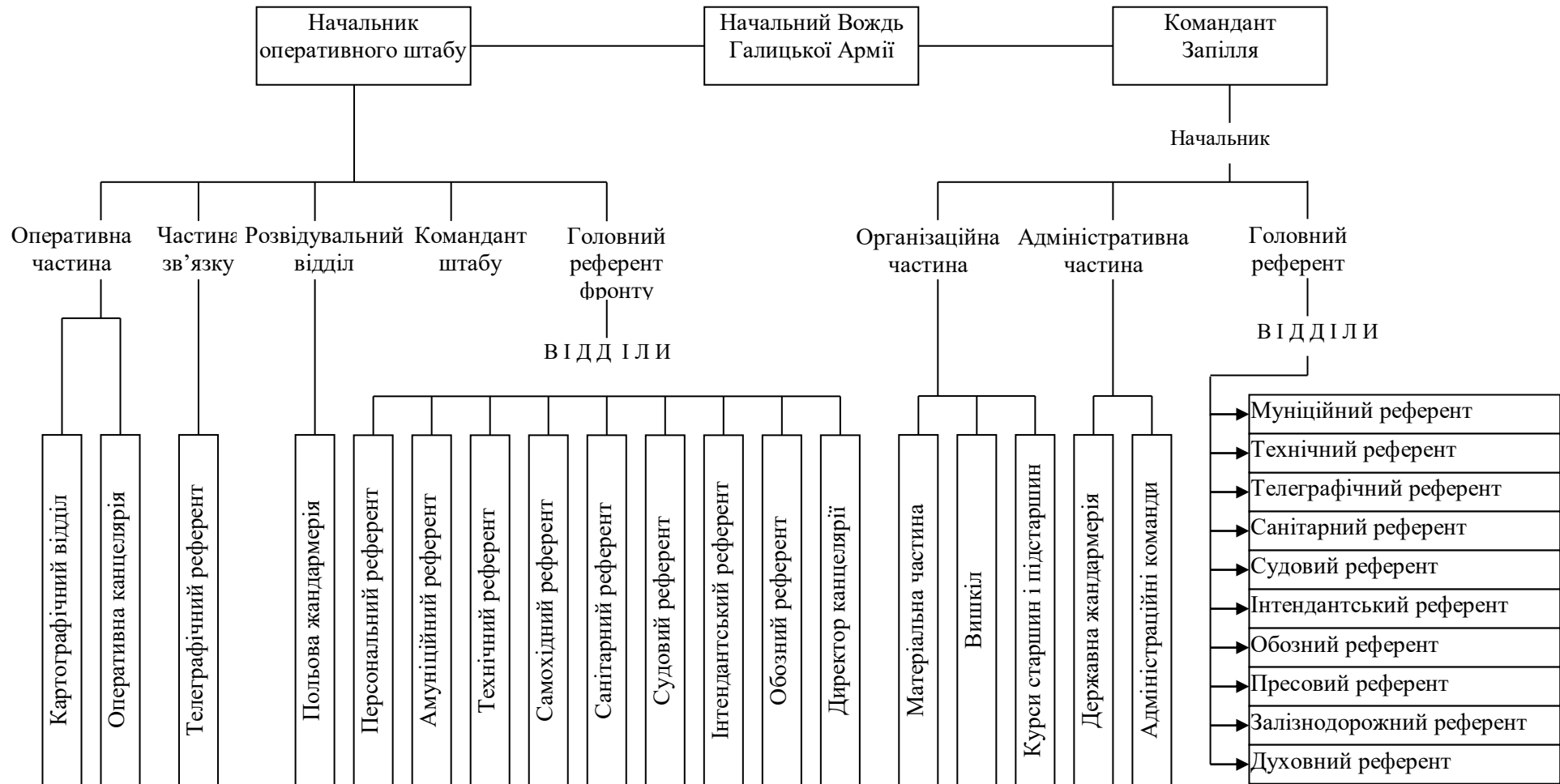
Схема організації самохідних частин

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 92254 НКГА, ДСВС, записники ЗУНР, ЗОУНР, УНР, арк.17-18.

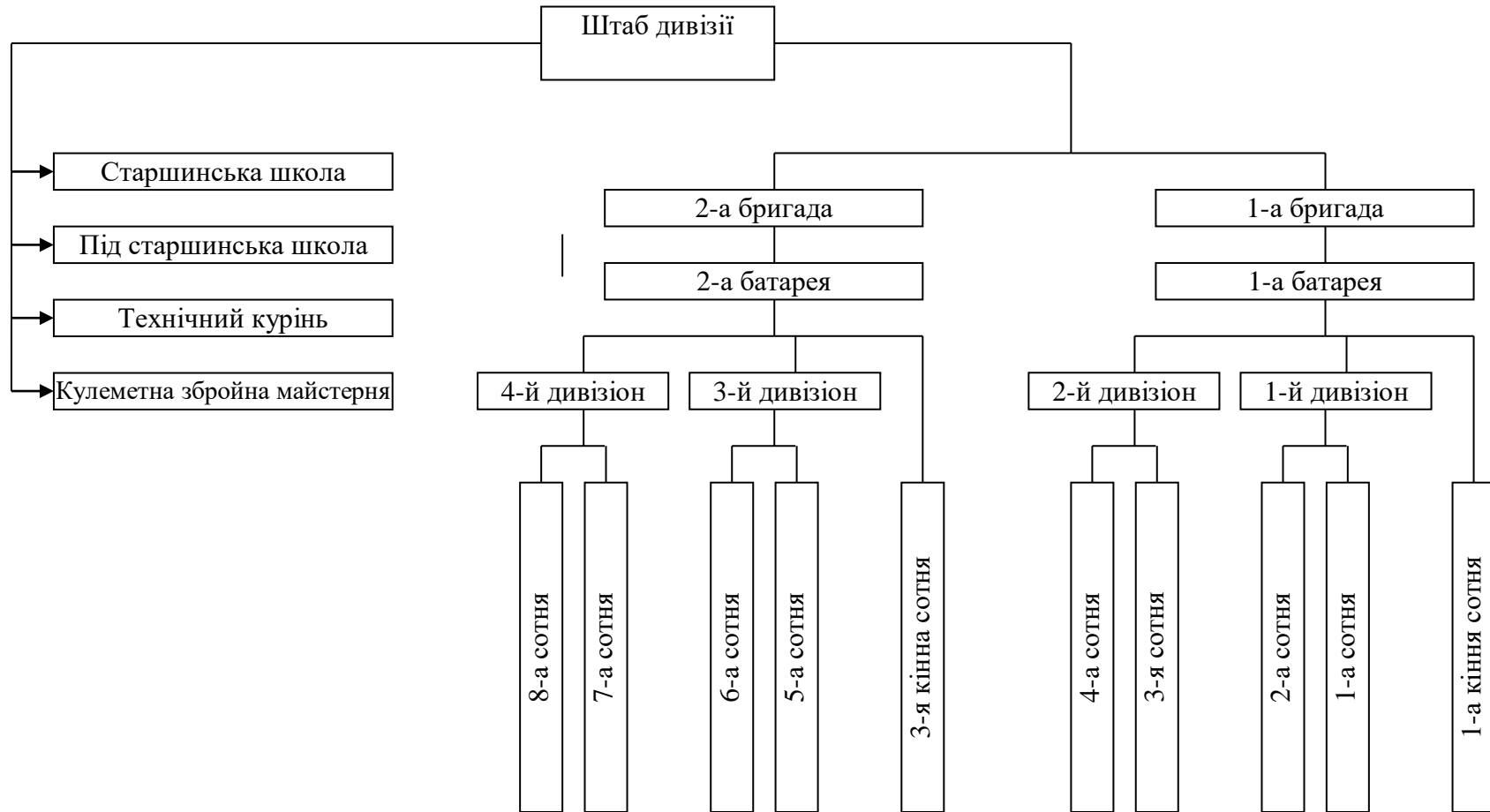
Додаток Л
Організація Штабу і Запілля Галицької Армії

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 87300, арк. 2-86; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – Львів, 1999. – С. 69-145; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998. – С. 107-197.

Додаток 3
Схема окремої кулеметної дивізії

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 92132, - Штаб Дієвої Армії УНР, оперативні накази військам, арк. 359-361.

Додаток М
Список організації командного складу
новостворених корпусів

IV – й Галицький корпус:

Командувач – генерал Гембачів, місце постою Озеряни.

Начальник штабу IV-го корпусу – полковник Микола Какурін

Підпорядковані підрозділи:

Командир бригади 12 – отаман Омелян Лесняк

Командир бригади 13 – сотник Теофіль Галевич

Командир бригади 15 – полковник Степан Шепель

Командир бригади 18 – сотник Ілько Цьокан

Командир бригади 21 – отаман Б. Шашкевич

V – й Галицький корпус:

Командувач Гриць Коссак, місце постою Чортків.

Начальник штабу V-го корпусу – сотник генерального штабу Еріх Штукгаль

Підпорядковані підрозділи:

Командир бригади 16 – полковник Антін Віметаль

Командир бригади 17 – отаман Іван Грабовенський

Командир бригади 19 – отаман Роберт Кніттель

Командир бригади 18 – сотник Ілько Цьокан

Командир бригади 20 – ?

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 87300. – Накази, ДСВС, НКУГА 1919 р.; арк. 72.; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – Львів, 1999. – С. 275-276.

Додаток Н
Організаційна структура
Червоної Української Галицької Армії
з 1-го березня 1920 року.

№ з/п	Назва: бригад корпусів	Харчовий стан	Бойовий стан	Хворі	Одужуючі	Здорові
II – й корпус						
1.	УСС бригада	190	1418	9/079	29/111	152/1228
2.	3-тя бригада	112	1.420	10/117	6/120	96/1.183
3.	7-ма бригада	87	1.269	13/112	5/144	69/1.013
4.	Штаб корпусу	246	2.709	12/512	21/326	213/1.871
	Всього:	635	6.816	44/820	61/731	530/5.295
I – й корпус						
1.	5-та бригада	52	488	8/98	3/110	41/280
2.	6-та бригада	64	616	20/140	10/200	34/276
3.	9-та бригада	72	697	20/187	17/283	35/227
4.	10-та бригада	85	639	12/70	14/139	59/430
5.	Штаб корпусу	229	1868	20/164	28/263	181/1.441
	Всього:	502	4.308	80/659	72/995	350/2.654
III – й корпус						
1.	2-га бригада	84	486	5/76	23/172	56/238
2.	8-ма бригада	91	654	3/65	23/90	65/499
3.	11-та бригада	86	699	4/83	12/258	70/358
4.	Кавалерійська Бригада	30	473	1/105	6/92	23/276
5.	Штаб корпусу	97	782	12/25	10/82	75/675
	Резерв	25	193		4/86	21/107
	Всього:	413	3.287	25/354	78/780	310/2.153

Примітки

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 87300. – Накази, ДСВС, НКУГА 1919 р.; арк. 72; Станімір О., Луцький М. Українська Галицька Армія. – Т. 2. Воєнно-історична студія. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Венніпег, 1966. – С. 223-245.; Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920. – Торонто, 1966. – С.127-144.

Додаток П

Наказ

генерала М.Омеляновича-Павленка до стрільців ЧУГА з метою приєднання та загального наступу на Червону Армію.

„...Два місяця минуло як УГА, виснажена довгими боями (борьбами) і лютою пошестю, заключила злуку з більшовиками.

Великі надії ми покладали на цю злуку. Ми вирішили, що вона принесе нам визволення найдорожчої нам Галичини від польського панства. Але гірко на цім завелись. Вже зразу було видно, що союз з більшовиками веде наше стрілецьтво до нової неволі жидівсько-московської комуни, а не до визволення.

Щож дали нам більшовики ?

Розділити нашу Армію між поодинокі советсько-московські дивізії. Старшин наших частин вимордували, частину вивезли в далекі московські лагери, наслали хмару комісарів і всілякої іншої сволоти в наші частини, знищили наше духовенство, хотіли ще вирвати з наших зболілих грудей наш послідній скарб—любов до свого народу, і під покривом комуністичних кличів стопити нас в єдину неділиму советську Росією.

Наша Армія як така вже перестала існувати для зовнішнього світу. Немаючи вже ніякого представництва замовкла перед цілим світом. За неї міг говорити лише тов. Троцький, Ленін, Нахамкес, Муралов і прочі спасителі.

А тепер знов надійшов момент, коли Українське Галицьке стрілецьтво скинуло своїх опікунів і віддихнуло свободніше.

Може знов закинуть нам зраду ?

Раду закинуло нам в минулому році здеправоване Наддніпрянське правительство коли ми перейшли до Денікіна. Закинув нам зраду Денікін, коли ми опинились над кручою, обривом, безвихідного положення в його союзі і кінцевий порятунок примусив шукати союз з більшовиками.

Однак ні один щирий Українець не посміє нам закинути, що ми зрадники свого народу. Коли треба буде завести комуни в себе, то заведемо її, але так, як ми схочемо, і як це його буде, вимагати інтерес нашого народу.

Ширний світ довідається ще про нас і осудить, чи доброю ми йшли дорогою, чи злою.

Як би це не було, факт є, стільки горя, злиднів і недуг, наруг, як Українське Галицьке Стрілецьтво.

Але і нема другого приміру у цілому світі, щоб хто так непохитно стояв за ідею визволення свого народу, як Ти Український Стрільче.

Команда Бригади все йшла за голосов дорогих їй Стрільців. І коли побачила, що послідня дошка рятунку, якого ми сподівалися від нашого нового опікуна, завела, рішилась послідню спробу визволення.

Тож нехай ніхто з Вас не вагається, куди йому тепер йти. Наш клич тепер один. Скинути ярмо опікунів, опертися на власних силах і бити всіх ворогів. Тоді тільки станемо сильними і пробємо собі дорогу до визволення рідної нам Галичини.

Нехай живе Самостійна Українська Народна Республіка.

Комендант Української Галицької Бригади

Начальник штабу

Ю. Головінський

А. Ерле.

Примітки:

1. Схема складена на підставі: Бібліотека Народова у Варшаві Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie. Фонд мікрофільмів (Товариство ім. Т.Шевченко), м/ф 92257. – УГА – корпуси і бригади 1918-1920, арк. 364-365.